STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.3-8

CZU: 94(478):725.182(=161.1)″13/14″ **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583847**

STĂPÂNIRILE DOMNILOR ŢĂRII MOLDOVEI DINCOLO DE NISTRU – CETATEA CERN

Ion EREMIA

Universitatea de Stat din Moldova

Istoria Ţării Moldovei de la sfârşitul secolului al XIV-lea şi începutul secolului al XV-lea este încă învăluită de mister, de aceea cercetarea cu atenţie a surselor istorice existente rămâne un obiectiv prioritar al istoricilor. Una dintre aceste surse este *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, alcătuită conform cercetărilor recente ale specialiştilor din Rusia, prin anii 1375-1381, care ne oferă o informaţie unică despre răspândirea autorităţii politice a domnilor Moldovei pe malul stâng al gurii Nistrului. Sursa respectivă atestă limpede că pe teritoriul din stânga Nistrului, nu prea departe de ţărmul Mării Negre, în răstimpul secolelor XIV – XVII a existat o cetate/castel/oraş, Cern, care un timp, pe la sfârşitul secolului al XIV-lea şi, poate, la începutul secolului al XV-lea s-a aflat în componenţa Ţării Moldovei. La începutul deceniului trei al secolului al XV-lea teritoriul respectiv era deja controlat de autorităţile poloneze.

Cuvinte-cheie: *Ţara Moldovei, Cern, Lista oraşelor ruseşti, Maurocastron, Nistru*.

THE DOMINIONS OF THE RULERS OF MOLDOVA BEYOND THE DNIESTER – CERN FORTRESS

The history of Moldova at the end of the 14th century and the beginning of the 15th century is still shrouded in mystery, which is why the careful growth of the existing historical sources remains a priority for historians. One of these sources is the *List of Russian cities, distant and close*, compiled according to the latest research of Russian specialists, from the years 1375-1381 and which provides us with unique information about the spread of political authority of Moldovan gentlemen on the left bank of the Dniester. The source clearly states that on the left bank of the Dniester, not far from the shores of the Black Sea, during the fourteenth and seventeenth centuries, there was a fortress / castle / town, Chern, which once, at the end of the fourteenth century and perhaps at the beginning of the 15th century was part of the Country of Moldova. At the beginning of the third decade of the 15th century, the territory was already controlled by the Polish authorities.

Keywords: *Moldova, Chern, List of Russian Cities, Maurocastron, Dniester.*

Faimoasa sursă istorică narativă, *Lista oraşelor ruseşti îndepărtate şi apropiate*, alcătuită în perioada anilor 1375-1381, conţine informaţii valoroase referitoare la oraşele din Ţara Moldovei din ultimul pătrar al secolului al XIV-lea. Iată textul respectiv al *Listei* în limba română, tradus după varianta prezentată de M.N. Tihomirov: „La Dunăre, cetatea Vidicev, cu şapte ziduri de piatră, Mdin (Vidin). Şi de partea cealaltă a Dunării. Ternov (Târnovo), acolo zace sfânta Paraschiva. Şi pe Dunăre, Drestvin (Dristor), Vicina, Chilia. Iar la gura Dunării, Satul Nou. Caliacra. La mare, Varna, Cavarna. Iar pe această parte a Dunării. La gura Nistrului, mai sus de mare, Cetatea Albă. Cern, Târgul Iaşilor pe râul Prut. Târgul Roman pe Moldova. Neamţ în munţi. Piatra lui Crăciun. Suceava. Seret. Baia. Ţeţina. Colomeia. Orăşelul de pe Ceremuş. Pe Nistru Hotin. Acestea sunt oraşele bulgăreşti şi româneşti" [1, p.223]. Ţinând cont de importanţa acestei surse pentru istoria noastră şi pentru ca cititorul să se familiarizeze şi cu textul iniţial, ne permitem să prezentăm şi originalul acestuia: „На Дунаи, Видычев град, о седми стенах каменных, Мдин. И об ону страну Дунаа. Тернов, ту лежить святаа Пятница. А по Дунаю, Дрествин, Дичин, Килиа. А на усть Дунаа, Новое село. Аколякра. На море, Карна. Каварна. А на сеи стороне Дунаа. На усть Днестра над морем, Белъгород. Черн, Ясьскыи торг на Пруте реце. Романов торг на Молдове. Немечь в горах. Корочюнов камен. Сочява Серет. Баня. Чечюнь. Коломыя. Городок на Черемоше. На Днестре Хотень. А се болгарскыи и волоскии гради" [1, p. 223].

Unii istorici au legat istoria acestui Cern de enigmaticul Mavrocastron, adică a Oraşului Negru amintit de sursa istorică bizantină din secolul al X-lea, cunoscută cu numele *Notiţele Toparhului Grec*.

O examinare a opiniilor existente către începutul secolului al XX-lea referitoare la localizarea oraşului Maurocastron după sursa bizantină a fost făcută de Friederich Westberg. Aşa, afirma el, V.G. Vasilevski (1838-1899) vedea în Maurocastron oraşul Akkerman de la Nistru şi indica la hărţile italiene din secolele XIII-XIV, pe unele dintre ele indicându-se Maurocastro, Mancastro, Maucastro, Maocastro. Dar F.Vestberg atenţionează la faptul că deşi în *Lista oraşelor ruseşti* se indică la existenţa la gurile Nistrului a oraşului Bel-gorod (Cetatea Albă), deosebit de Cern, V.Vasilevski identifică Maurocastronul toparhului grec cu Maurocastro,

Mancastro, Maocastro hărților italiene. Aceeași identificare, sublinia Westberg, o făcea și Wilhelm Tomaschek (1841-1901) – el considera că este în afară de orice îndoială faptul că bizantinii secolului al X-lea sub Maurocastron înțelegeau cetatea situată pe locul actualului Akkerman, la limanul Nistrului, iar harțile italiene, spre exemplu harta lui Petro Vesconte (1310-1330) din 1318, indică la Maurocastro, Morocastro, Mocastro, Moncastro. Examinând și alte opinii, Westberg concluzionează că nu se poate demonstra localizarea Maurocastronului lângă Perekop, nu este de crezut nici identificarea Maurocastronului cu Akkermanul, iar trecerea toparhului la pragurile Niprului exclude situarea Maurocastronului la apus de Niprul de jos [2, p.29-32]. Un alt autor, A.L. Bertié-Delagar (1842-1920), de asemenea semnala mai multe interpretări în privința localizării cetății Maurocastron undeva între râurile Nipru și Nistru [3]. Este extrem de dificil de localizat orașele indicate în sursa bizantină, inclusiv Mavrocastru, sublinia și G.Litavrin [4, p.114-127].

Dar, nu toți specialiștii consideră sursa bizantină drept o sursă demnă de încredere și la Congresul al XIII-lea internațional al istoricilor din anul 1970, care a avut loc la Moscova, istoricul american Igor I. Șevcenko (1922-2009) a pus în cel mai serios mod problema că această sursă bizantină în realitate este un fals alcătuit și publicat în anul 1819 de elinistul francez de origine germană Charles Benoît Hase (1780-1864) [5, p.71-95]. Unii istorici [6, p.20-27] au contestat argumentele lui I.Șevcenko, dar în ultima vreme în istoriografia rusă contemporană au apărul mai multe studii care, se pare, demonstrează falsitatea acestei surse [7, 8, 9, p.331-352].

Alți istorici au neglijat existența orașului Cern și au citit textul *Listei orașelor rusești* și în felul următor: „Чернясьскый торг на Пруте реце", ceea ce ar însemna „orașul Cernăuți de pe râul Prut" [10, 11, p.72].

Problema localizării orașului Cern, menționat în *Lista orașelor rusești* alături de Cetatea Albă ca fiind oraș românesc (волоский) din Țara Moldovei, este destul de vagă: „La gura Nistrului, mai sus de mare, Cetatea Albă. Cern" (На усть Днестра над морем, Бельгород. Черн).

Mai multe surse anterioare alcătuirii *Listei orașelor rusești* menționează o Cetate Neagră în stânga râului Nistru. Aici vom invoca doar un singur exemplu: este vorba de o hartă atribuită lui Petro Vesconte, amintit mai sus, anexată la cronica lui Marino Sanudo cel Bătrân (1270-1343), dar alcătuită pe la 1320, hartă în care pe malul stâng al fluviului Nistru apare localitatea Marocastro [12, p.446]; adică o Cetate, însoțită de apelativul „negru", exista deja în primul sfert al secolului al XIV-lea.

Călătorul francez Ghillebert de Lannoy (1386-1462), care ajungea din Polonia la Cetatea Albă în anul 1421, nota în jurnalul său de călătorie că în timpul cât s-a aflat el aici „a venit acolo pe o margine a râului (Nistru – *I.E*) ... sus-numitul Gheldigold, guvernatorul Podoliei, pentru a face şi a întemeia cu mare silinţă o cetăţuie nouă care a şi fost făcută în mai puţin de o lună de către sus-numitul Vitovt într-un loc pustiu unde nu se găseşte nici lemn, nici piatră". Autorul ne dă răspuns și la întrebarea referitoare la originea materialelor de construcție, specificând că „acel guvernator adusese cu sine 12 000 de oameni și 4 000 de care încărcate cu piatră și lemn" [13, p.50-51]. Din cele relatate de Ghillebert de Lannoy reiese limpede că polonezii au construit o „cetățue" nouă, fără a specifica că anterior, undeva în aceeași regiune, a mai fost vreo întăritură de acest fel. Noua cetățuie, după cum reiese din sursele ulterioare, de asemenea, a purtat numele de Cern.

Aşadar, conform acestei informaţii, cetatea Cern ar fi fost construită abia la 1421, din ce ar reieşi că numai după această dată el ar fi fost un timp în componenţa Ţării Moldovei şi numai după această dată ştirile privitor la oraşele moldoveneşti ar fi fost incluse în *Lista* menţionată.

O altă sursă istorică, *Lista orașelor lui Svidrigailo*, cunoscută încă din prima jumătate a secolului al XIX-lea [14], care conţine informaţii detaliate despre oraşele ce aparţineau cneazului exilat, a fost redactată, după cum a demonstrat destul de convingător S.V. Polehov, în lunile septembrie-octombrie 1432 [15, p.120; 16, p.265]. Printre alte orașe, *Lista* respectivă indică și la castelul Czarnygrad (Черниград), urmate de Kaczakeejw (Hadjibei), Mayak și Karawull, din aceeași regiune, care, de asemenea, aparțineau lui Svidrigailo [16, p.523].

Așadar, sursele invocate atestă existența unui oraș/cetăți/castel în partea stângă a Nistrului, nu departe de malul Mării Negre, care, la un anumit moment al istoriei sale, a aparținut Țării Moldovei, despre care fapt atestă destul de limpede *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate.*

Istoricul ucrainean Fiodor E. Petrun (1894-1963), într-un studiu publicat în anul 1926, scria că alături de Cetatea Albă, pe malul stâng al Nistrului, adică pe teritoriul Ucrainei contemporane, exista de mai multă vreme Cetatea Neagră [17, p.158-160].

Istoricul din Rusia M.N. Tihomirov (1893-1965), referindu-se la hărţile din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea publicate de V.Kordt (1860-1934) la Kiev în anul 1931, atenţionează că în ele apare menţionat pe malul stâng al limanului Nistrului localitatea Czarn. M.N. Tihomirov nu avea nicio îndoială: „Acesta şi este

oraşul Cern" din *Lista oraşelor ruseşti* [1, p.226, 228], punct de vedere cunoscut în istoriografia rusă încă de la începutul secolului al XX-lea și împărtăşit şi de alţi istorici ruşi [18, p.40-41].

Această opinie, deşi cunoscută istoriografiei româneşti, nu a fost împărtăşită întotdeauna [19, p.268, 302]. În schimb, Virgil Ciocâltan accepta opinia lui Matei Cazacu în 1986, conform căreia „este vorba foarte probabil de Czarnigrad, aşezare aflată în apropierea Cetăţii Albe, pe ţărmul stâng al Nistrului în dreptul celui mai sudic vad al acestui fluviu" [20, p.129].

În anul 1994 Ştefan S. Gorovei accepta teza lui Matei Cazacu care în 1986 formula și el concluzia despre existenţa a două oraşe diferite – Cetatea Albă în dreapta Nistrului şi Cetatea Neagră (Czarnigrad) în stânga râului [21, p.101-104], întrevăzând în aceasta posibilitatea modificării mai multor teorii istorice privind Cetatea Albă [22, p.52]. Câţiva ani mai târziu, în anul 1998, Mariana Şlapac susținea că „este cazul să punem în circulaţie o nouă ipoteză, mult mai verosimilă, conform căreia Cetatea Neagră (Maurokastron, Nigrumcastrum, Cern, Czarnigrad ş.a.) coincide cu Czarne din harta lui G. Le Vasseur de Beauplan din 1650, indicată şi pe harta lui I.M. Probst din 1628" [23, p.17].

Pronunţându-se asupra frazei că „acestea sunt oraşe bulgăreşti şi româneşti", Nicolae Russev nu crede că este vorba de o eroare a copiştilor ulteriori, ci de faptul că unele oraşe, care mai înainte se considerau „bulgare" (Cetatea Albă şi altele), au devenit „volohe", adică moldoveneşti (de fapt, termenul „volohe" semnifică românești – *I.E.*). În opinia autorului, alcătuitorii *Listei* intenționat nu au împărțit orașele mai detaliat, pentru că documentul trebuia să contribuie la consolidarea lumii ortodoxe, nu la destrămarea acesteia. Cu alte cuvinte, consideră Nicolae Russev, **pasajul poate fi privit ca o reflectare a situației politice actuale** (subl. – *I.E.*), dar și a reminiscențelor trecutului, când Cetatea Albă și o serie de orașe de la Dunăre erau, de fapt, bulgare. Așadar, N.Russev s-a exprimat destul de clar: *Lista orașelor rusești*, cel puțin partea examinată de domnia sa, orașele bulgare și volohe, reflecta situația politică actuală la momentul elaborării ei [24, 25, p.72]. Cu alte cuvinte, la momentul alcătuirii *Listei* cu pricina orașul Cern era parte componentă a Țării Moldovei.

Într-un studiu consacrat activității minoriților în Moldova, un alt specialist din Ucraina, Petro Malciuk, afirma că încă până la formarea statului Țara Moldovei pe teritoriile respective de la est de Carpați „existau orașe în care frații aveau «locuri» ale lor, iar aceste orașe care erau autentic moldovene (cred că mai precis ar fi să afirmăm că ele erau „autentic românești"– *I.E.*), se aflau, câteva, în vicariatul Rusiei, iar alte câteva în vicariatul Tartariei Aquilionare" [26, p.104-105]. Referindu-se la activitatea *Societății Fraților Pelerini din dragoste pentru Isus Cristos*, fondate la 1252 de papa Inocențiu al IV-lea, P.Malciuk scrie că ei au activat în Rusia, Podolia, Volânia, Lituania, Moldova și Valahia, cu toate că sursa originală în limba latină atestă nu Moldova și Valahia, ci *Walachiam utremque* [26, p.107], ceea ce ar semnifica *ambele Valahii*, fiindcă la mijlocul secolului al XIII-lea pe teritoriile extracarpatice nu existau două state, iar autorul sursei habar nu avea de faptul că peste un secol pe teritoriile de la răsărit de Carpați avea să apară un stat care se va numi Moldova. De aceea, transpunerea termenului Moldova pentru teritoriile respective din secolul al XIII-lea este o gravă eroare metodologică – teritoriul extracarpatic era cunoscut în sursele străine cu termenul Valahia. Cercetările lui Petro Malciuk, după sursa *Provinciale Ordinis Fratrum Minorumvetustissimus secundum Codicam Vaticanum nr.160,* compilată pe la 1343, au demonstrat că *Vicariatul Minorit din principatul rus al Galiției* a fost instituit prin anii 1335-1340 și cuprindea 13 case: Lemburge, Grodech, Colomia, Galciff, Nostin, Caminix, Scotorix, Cusminem, Cereth, Modaluie, Cotham, Licostoni și Albi Castri [26, p.112].

Referindu-se la Vicariatul Aquilionar, numit și *Vicaria Tartariae Aquilionaris*, Petro Malciuk afirmă că el includea o zonă întinsă, inclusiv „partea nordică a Mării Negre, de la Vicina pe Dunăre (incluzând sudul Moldovei), până la Nistru, având opt case ...: Vicina, Mauro Castro, Cersona, Cimbalo, Barasson, Soldaia și două case la Caffa". „Două dintre cele opt case, ține să sublinieze Pero Malciuk, se aflau la Vicina și Mauro Castro, în Moldova Meridională" [26, p.114]. Iarăși o informație gratuită: nu dispunem de niciun argument că teritoriile pe care erau situate Vicina și Mauro Castro ar fi fost incluse în acel timp în „Moldova Meridională", care, la acel moment, nici nu exista.

P.Malciuk mai face referință la trei surse (scrisoarea fr. Ladislau-1387, lista unui minorit anonim, *Vetusso Provinciale* ale fr. Paolino de Veneția), care indică la câteva orașe-locuri, anume: Cusminem, Cereth, Modaluie, Cotham, Licostoni, Albi Castri, Vicena (fără niciun argument, localizează Vicina „în vechea Moldovă", „pe malul nordic al Dunării, în vecinătatea unui lac, ce ar corespunde unei localități dintre Galați și Ismail sau Tulcea"– *I.E.*) [26, p.119] și Maurum Castrum. Toate acestea, crede P.Malciuk, „după fondarea principatului independent, au devenit orașe moldave" [26, p.114]. Lăsăm deocamdată fără comentariu această ultimă frază

a lui Petro Marciuk și atenționăm că în toate cele trei surse invocate de autor se indică limpede la existența a două orașe diferite – Albi Castri și Maurum Castrum, ambele localizate de autor în Moldova Meridională. Și încă un lucru interesant observăm în studiul lui Petro Marciuk: el afirmă că Licostoni și Albi Castri le găsim și în *Lista* „rusă", iar Vicena și Maurum Castrum – în lista tătară [26, p.114]. Cu alte cuvinte, autorul nu face nicio legătură între orașul Cern amintit în *Lista orașelor rusești* și Maurum Castrum din sursa tătară, invocată de domnia sa.

Reieșind din conceptul că Maurum Castrum și Albi Castri este unul și același oraș din Moldova de sud, în fața lui P.Malciuk apărea întrebarea: de ce în ambele liste este menționată aceeași cetate? Dar ipoteza pe care o înaintează autorul referitoare la existența orașului Mauro-Aspro-Castron [26, p.115] încurcă și mai mult lucrurile. În cazul de față, nu este vorba de nicio eroare a cronicarilor, sau că ei ar fi avut anumite motive să procedeze așa, cum presupunea P.Malciuk [26, p.115]. Lucrurile devin absolut explicabile, dacă admitem că Albi Castri și Maurum Castrum erau două orașe diferite. Primul era situat în partea de sud a spațiului dintre Nistru și Prut, este voorba de Cetatea Albă, iar cel de al doilea era situat pe malul stâng al Nistrului, de aceea el și este amintit în custodia de Gazaria al Vicariatului Aquilionar (*Vicaria Tartariae Aquilionaris*).

Examinând mărturia lui Gilbert de Lannoy, cercetătoarea din Ucraina O.V. Beleţkaia își revizuia opinia exprimată anterior, conform căreia guvernatorul Podoliei ar fi construit, poate, „Chornigrod", adică Orașul Negru. În studiul publicat în anul 2021 autoarea scrie că dacă orașul a existat deja la sfârșitul secolului al XIV-lea, este puțin probabil ca Gedigold să fi ordonat construcția castelului [27, p.51]. Nu cred că sunt motive pentru revizuirea opiniei. În condițiile vitrege de la sfârșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, vechea cetate ar putut fi ruinată și polonezii, poate în același loc, poate în apropiere de vechile ruini, au construit o altă cetate, semn al răspândirii autorității regelui polon la 1421 în această regiune. Această stare de lucruri nu poate fi ignorată.

În legătură cu informația din *Lista orașelor lui Svidrigailo*, O.V. Beleţkaia scrie că acest Cearnigrad (Чарниград) din sursa citată nu are o atașare geografică, așa că este imposibil de localizat. Se poate doar concluziona, consideră autoarea, existența castelului, adică acest „oraş" era o aşezare fortificată. De asemenea, autoarea urmează sursa respectivă și susține că orașul trebuie căutat pe teritoriul Podoliei. Dar întrucât malul drept al Nistrului, inclusiv teritoriul orașului contemporan Cetatea Albă, nu a făcut niciodată parte din Podolia, prin urmare, Orașul Negru era situat la est de Nistru și nu departe de „Kaczakeyow" (teritoriul orașului contemporan Odesa), „Mayak" (satul Maiaki, regiunea Odesa), „Karawull" (posibil lângă satul Nadlimanskoe, regiunea Odesa) [27, p.51].

O.V. Beleţkaia semnalează că actualmente sunt cunoscute cinci surse documentare din secolul al XV-lea (1432, 1442, două acte din 1469, 1472) și un document din secolul al XVI-lea (1564), care menționează Orașul Negru, considerat, apreciază absolut corect autoarea, ca o localitate care aparținea statului polonez [27, p.48]. Dintre sursele narative, menționează dânsa, iarăși absolut corect, orașul Cern este amintit în *Lista orașelor rusești*, alcătuită, cel mai probabil consideră ea, la sfârșitul secolului al XIV-lea [27, p.48]. Dar, cu toate că în *Lista* respectivă este scris destul de clar că orașul Cern făcea parte din categoria orașelor apreciate drept bulgare și românești (болгарскыи и волоскии гради), autoarea evită (nu știm din ce cauză) să facă o asemenea apreciere, așa cum o face în cazul în care vorbește, pentru perioada de după 1421, de castelul Cern în calitate de așezare, parte componentă a Poloniei. Beleţkaia expune opiniile cercetătorilor referitoare la localizarea cetății Cern și, drept consecință, stabilește următoarele puncte de vedere. O parte dintre cercetători (F.Brun, F.Petrun, I.Skocilias, M.Cazacu) localizau cetatea Cern dincolo de Nistru. Altă parte dintre specialiști (M.Grușeveki, A.Gordeeva, A.Tereșcenko, V.Spinei, R.Hautala, I.Sapojnikov) identificau Cernul cu Cetatea Albă. Ulterior, ține să menționeze autoarea, M.Grușevski renunță la această opinie. I.Skocilias este încrezut că Maurocastron nicidecum nu putea fi Asprocastron și vedea continuitatea Maurocastronului din sursele grecești cu Cernul și Czarnigradul de la sfârșitul secolului al XIV-lea – secolul al XV-lea [28, p.120-137]. Cei mai pesimiști (Ia.Bromberg) considerau că este imposibil să se indice un loc anume pentru „Maurum Castrum"; cu toate acestea, nu există nicio îndoială că au fost unul sau mai multe varietăți de „Orașul Negru", desigur, nu identice cu Akkerman, care a fost întotdeauna doar Orașul Alb. Unii specialiști se limitează doar la informația *Listei* (I.Șevcenko) și afirmă că orașul Cern se afla la gura Nistrului, fără a face alte precizări. În sfârșit, autoarea invocă opinia lui L.L. Polevoi, care considera că în sursele istorice de la sfârșitul secolului al XIII-lea, unul și același oraș era cunoscut în sursele italiene ca Maurocastro, iar în cele bizantine drept Asprocactron [27, p.49-50].

O opinie apropiată de a lui L.L. Polevoi a enunțat realtiv recent Petro Malciuk, amintit mai sus, care, pronunțându-se asupra celor două denumiri ale orașului examinat aici, scria că „orașul Maurum Castrum (Cetatea Neagră) al grecilor era cunoscut de negustorii italieni și de tătari ca Mauocastro, Maocastro, iar mai apoi ca Moncastro, în timp ce popoarele indigene din Carpați – valahi și ruteni, cunoșteau cealaltă denumire, Asprocastron – Cetatea Albă, adică Albi Castri (în românește Cetatea Albă)" [26, p.114].

O.V. Belețkaia scrie că dacă Cern amintit în *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate* este Orașul Negru pe care îl examinează dânsa, atunci aceasta este probabil cea mai veche mențiune despre acest oraș. În favoarea acestei presupuneri, afirmă autoarea, sunt câteva fapte. În primul rând, este vorba despre orașe. În al doilea rând, el este indicat imediat după Cetatea Albă, la gura Nisrtrului. Până aici totul este clar. În continuare, însă, autoarea cade pradă unor supoziții, care nu pot fi admise în cercetarea istorică. Astfel, O.V. Belețkaia scrie că următorul document din secolul al XIV-lea, în care **ar putea fi menționat Orașul Negru** (subl. – *I.E.*), este iarlâkul hanului Tohtamâș către Marele Duce al Lituaniei Vitovt. Surprinzător, dar acest document nu există, existența lui, afirmă autoarea, este „dedusă doar ipotetic" și, evident, în acest caz „mențiunea acestui oraș este și ea condițională". Pentru ca, după toate acestea, să urmeze concluzia autoarei: „Dacă în aceste două documente (în iarlâk și în Listă) era vorba despre Orașul Negru, atunci putem vorbi despre existența lui în secolul al XIV-lea" [27, p.50-51].

În concluzie O.V. Belețkaia formulează presupunerea că Orașul Negru şi horodiştea Czarne de pe harta lui G.L. de Beauplan (1595-1673) [29, Harta] este aceeași așezare și era situată pe teritoriul satului contemporan Kalaglia, raionul Beliaevsk, regiunea Odesa, pe malul stâng al Nistrului [27, p.53].

Deci, cetatea Cern, către momentul apariției faimoasei *Liste a orașelor rusești îndepărtate și apropiate*, alcătuită, după cum s-a menţionat şi mai sus, prin anii 1375-1381, deja exista şi către acest timp (1375-1381) era în componenţa Ţării Moldovei [30]. Ulterior (când anume nu se ştie) a fost pierdută de moldoveni, ruinată total şi construită practic din nou la 1421, pe acelaşi loc sau puţin în altă parte, dar tot pe malul stâng al Nistrului, ultima realitate referitor la construcţia cetăţii acceptată şi de Virgil Ciocâltan [20, p.131].

Dar o Cetate Neagră apare (e drept, mai târziu) şi pe malul drept al Nistrului. Pe la 1443 pârcălabul de Cetatea Albă înălţa un fort pe ţărmul drept al Nistrului, care se numea tot Czarnigrad (juste en face de Czarnigrad) [31, p.219]. Să fi fost conctruit un fort în amintirea vechilor posesiuni din stânga Nstrului?

Reieșind din cele prezentate mai sus putem afirma cu certitudine că pe teritoriul din stânga Nistrului, nu prea departe de țărmul Mării Negre, în răstimpul secolelor al XIV-lea și al XVII-lea a existat o cetate/castel/oraș, Cern, care un timp, pe la sfârșitul secolului al XIV-lea și, poate, la începutul secolului al XV-lea, s-a aflat în componența Țării Moldovei. Nu putem stabili cu exactitate timpul, dar *Lista orașelor rusești îndepărtate și apropiate*, alcătuită prin anii 1375-1381, atestă limpede că domnii Moldovei au controlat din punct de vedere politic ambele țărmuri de la gura Nistrului. La începutul deceniului trei al secolului al XV-lea teritoriul respectiv ers deja controlat de autoritățile poloneze.

Referințe:

1. ТИХОМИРОВ, М.Н. Список русских городов дальних и ближних. В: *Исторические записки* (Москва), 1952, №40.
2. ВЕСТБЕРГ, Ф. *Записка Греческого Топарха*. С.-Петербург, Типография Императорской Академии Наук, 1910, с.29-32. Disponibil https://sng1lib.org/book/2770526/e35ee2. [Accesat: 15.01.2022]
3. БЕРТЬЕ-ДЕЛАГАРД, А.Л. К вопросу о местонахождении Маврокастрона. Записки греческого топарха. В: *Записки Одесского Общества Истории и Древностей*, XXXIII, 1919.
4. ЛИТАВРИН, Г.Г. Записка греческого топарха. В: *Из истории средневековой Европы (X-XVII вв.)*. Москва: Изд-во МГУ, 1957.
5. ŠEVČENKO, I. Toparcha Gothicus. În: *Bulletin d'information et de coordination, association international des Etudes byzantines* V, 1971, Athènes – Paris, 1971 (articolul nu a fost accesibil).
6. БОЖИЛОВ, И. *Анонимът на Хазе: България и Византия на Долни Дунав в края на X век*. София: Издателство на БАН, 1979. Disponibil https://www.twirpx.club/file/3215439/ [Accesat: 11.12.2021]
7. КИЗИЛОВ, М.Б. *Крымская Готия: история и судьба*. Disponibil (http://ru-sled.ru/m-b-kizilov-krymskaya-gotiya-istoriya-i-sudba/) [Accesat: 15.02.2022]
8. ИВАНОВ, С. *Расшифровка «Записки готского топарха»*. Disponibil https://arzamas.academy/materials/1877 [Accesat 15.02.2022]
9. ГАНИНА, Н.А. О статусе «Записки готского топарха» в корпусе источников по истории крымских готов. В: *Именослов. История языка. История культуры*. Университет Дмитрия Пожарского, Москва, 2012, с.331-352. Disponibil (https://inslav.ru/sites/default/files/editions/2012_imenoslov-2.pdf) [Accesat: 06.04.2022]

10. BĂDĂRĂU, D., CAPROŞU, I. *Iaşii vechilor zidiri până la 1821*. Ediția a II-a. Iaşi, 2007.
11. GIURESU, C.C. *Târguri sau orașe și cetăți moldovene din secolul al X-lea până la mijlocul secolului al XVI-lea*. Ediția a II-a. Bucureşti: Editura Enciclopedică, 1997.
12. ILIESCU, O. Localizarea vechiului Licostomo. În: *Studii. Revista de istorie*, 1972, nr.3.
13. *Călători străini despre Ţările Române*. Vol.I. Bucureşti: Editura Științifică, 1968.
14. КОЦЕБУ, А. *Свитригайло, великий князь Литовский или дополнение к истории Литовской, Российской, Польской и Прусской*. Прибавления, 11. Санкт Петербург, 1835. Disponibil https://rusneb.ru/catalog/000199_000009_003559155/). [Accesat: 06.11.2009]
15. ПОЛЕХОВ, С.В. *Список городов Свидригайла. Датировка и публикация*. Disponibil http://www.drevnyaya.ru/vyp/2014_4/part_9.pdf [Accesat: 06.02.2022].
16. ПОЛЕХОВ, С.В. *Наследники Витовта. Династическая война в Великом княжестве Литовском в 30-е годы XV века*. Москва: Индрик, 2015. Disponibil http://prussia.online/Data/Book/na/nasledniki-vitovta-dinasticheskaya-voina-v-velikom-knyazhestve-litovskom-v-30-e-godi-xv-veka/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%8 5% D0%BE%D0%B2_%D0%9D%D0%B0%D1%81%D0%BB%D0%B5%D0%B4%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0 %B8%20%D0%92%D0%B8%D1%82%D0%BE%D0%B2%D1%82%D0%B0.pdf [Accesat: 06.02.2022]
17. ПЕТРУНЬ, Ф. *Нове про татарську старовину Бозько-Дністрянського степу*. Східний світ. Харків, 1926, No6. Disponibil http://litopys.org.ua/rizne/petrun2.htm; https://historica.ru/threads/o-gumileve.621/page- [Accesat: 26.01.2022]
18. ПОДОСИНОВ, А.В. О принципах построения и месте создания „Списка русских городов дальних и ближних". В: *Восточная Европа в древности и средневековье*. Сб. статей /АН СССР Ин-т истории АН СССР; [Редкол.: Л.В. Черепнин (отв. ред.) и др. Введ. Я.Н. Щапов]. Москва: Наука, 1978.
19. SPINEI, V. *Moldova în secolele XI – XIV*. Chişinău: Universitas, 1992.
20. CIOCÎLTAN, V. Raporturi moldo-lituaniene (1420-1429). În: *Românii în istoria universală,* III/1. Iaşi, 1988.
21. CAZACU, M. A propos de l'expansion Polono-Lituanienne au Nord de la Mer Noire aux XIV–XV sièscles: Czarnigrad, la "Cité Noire" de l'embouchure du Dniestr. În: *Passé Turco-Tatar Présent Soviétique. Études offertes à Alexandre Bennigsen [Tuco-Tatat Past Soviet Present Studies presented to Alexandre Bennigsen]*. Paris: Éditos Peeters – Louvain-Paris, 1986. Disponibil https://www.academia.edu/13615211/%C3%80_ propos_de_l_ expansion_polono-lituanienne_au_nord_de_la_mer_Noire_aux_XIVe_XVe_si%C3%A8cles_Czarnigrad_la_Cit%C3%A9_Noire_de_l_embouchure_du_Danube [Accesat: 22.01.2022]
22. GOROVEI, Ş.S. Enigmele Cetății Albe. În: *Magazin Istoric*, 1994, nr.8.
23. ŞLAPAC, M. *Cetatea Albă. Studiu de arhitectură militară medievală*. Chişinău: ARC, 1998.
24. РУССЕВ, Н.Д. *На грани миров и эпох. Города низовий Дуная и Днестра в конце XIII-XIV вв.* Кишинев, 1999.
25. РУССЕВ, Н.Д. Молдавия в «темные века»: материалы к осмыслению культурно-исторических процессов. În: *Stratum plus*, 1999, nr.5. Disponibil (http://stratum.ant.md/05_99/articles/russev/russev00.htm) [Accesat: 16.05.2007]
26. MALCIUK, P. Prezența minoriților în Moldova în contextul expansiunii creștinătății latine către Orient (secolele XIII-XV). În: *Analecta catholica*, VII-VIII, 2011-2012. Chișinău, 2013.
27. БЕЛЕЦКАЯ, О.В. Czarnigrod, ubi Dniestr fluivius dictus mare intrat... (Черный город в XIV-XVI вв.). В: *Стародавнє Причорномор'Я*. Випуск XIII, Одеса, ОНУ, 2021. Disponibil https://www.academia.edu/45604328/%D0%91% D0%B5%D0%BB%D0%B5%D1%86%D0%BA%D0%B0%D1%8F_%D0%9E%D0%BB%D1%8C%D0%B3% D0% B0_Czarnigrod_ubi_Dniestr_fluivius_dictus_mare_intrat_%D0%A7%D0%B5%D1%80%D0%BD%D1%8B%D0%B9 _%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4_%D0%B2_XIV_XVI_%D0%B2%D0%B2_[Accesat: 16.02.2022]
28. СКОЧИЛЯС, І. Аспрокастрон-Білгород – кафедра Галицької митрополії у XIV ст. В: *Ruthenica*, VIII, 2009. Disponibil http://history.org.ua/JournALL/ruthenica/ruthenica_2009_8/5.pdf [Accesat: 16.03.2022]
29. ЛЯСКОРОНСКИЙ, В.Г. *Гильом Левассер де Боплан и его историко-географические труды относительно Южной России*. Киев: Тип. И.И. Чоколова, 1901, Harta. Disponibil (https://viewer.rusneb.ru/ru/000199_000009_003557492?page=1&rotate=0&theme=white) [Accesat: 13.01.2022]
30. EREMIA, I. *Statutul juridic internaţional al Ţării Moldovei (de la origini şi până la începutul secolului al XVI-lea*). Chişinău, 2010.
31. ANDREESCU, Şt. Genovezii pe „drumul moldovenesc". În: *In honorem Ioan Caproşu*. *Studii de istorie.* Iaşi: Polirom, 2002.

Date despre autor:
Ion EREMIA, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ioneremia2007@gmail.com
ORCID: 0000-0002-2007-9233

Prezentat la 20.03.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.9-14

CZU: 81`373.21:94(498.5)″06/15″ DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583853

ETIMOLOGII TOPONIMICE ROMÂNEȘTI ÎN BANATUL MEDIEVAL. STUDIU DE CAZ: ETIMOLOGIA TOPONIMULUI *LUGOJ*

Constantin-Tufan STAN

Universitatea din Oradea

Făcând apel la instrumentele lingvistice, contextualizând informațiile și raportându-le la realitățile istoriografice, studiul își propune să surprindă procesul evolutiv al grafiei unui toponim, *Lugoj*, din Banatul medieval. Așezarea, situată într-o zonă de interferență culturală și lingvistică, a parcurs mai multe etape istorice, de-a lungul secolelor, conservând semnificații etnonimice originare românești. O întreagă pleiadă de lingviști și istorici au formulat ipoteze privind etimologia toponimului. Au fost exprimate teorii privind un posibil substrat geto-dac al etimonului, o teorie de factură latinistă, ipoteza unei pretinse derivări dintr-un radical slav și o teorie care face apel la originea maghiară a etimonului. Am reținut, în studiul de față, argumentația lingvistului Simion Dănilă, care consemnează apelativul *logoj(i)*, pluralul lui *logoz*, s.m., dublet bănăţean pentru *rogoz*, s.m., din vechiul slav *rogozŭ*, plantă erbacee (*carex riparia*), care poate fi întâlnită în zone mlăştinoase şi locuri umede, întrebuinţată la împletitul rogojinilor şi la acoperitul caselor din mediul rural.

Cuvinte-cheie: *Banat medieval, Lugoj, toponim, etimologie, ipoteze lingvistice.*

ROMANIAN TOPONYMICAL ETYMOLOGIES IN THE MEDIEVAL BANAT. THE CASE STUDY OF THE *LUGOJ* TOPONYM ETYMOLOGY

Using linguistic tools, contextualizing the information and relating it to historiographical realities, the study aims to capture the evolutionary process of the spelling of a place name, Lugoj, from medieval Banat. The settlement, located in an area of cultural and linguistic interference, has gone through several historical stages, over the centuries, preserving ethnonymic meanings of Romanian origin. A whole host of linguists and historians have formulated hypotheses regarding the etymology of the toponym. Theories regarding a possible Geto-Dacian substratum of the etymon, a Latinist theory, the hypothesis of a supposed derivation from a Slavic radical and a theory that appeals to the Hungarian origin of the etymon were expressed. In the present study, I have taken the argument of the linguist Simion Dănilă, which records the appellation *logoj (i)*, the plural of *logoz* Banat doublet for *rogoz*, from the old Slavic *rogozŭ*, herbaceous plant (*carex riparia*), which can be found in swampy areas and wet places, used to weave mats and to cover houses in rural areas.

Keywords: *Medieval Banat, Lugoj, toponymy, etymology, linguistic hypotheses.*

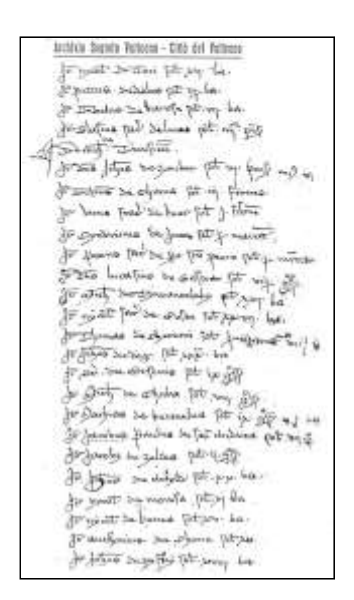
Graiul scris și rostit conservă, cu mare fidelitate, în consonanță cu acuratețea unui demers științific îndelung exersat, stratul originar (sau ceea ce numim *matrice*) al oricărui fenomen antropologic, social sau cultural. În această privință, antroponimia și toponimia reprezentă o sursă fundamentală, alături de izvoarele tradiționale ale cercetării istoriografice, în identificarea unor realități istorice din perspectivă sincronică și diacronică. În absența unor documente sau artefacte, onomastica și toponomastica (prin perpetuarea seculară a unor antroponime, etnonime, hidronime, toponime) ne pot oferi un preţios suport în reconstituirea unor episoade istorice, deslușirea unor semnificații și elucidarea unor aspecte istoriografice controversate [1, p.47-57; 2, p.85-102]. Silviu Dragomir, în cercetările sale medievistice, constrâns, uneori, de absența mărturiilor scrise, a apelat și la toponimie în încercarea de a dovedi continuitatea populațiilor romanizate din Peninsula Balcanică [3].

Studiile dedicate etimologiei denumirii vechiului *civitas* și *oppidum* al Lugojului, aflat într-o zonă de interferență între Principatul Transilvaniei și Regatul Ungar, apoi Paşalâcul Timişoarei, după dezastrul armatei ungare la Mohács (1526) și cucerirea cetății bănățene în 1552, și Banatul Timişean, entitate administrativă constituită după Pacea de la Passarowits (1718), exprimă etapele unor realități și evoluții istorice într-un spațiu aflat într-o perpetuă dinamică. Confirmând aserțiunea noastră, în studiu este surprinsă evoluția toponimului supus cercetării și etapele cristalizării sale în actuala expresie grafică. Diversele teorii prin care se încearcă deslușirea etimologică se constituie în fascinante incursiuni în istoriografia problemei.

O primă mărturie documentară privind existența unei cetăți a Lugojului (într-o grafie maghiarizată) ne-a fost transmisă, în istoriografia maghiară, în urma invaziei tătarilor din anul 1241 [4]. După retragere, ca urmare a morţii hanului Ogotai, regele Béla al IV-lea va iniția, în 1242, lucrări de refacere şi întărire a cetăţilor Orşova, Mehadia, Caransebeş, Lugoj, Lipova şi Somlyo (azi Semlac) [5, p.153; 6, p.147]. Episodul menţionat nu este

confirmat de surse documentare certe, unii istoriografi contemporani neconsiderând acest an ca dată de referinţă privind prima atestare documentară a Lugojului. Szentkláray aminteşte despre o ipotetică vizită la Lugoj, în anul 1290, a regelui Ladislau [5, p.2]. Absența unor documente care să confirme expres evenimentele anulează, deocamdată, considerarea lor ca ani de referință în atestarea aşezării.

Cea dintâi grafie cunoscută, latinizată, a numelui oraşului, *Lucas*, este menţionată în registrul pontifical ce ţinea evidenţa plăţii decimelor (zeciuielilor) papale restante pentru anii 1332-1335, care trebuiau achitate de preoţii catolici din parohiile arhidiaconatului de (Caran)Sebeş (Hodoş, Duboz, Izvin, Sebeş), în speța noastră de către *Blasius, sacerdos de Lucas* – Blaj, preot de Lugoj [7, p.148]. Lugojul este menționat în anul 1334 – prima atestare documentară, ceea ce presupune însă o mult mai mare vechime a așezării, implicit a toponimului. Episcopia Cenadului, unde se întruneau membrii Capitlului, cuprindea, așa cum rezultă din registrele de colectare din anii 1333-1335, șapte arhidiaconate (Timiș, Arad, Cenad, Torontal, Mureș, Caraș și Sebeș) cu 218 parohii și locașuri de cult. Identificarea întregului fond documentar al arhidiaconatului (o parte dintre acte s-au pierdut, s-au deteriorat sau au fost distruse după incursiunea armatei otomane în prima jumătate a secolului al XVI-lea) ar fi permis o datare timpurie a primei atestări a Lugojului. Spre exemplu, Caransebeșul, viitorul sediu, în alternanță cu cetatea Lugojului, al Banatului de Lugoj – Caransebeș, este atestat, pe baza documentelor emise de arhidiaconat și păstrate, în 1290, iar mai târziu, ca *civitas*, în 1369, *oppidum* (1422) și *civitatis regie maiestatis* (1543). Hotarele arhidiaconatului de Sebeș cuprindeau și localități limitrofe Lugojului, cum ar fi așezarea Hodoș (care avea rang de *oppidum*), Chery (azi Sacoşu Turcesc), Caraşova, Duboz, Illuc (dispărut), Izvin, Toti (lângă actualul sat Sârbova) și Zerep (dispărut). Parohiile catolice Carașova și Izvin au trecut mai târziu sub jurisdicția arhidiaconatelor limitrofe Caraș, apoi Timiș [8, p.87-116; 9].

Menționarea lui *Blasius de Lucas* în registrul de evidență a colectării decimelor papale (1334).

Alte expresii grafice ale numelui oraşului au fost menţionate în documente şi proiecţii cartografice identificate de diverşi autori în arhivistica Evului Mediu (planuri, hărți și atlase): *Lugas* (1368), *Lwgos* (1554), *Logos* (1564 și 1696 – un toponim identic ca exprimare grafică și pronunție cu neaoşul *Logoş*, *s*-ul final maghiar reprezentând în româneşte litera *ş*) [10, p.365; 11 p.105-106; 12], *Lugos* (1582).

Într-un tabel întocmit de geograful lugojean Şofronie Mureşan, în urma investigaţiei sale întreprinse în biblioteci şi arhive din Viena, Budapesta, România (Kriegsarchiv din Viena, Colecția Bibliotecii Naționale Austriece, Biblioteca Imperială, Colecția ducelui Albert de Saxonia, Colecția Institutului Geografic Militar, Arhivele Naționale Maghiare ș.a.), rodul cercetărilor sale concretizându-se într-o excepțională teză de doctorat, ni se propun mai multe grafii toponimice, într-o succesiune cronologică, cu indicarea anului, a autorului şi a titlului proiecţiei cartografice: *Lugas* (1528, Lazarus, *Tabula Hungariae*), *Lugar* (1548, Jacopo Gastaldo, *Nova Tabula Polonia et Hungaria*), *Lugas* (1559, Pyrrho Ligorio, *Tabula Hungariae*), *Lugas* (1559, Antonio Lafreri, *Nova Descriptio Totius Hungariae*), *Lugas* (1566, J. Sambucus, *Transilvania*), *Lugas* (1570, W. Lazius, *Hungariae Descriptio*), *Lugaz* (1570, A. Ortelius, *Transilvania*), *Lugas* (1578, W. Lazius, *Hungariae*), *Lugas*

(1579, J. Sambucus, *Harta Ungariei şi a Ţărilor Române*), *Lugaz* (1592, J. Sambucus, *Hungariae*), *Lugaz* (1593, M. C. Norico, *Hungariae Totius*), *Lugas* (1596, J. A. Magino, *Transilvania et Hungaria*), *Lugas* (1597, Magini Porro, *Hungaria et Transilvania*), *Lugas* (1598, W. Lazius, *Hungariae Descriptio*), *Lugas* (1599, Bernardin Valle, *Descriptione Dell'Ongaria*), *Lugar* (1599, Gioseffo, *Descriptione della Polonia*), *Lugaz* (1620, P. Kaerius, *Nova et recens Emendata Totius*), *Lugas* (1630, H. Levinius, *Vovus Opus Geographicum*), *Lugas* (1646, P. D'Avity, *Hungariae Regnum*), *Lugatz* (1657, Zundt), *Lugas* (1664, H. Jaillot, *Carte de la Haute et Basse Hongrie, Transilvanie, Moldavie, Valachie*), *Lugas* (1665, N. Sanson, *Teatre de la Guere en Hongarie*), *Lugatz* (1684, G. Cantelli, *Corso del Danubio*), *Lugas* (1686, G. Cantelli, *La Transilvanie*), *Lugas* (1687, N. Visscher, *Totius regni Hungariae*), *Logos* (1696, N. Sanson, *Le cours du Danube*), *Lugos* (1699, J. B. Homann, *Principatus Transilvania*).

Ab initio, înaintea trecerii în revistă a principalelor opinii și teorii privitoare la originea acestui toponim, preluăm aserțiunea lingvistului Simion Dănilă (specializat în onomastică), care iterează că forma populară *Logój* „este singura fidelă pronunţării originale şi de la care trebuie să pornească orice investigaţie cu privire la etimologia acestui toponim" [13, nr.7, p.4; nr.8, p.4; nr.9, p.4; nr.11, p.4; nr.12, p.6; nr.15, p.6; nr.16, p.6; nr.17, p.3].

Un alt autor, Nicu Dumitrescu, propune termenul geto-dac *liugas* ca substrat etimonic al numelui *Lugoj* [14, p.7].

Sigismund Schlinger [15, p.11-14] aminteşte mai multe etimologii formulate de alţi autori, între care şi etimonul dac *Lyginos* (numele unui râu aflat în teritoriul tribalilor), oprindu-se asupra etimonului *Lugos (Lug)*, numele unui zeu celtic. Sunt enumerate mai multe toponime înrudite cu rom. *Lugoj*, care, potrivit autorului, ar proveni din acest etimon de origine celtică: *Lug(u)dunum* (cu terminaţia celtică *–dunum*, corespondentul dac. *–dava*), *Lugano* (din cantonul elveţian Ticino), *Lugos* (localitate aflată în provincia italiană Ravenna) şi *Lugo* (capitala provinciei spaniole omonime din centrul Galiciei, anticul *Lugus Augustus*).

O ipoteză de factură latinistă, *locus* „loc", a fost emisă de istoricul și bizantinologul lugojean Vasile Maniu [16; 17]. Aserţiunea a fost preluată de un anonim (*Lugojul, altcum Lugos şi Lugas, îşi trage numele său de la latinul* locus *„locul")*. Victor Lăzărescu atribuie scrierea lui Dimitrie Teodori [18, p.7-11], care ar fi redactat-o cu prilejul împlinirii a 100 de ani de la punerea pietrei de temelie a bisericii ortodoxe lugojene cu hramul „Adormirea Maicii Domnului". Într-un opus publicat ulterior [19], V.Lăzărescu infirmă însă această ipoteză. D.Teodori (1822-1865?), profesor la Institutul Teologic din Vârşeţ, participant activ, alături de Eftimie Murgu, la acţiunile revoluţionare lugojene din anul 1848, este autorul unui poem pastoral, *Eclogă*, destinat reprezentării scenice, scris în limba română cu caractere chirilice, datat 1843. Alcătuit din 3 cântece, un „chor" şi o „cântare", este considerat unul dintre primele texte în limba română destinate scenei, o ipoteză similară fiind formulată şi de istoricul maghiar Frigyes Pesty ş.a. În consonanţă cu această orientare latinistă, Josif Constantin Drăgan propune un alt etimon latin, *lucus* „pădure" [20, p.44-45]. Potrivit acestuia, rădăcina *lug*, *lugo* ar avea origine latină, derivând de la „un vechi *Lucus fageti*, şi nu de la slavul *lug*, termen preluat din celticul *luk*". În acest sens, este amintit orașul Lucca (Italia), așezat într-o regiune mlăștinoasă. Într-un exces de patriotism local, autorul nominalizează șapte localități cu rădăcina *lugo*: în Spania – Galicia (*Lugo*, cu origini celtice, care a derivat în timpul romanilor în Lucus Augusti), în Romagna – Ravenna (*Lugo*, *Lucus Dianae* în antichitate), în Franța (*Lugo*, o mică localitate lângă Bordeaux, care apare și sub grafia *Lugos*), în Corsica (*Lugo*), lângă Veneția (satul *Lugo*, aparținător de comuna Campania Lupia), Palma de Majorca (mânăstirea Lluchmayor, care ar deriva din rădăcina *lucus*) [21, p.51-53].

Frigyes Pesty se referă şi la posibilitatea derivării dintr-un radical slav (*luh*, pronunţat *lug* cu sufixul maghiar *–os*) [22, p.315; 23].

Gustav Kisch avansează aceeaşi ipoteză [24, p.8-9; 25, p.56], dar din *lug* „mlaştină" + o variantă a sufixului maghiar *–os*, aserțiune acceptată de Iorgu Iordan [26, p.54]. Lingvistul clujean Ioan Pătruţ (originar din satul Ohaba-Forgaci, lângă Lugoj) nu acceptă această ipoteză, neadmiţând existenţa „hibridului" slavo-maghiar, care are o circulaţie restrânsă în limba română [27, p.223].

Este vehiculată şi ipoteza originii maghiare a numelui Lugoj (din *lugas* „umbrar, foişor"), preluată de unii autori, între care Nicolae Drăganu [28, p.31,41,43], şi dezvoltată de István Kniezsa [29, p.233]. Reţinerea acestei supoziţii s-a bazat pe practica administraţiei ungare de a utiliza forma *Lugos*.

N.A. Constantinescu propune un nou etimon: *logoş* „pitic", care, din punct de vedere lingvistic, nu are însă relevanţă [30, p.312].

Majoritatea autorilor menţionaţi au ignorat, în formularea ipotezelor, circulaţia variantei populare *Logój*. Consecvent cu tradiţia populară privind folosirea variantei *Logój*, Ioan Pătruţ achiesează la ideea realităţii acestui etimon, promovat de mai mulţi scriitori bănăţeni în secolul al XIX-lea şi în prima jumătate a celui următor: Nicolae Stoica de Haţeg [31, p.250], At.Marian Marienescu [32, p.4], P.Drăgălina [33, p.123], P.Barbu [34, p.4-5] ş.a. În prefaţa *Paliei de la Orăştie* (1582), Moise Pestişel, unul dintre traducători, se intitulează „propovăduitorul Evangheliei în oraşul Logojului". În 1582, anul tipăririi *Paliei*, la Caransebeș funcționa o școală de cântăreți calvini, unde dascăl era Efrem Zăcan.

Dar ceea ce a prezentat interes pe terenul dezbaterilor lingvistice onomastice a fost descoperirea universitarului clujean Ioan Pătruț, care a identificat, într-un document moldovean din secolul al XVII-lea, cuvântul *Logoj* ca antroponim. Este vorba de documentul 127 din 15 aprilie 1603/7111, emis la Iaşi de Ieremia Movilă [35, p.88]. Pornind de la această identificare antroponimică, I.Pătruţ a propus termenul aflat în discuţie ca etimon. Avansarea acestei ipoteze a fost respinsă, pe baza unei riguroase argumentaţii lingvistice, de profesorul belinţean Simion Dănilă [13, nr.9, p.4; nr.11, p.4].

Lingvistul Simion Dănilă, cel care a dedicat un amplu şi documentat studiu cercetării etimologiei toponimului *Lugoj*, a propus o nouă ipoteză [36, p.251-254]: apelativul *logoj(i),* pluralul lui *logoz*, s.m., dublet bănăţean pentru *rogoz*, s.m., din vechiul slav *rogozŭ*, „nume de plantă erbacee (*carex riparia*), care creşte prin mlaştini şi locuri umede, întrebuinţată la împletitul rogojinilor şi uneori la acoperitul caselor de la ţară" [37]. Afirmaţia este fundamentată ştiinţific prin faptul că „forma de plural a substantivelor şi adjectivelor masculine, bazată pe alternanţa consonantică *z/j* şi fără *–i* scurt, ca element semivocal final, după *j*, este obişnuită în graiurile bănăţene: chinez/chinej *„primar/primari",* obraz/obraj, treaz/trej, viteaz/vitej etc." [13, nr.12, p.6]. Două cuvinte înrudite, *logojână* „rogojină", identificate de Lucian Costin în comuna Jena, lângă Lugoj [38, p.120], şi *logojâner* „rogojinar" (cuvânt folosit într-o poveste provenind din altă localitate limitrofă, Belinţ), explică fondul ancestral al apelativului la care face referire S.Dănilă. Un toponim *Rogoz* (desemnând un sat de lângă Jupa, limitrof Caransebeşului, probabil Ruginosu) figurează în *Conscriptio Districtuum*, manuscris redactat între anii 1690 şi 1700 (aflat în Colecţia Marsigli din Bologna), citat de Frigyes Pesty [23, p.148].

Teorii similare au fost susţinute, în decursul timpului, şi de alţi cercetători. Astfel, Nicolae Brînzeu, cărturar, prepozit capitular greco-catolic lugojean, întrebându-se care e pronunţia corectă a localităţii (*Lugój ori Logój?*) [39, p.1], formulează o ipoteză privind etimologia numelui localităţii, încercând o disociere între pronunţia *Lugój* şi cea *Logój*, pretinzând că numele *Lugoj*, „veche aşezare romană" (?), ar avea la bază rădăcina *Lug* (întâlnită şi în numele localităţilor Lugano şi *Lugdunum* – denumirea romană a Lyonului), derivată de la cuvântul latin *lucus* „pădurice", de unde ar decurge şi cuvântul maghiar *lugas* (care nu trebuie confundat însă cu *Lugos*, grafie utilizată în limba maghiară pentru a desemna numele oraşului). Pentru a demonstra originea românească, terminaţia *-j* e comparată cu cea din numele localităţilor Cluj şi Dej.

Ion Iorgovan iniţiază o polemică cu autorul acestor aserţiuni etimologice [40, p.2], în care, refuzând argumentele „filologico-latiniste" avansate de autor, respinge şi teoriile asemănătoare propuse de Vasile Maniu, Mátyás Bél, Frigyes Pesty şi István Iványi, care converg spre rădăcinile latine: *locus, lucus,* slavone: *luh, lug* „luncă, pădure de mlaştină", maghiare: *lug, lugas*, autorul polemicii considerând că „numele topice nu sunt explicate numai de filologie, ci şi de istorie şi toponimie". I.Iorgovan este de acord cu forma *Logój*, care derivă din graiul băştinaşilor orăşeni, care pronunţă *Logój* (denumire fixată şi de Victor Vlad Delamarina, care a introdus „graiul logojan" în literatura română), derivaţia filologică urmând traseul logic *rogoz, rogojină, logojină, Logoj* [41, p.91; 42, p.4; 43, p.1; 44, p.1]. Teoria lui Ion Iorgovan, formulată în interbelic, va fi reluată şi dezvoltată, în deceniul nouă al secolului trecut, de Simion Dănilă, independent de cercetarea anterioară.

Concluzii

Populația autohtonă, majoritară, în pofida influenței culturale exercitate de membrii entităților habitaționale alogene cu care a interferat (croați – în Banatul montan –, bulgari de rit romano-catolic, sârbi, maghiari, etnii de limbă germană care au colonizat spațiul geografic al Banatului după Pacea de la Passarowitz (alsacieni și lorieni, boemieni, lombardieni, cehi, slovaci), spanioli, evrei, armeni), a impus statuarea unor toponime și antroponime, care au dăinuit secole în pofida unor alterări lingvistice.

Antroponimele și toponimele prezintă un rol excepțional în cercetarea istoriografică, constituindu-se în mărturii, adevărate artefacte, ale continuității identitare, consemnând, prin particularitățile specifice onomasticii, episoade ale istoriei locale și naționale, surprinse în dinamica procesului evolutiv.

Harta lui Lazarus (1528).

Referinţe:

1. TANAȘOCA, A. Contribuția lui Silviu Dragomir la cercetarea romanității balcanice. În: *Sud-estul și contextul european*, Buletin al Institutului de Studii Sud-Est Europene. Institutul de Studii Sud-Est-Europene. București, 1994, II, p.47-57.
2. VIZAUER, V. The Role of Onomastics in Researching the History of Transylvania during the 12th and 13th Century. Case study: ethnotoponymus. În: *Acta Musei Napocensis. 51. Historica*, II, 2014, Cluj-Napoca, 2015, p. 85-102.
3. POP, I.-A., ȘIPOȘ, S. (coord.). *Silviu Dragomir – 120 de ani de la naștere*. Oradea: Editura Universității din Oradea, 2011.
4. LAURIAN, A.T. *Temisiana sau scurtă istorie a Banatului Timişan*. Bucureşti, 1848.
5. SZENTKLÁRAY, J. *Krassó-vármegye öshajdana*. Budapest, Az Athenaeum Irod. És Nyömdai R.T. Konyynyomlája, 1900.
6. POPOVICI, G. *Istoria românilor bănăţeni*. Lugoj: Editura autorului, 1904.
7. *Monumenta Vaticana Hungariae Rationes Collectorum Pontificiorum in Hungaria*. Budapestini, 1887.
8. ȚIGĂU, D.L. Câteva considerații despre arhidiaconia de Caransebeș (secolele XIV-XVI). În: *Itinerarii istoriografice. Studii în onoarea istoricului Costin Feneșan*, volum îngrijit de Dumitru Țeicu şi Rudolf Gräf. Cluj-Napoca: Academia Română, Centrul de Studii Transilvane, 2011, p.87-116.
9. ȚEICU, D. *Geografia ecleziastică a Banatului medieval*. Cluj-Napoca: Presa Universitară, 2007
10. SUCIU, C. *Dicționarul istoric al localităților din Transilvania*. Vol.I. București: Editura Academiei Socialiste România, 1967.
11. MUREŞAN, S. Die Frühneuzeitlichen gedruckten Karten als Quelle zur Beurkundung von Lugosch. Lugosch auf gedruckten Karten im 16. und 17. Jahrhundert [Lugojul în izvoare cartografice, sec. XVI-XVII]. În: *Lugoscher Heimatblatt*, editat de Heinrich Lay în Töging a. Inn, Germania 2006, 9.
12. MUREŞAN, S. *Banatul în cartografia secolului al XVIII-lea*. Timişoara: Partoş, 2011.
13. DĂNILĂ, S. Despre numele Lugoj (I-VIII). În: *Redeşteptarea*. Lugoj: 1991, II, nr.7, p.4; nr.8, p.4; nr.9, p.4; nr.11, p.4; nr.12, p.6; nr.15, p.6; nr.16, p.6; nr.17, p.3.
14. DUMITRESCU, N. *Mic îndreptar turistic. Lugoj*. Bucureşti: Stadion, 1971.

15. Sigismund Schlinger. Despre originea numelui oraşului Lugoj. În: *Noi, Tracii*, VI, 1979, 61, p.11-14.
16. MANIU, V. *Dissertaţiune istorică-critică şi literară [...] despre originea româniloru din Dacia Trajana*. Timişoara, 1858.
17. NEUMANN, V. *Vasile Maniu – Monografie istorică*. Timişoara: Facla, 1884.
18. LĂZĂRESCU, V. Dimitrie Teodori. În: *Arcade*. Lugoj, 1991, II, p.7-11.
19. LĂZĂRESCU, V. *Lugojul şi lugojenii de altădată*. Lugoj: FED, 1993.
20. DRĂGAN, J.C. *Prin Europa*. Vol.I. Bucureşti: Eminescu, 1973.
21. DRĂGAN, J.C. *Prin Europa. Uitarea este, în fond, o trădare*. Vol.I. Bucureşti: Europa Nova, 1997.
22. PESTY, F. *Krassó vármegye története*. Tom II, partea 1. Budapesta: Az Athenaeum R.Társ. Könyynyomdája, 1884.
23. PESTY, F. *Krassó vármegye története*. Tom II, partea 2. Budapesta: Az Athenaeum R.Társ. Könyynyomdája, 1885.
24. KISCH, G. *Das Banat im Spiegel seiner Ortsnamen*. Sibiu, 1928.
25. KISCH, G. *Siebenbürgen im Lichte der Sprache*. Leipzig: Mayer & Müller, g.m.b.h., 1929
26. IORDAN, I. *Toponimia românească*. Bucureşti: Editura Academiei, 1963.
27. PĂTRUŢ, I. *Studii de limba română şi slavistică*. Cluj: Dacia, 1974.
28. DRĂGANU, N. *Toponimie şi istorie*. Cluj: Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1928.
29. KNIEZSA, I. *Magyarok és romànok*. Vol.I. Budapesta, 1943.
30. CONSTANTINESCU, N.A. *Dicţionar onomastic românesc*. Bucureşti: Editura Academiei, 1963
31. STOICA DE HAŢEG, N. *Cronica Banatului*. Bucureşti: Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1969.
32. MARIENESCU, A.M. *Poesia poporală*. Viena: Editura autorului, 1867.
33. DRĂGĂLINA, P. *Din istoria Banatului Severin*. Partea I. Caransebeş: Tipografia Diecezană, 1899
34. BARBU, P. *Porecle logojeneşti – Folklor*. Cluj: Editura revistei „Societatea de mâine", 1927.
35. *Documente privind istoria României. Veacul XVII. A. Moldova*. Vol.V (1601-1605). Bucureşti: Editura Academiei Republicii Populare Române, 1952.
36. DĂNILĂ, S. Numele oraşului Lugoj. În: *Limba română* (Bucureşti), 1981, XXX, 3, p.251-254.
37. *Dicţionarul Limbii Române*. Serie nouă, tomul IX – litera R. Bucureşti: Editura Academiei RSR, 1975.
38. COSTIN, L. *Graiul bănăţean*. Vol.II. Turnu Severin: Tipografia Luiza I. Niculescu și Ion N. Bojneagu, 1934.
39. BRÎNZEU, N. Lugój ori Logój? În: *Răsunetul* (Lugoj), 1946, XXV, 40, p.1.
40. IORGOVAN, I. Adevăr şi lumină. Logoj! În: *Răsunetul* (Lugoj), 1946, XXV, 41, p.2.
41. MUNTEAN, V.V. *Contribuţii la istoria Banatului*. Timişoara: Editura Mitropoliei Banatului, 1990.
42. BUGARIN, Gr. Originea numelui oraşului Lugoj. În: *Drapelul roşu* (Timişoara), 16 iunie 1957, p.4.
43. BRANIŞTE, V. Din vorbă în vorbă. În: *Dreptatea* (Timişoara), 1894, I, 73, p.1.
44. STRĂINU, V.I. Probleme lugojene. 2. „Lugoj?". În: *Răsunetul* (Lugoj), 1942, XXI, 8, p.1.

Date despre autor:
Constantin-Tufan STAN, doctor în muzicologie, doctorand în istorie la Facultatea de Istorie a Universității din Oradea.
E-mail: c.tufan.stan@gmail.com
ORCID: 0000-0001-9327-0912

Prezentat la 19.04.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.15-19

CZU: 94(478)"1812/1867" + 351.742(478)(091) DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583866

ÎNFIINȚAREA STRUCTURILOR CORPULUI DE JANDARMI ÎN BASARABIA (1812-1867)

Artur LEȘCU

Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport

În baza izvoarelor de arhivă inedite, aflate în custodia fondurilor Arhivei Naționale a Republicii Moldova, în articol este analizat procesul înființării în Basarabia a Corpului de jandarmi în primele cinci decenii după anexare. Importanța cercetării este determinată de faptul că jandarmii reprezentau instituție specializată a statului în suprimarea curentului național în Basarabia, rusificarea provinciei și transformarea ei într-o simplă gubernie rusească. Folosind datele documentale, autorul cercetează probleme ce țin de organizarea Corpului de jandarmi, componența și structura sa de cadre, efectul activității asupra vieții sociale a provinciei. Organ represiv al guvernului țarist, Corpul de jandarmi din Basarabia în prima perioadă a activității sale s-a recomandat ca o instituție puțin eficientă, incapabilă să înăbușe sentimentele naționale la populația autohtonă.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, jandarmi, comandant, ținut, echipă, anchetă, administrație civilă, ofițer, funcționar, buget, militari, Ismail, activitate subversivă, arest.*

ESTABLISHMENT OF THE STRUCTURES OF THE GENDARMY BODY IN BESSARABIA (1812 - 1867)

Based on the original archive sources, in the custody of the funds of the National Archive of the Republic of Moldova, the article analyzes the process of setting up the Gendarmerie Corps in Bessarabia in the first five decades after annexation. The importance of the research is determined by the fact that the gendarmes represented a specialized state institution in the suppression of the national current in Bessarabia, the Russification of the province and its transformation into a simple Russian government. Using documentary data, the author investigates issues related to the organization of the gendarmerie corps, its composition and structure of personnel, the effect of the activity on the social life of the province. A repressive body of the tsarist government, the Gendarmerie Corps in Bessarabia, in the first period of its activity was recommended as an inefficient institution, unable to stifle national feelings among the local population.

Keywords: *Bessarabia, gendarmes, commander, land, team, investigation, civil administration, officer, civil servant, budget, military, Ismail, subversive activity, arrest.*

Introducere

Imperiul Rus, un stat autocrat, cu puternice rămășițe ale dreptului feudal de castă, era bazat pe un sistem de drept care avea ca scop intimidarea cetățeanului în vederea apărării și conservării orânduirii sociale anacronice existente. De siguranța regimului și ordinii interne erau responsabile diferite instituții specializate de stat, printre care un rol central îi revenea Corpului de jandarmi. Implementarea în Basarabia a organelor de urmărire politică și securitatea statului, reprezentată tradițional de jandarmi, a început odată cu înființarea acestui corp la nivel central și poate fi divizată în două etape distincte. Prima perioadă, de la anexarea Basarabiei și până în anul 1867, este caracterizată prin înființarea subunităților de jandarmi care activau în cadrul Batalionului serviciului de garnizoană din Chișinău și aveau, preponderent, misiune de poliție militară. A doua etapă cuprinde perioada anilor 1867-1917.

Înființarea și activitatea Corpului de jandarmi (1812-1867)

Inițial după anexare, Basarabia nu dispunea de unități speciale de jandarmi. Funcția de poliție militară o îndeplinea Batalionul serviciului de garnizoană din Chișinău, înființat conform hotărârii împăratului Alexandru I, la 10 ianuarie 1814, din companiile de stat-major din București și Iași, aflate în subordinea guvernatorului civil al Basarabiei [1]. Acest batalion era compus din șase companii și un detașament de invalizi [2]. Ulterior, detașamente de invalizi au fost înființate în toate reședințele ținutale ale Basarabiei. Unitate de sine stătătoare de jandarmi, denumită Echipa de jandarmi Chișinău, cu misiune de poliție militară, apare abia în 1824, când este pentru prima dată menționată în *Lista unităților militare dispuse în Basarabia* pentru acel an [3], ea fiind cantonată într-o cazarmă din piatră din oraș [4]. Din punct de vedere organizațional, această echipă era parte componentă a Batalionului serviciului de garnizoană din capitala regiunii. De la înființare, comandant al Echipei

de jandarmi Chișinău era, până în anul 1831, căpitanul Grodețchi [5], când a fost înlocuit de către ștab-căpitanul Vitcovschi [6]. Cu trecerea timpului devenea tot mai clar că o singură echipă de jandarmi pentru un spațiu geografic atât de vast, cum era Basarabia, unde în 1829-1831 staționau 45 000 de militari, iar în 1832-1833 – 34 000 de militari [7], cu o disciplină și comportament al militarilor nu tocmai înalt, având o rată înaltă de sinucideri în rândul efectivului de rând [8], cu greu făcea față provocărilor. Ținând cont de situația creată, în 1837 a fost înființată încă o subunitate de jandarmi, la Ismail, la comanda căreia a fost numit poruciul Egor (Gheorghe) Nemirovici-Dancenco [9]. Măsura respectivă a coincis cu derularea unor schimbări în cadrul Corpului de jandarmi care prevedea modificarea componenței, completării și structurii corpului, finalizate cu aprobarea, în 1836, a noului Statut al Corpului de jandarmi. Conform acestui Statut, în fiecare gubernie și regiune ale imperiului, inclusiv în Basarabia, erau delegați câte un ofițer superior al Corpului, secundat de un adjutant. Acestui ofițer superior erau de acord subordonate pe linia de serviciu operativ echipele de jandarmi din ținuturi, care erau extrase din cadrul batalioanelor serviciului de garnizoană, rămânând, totodată, formal în cadrul armatei. Structura respectivă a fost introdusă în Basarabia în 1834, odată cu numirea la Chișinău în funcția de *ofițer superior al Corpului de jandarmi delegat în Basarabia* (șef jandarmi) a colonelului Alexandru Andrei Șnel, fost ofițer de cavalerie, cavaler al ordinului Sf. Gheorghe clasa a 4-a (1 decembrie 1835). Acest reper cronologic este confirmat și prin faptul că în 1833 Echipa de jandarmi Chișinău era încă subordonată maiorului Bucinschi, comandant al Batalionului serviciului de garnizoană din capitala regiunii [10].

În 1837 colonelul A.Șnel este avansat prin transferul său la Odesa, unde este numit în funcția de șef (comandant) al Regiunii a V-a a Corpului de jandarmi, cu acordarea gradului de general-maior, iar în locul său la Chișinău a fost transferat din Tula locotenent-colonelul Dimitrie Vasile Daușchevici [11]. Cu activitatea sa la Chișinău este legată închegarea Corpului de jandarmi din Basarabia și aducerea acestuia, prin completarea funcțiilor vacante, la rigorile regulamentare. Astfel, structura organizatorică a devenit una completă, fiind reprezentată de locotenent-colonelul D.V. Daușchevici – ofițer superior al Corpului de jandarmi delegat în Basarabia (șef), adjutantul ofițerului superior – căpitanul Ștefan Zaharia Mâțul, șeful (comandantul) echipei de jandarmi Chișinău – poruciul Luca Filip Pustovoitov, șeful (comandantul) Echipei de jandarmi Ismail – poruciul Egor (Gheorghe) Vasile Nemirovici-Dancenco [12]. Aflarea lui D.V. Daușchevici în funcție a fost una de scurtă durată, el fiind înlocuit, în 1840, de locotenent-colonelul Corpului de jandarmi Feodor Nicolae Ostolopov, transferat în Basarabia la insistențele șefului Regiunii a V-a, generalul A.Șnel, care îl cunoștea personal, pentru a întări și îmbunătăți activitatea Corpului în Basarabia. Cu venirea noului șef au fost efectuate unele remanieri în componența nominală a Corpului. Așadar, în funcția de adjutant a fost numit ștab-căpitanul Zaharie Ștefan Mâțul (reieșind din numele de familie și patronimic, acesta era fiul căpitanului Ștefan Mâțul), iar în cea de comandant al Echipei de jandarmi Chișinău – poruciul Ion Achim Tătarul [13]. În componența respectivă Corpul de jandarmi a activat până în 1848, când locotenent-colonelul F.Ostolopov a fost trimis în trupe să participe în campania de înăbușire a revoluției din Transilvania și Țările Române. Tot acolo a fost trimis și poruciul Ion Tătarul. În acel an, la Chișinău, în funcția de șef al Corpului de jandarmi a fost numit maiorul Petru Raspopov, ulterior locotenent-colonel [14], iar la 30 octombrie 1847 în funcția de comandant al Echipei de jandarmi Chișinău a fost numit poruciul Vasile Ivan Rostvinschi [15]. În anul 1850, în locul căpitanului Zaharie Mâțul, în funcția de adjutant al Corpului de jandarmi din Basarabia a fost numit poruciul Visarion Bogdanov [16], iar în 1853 – ștab-căpitanul Ion Canano [17].

Remanieri substanțiale în structura Corpului de jandarmi din Basarabia au avut loc după Războiul Crimeei (1853-1856), când ținutul Ismail a trecut în România. Datorită acestei strămutări, noul șef al Corpului de jandarmi din Basarabia, locotenent-colonelul Stepan Ermolin, a mutat Echipa de jandarmi din Ismail la Akkerman (Cetatea Albă), ea primind denumirea Echipa de jandarmi Akkerman, rămânând în continuare sub comanda căpitanului Egor Nemirovici-Dancenco [18], iar la 2 martie 1859 echipa a fost definitiv desființată [19]. Respectiva structură, precum și componența nominală a Corpului de jandarmi a rămas neschimbată până la reforma Corpului din 1867. Organigrama Corpului de jandarmi din Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea poate fi reprezentată în felul următor:

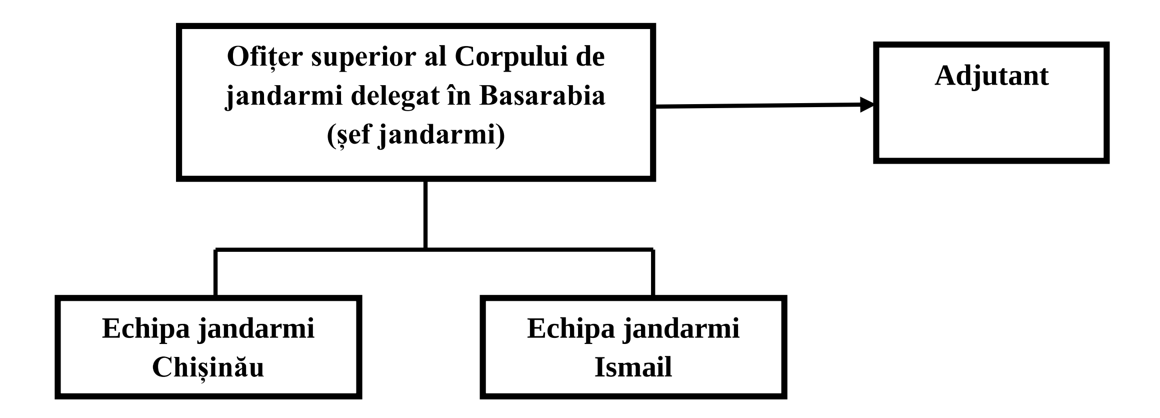

Fig.1. Organigrama Corpului de jandarmi din Basarabia, prima jumătate a sec. al XIX-lea[1].

După cum putem observa, structura Corpului era una compactă, cuprinzând cel mult patru ofițeri. Acestui număr restrâns de ofițeri se adăuga efectivul a două echipe de jandarmi, care erau destul de reduse numeric. Astfel, în 1838 trupa Echipei de jandarmi Ismail număra 25 de persoane [20], iar cea din Chișinău – 34 de ostași [21]. Numărul ostașilor de rând nu varia substanțial de la an la an, rămânând practic constant. Așadar, în vara anului 1853 Echipa de jandarmi Chișinău număra 35 de ostași, iar cea din Ismail – 32 de ostași [22].

Trecerea în revistă a componenței de cadre a Corpului în prima perioadă de activitate evidențiază faptul că toți ofițerii din Corpul de jandarmi din Basarabia au venit în serviciul respectiv din armată, fiind militari de carieră, trecuți prin războaiele napoleoniene, ruso-turce, decorați cu distincții militare și civile, însă fără o experiență operativă. Primul șef de jandarmi din Basarabia, colonelul Alexandru Șnel, a intrat în Corp de la funcția de loctiitor al comandantului Regimentului de Vânători călare Seversk, fiind decorat pentru meritele sale demonstrate pe câmpuri de luptă cu ordinile Sf. Ana clasa a 2-a, Sf. Vladimir clasa a 3-a și Sf. Gheorghe clasa a 4-a [23]. Cel de-al doilea șef, locotenent-colonelul Dmitrie Dușenchevici, era tot militar de carieră care, pentru faptele sale de vitejie și curaj în cadrul Regimentului Ciuguev de Ulani în războaiele napoleoniene, a fost decorat cu ordinul Sf. Ana clasa a 3-a și cu ordinul Sf. Vladimir clasa a 4-a cu fundă [24]. La fel și colonelul Feodor Ostolopov era un ofițer activ care, pentru campania din 1848 din Transilvania, a fost decorat cu ordinul Sf. Gheorghe clasa a 4-a. Și ceilalți ofițeri erau veniți din trupe, dar din ei toți se evidenția căpitanul Egor (Gheorghe) Nemirovici-Dancenco, comandantul inamovibil al Echipei de jandarmi Ismail, cavaler al ordinului Sf. Gheorghe clasa a 4-a pentru campania din Transilvania [25]. De curaj personal a dat dovadă și ștab-căpitanul V.Rostvinschi, care în 1835 a salvat din incendiu un ofițer grav bolnav și imobil, fapt pentru care a fost decorat de Nicolae I cu medalia de aur cu inscripția „Pentru salvare din incendiu" [26].

O altă particularitate a jandarmilor din regiune era numărul mare de basarabeni. Pe întreaga durată a primei perioade de existență a Corpului, cel puțin cinci ofițeri din componența sa, ceea ce însemna 50% din efectivul de ofițeri, erau moldoveni sau originari din Basarabia. Acești ofițeri erau: Zaharie și Ștefan Mâțul, Ion Tătarul, Ion Canano, Vasile Rostvinschi.

Consecință directă a primelor două particularități ale Corpului de jandarmi din Basarabia era cea de-a treia caracteristică – semiamatorismul manifestat în activitatea operativă și numărul mic de dosare desfășurate. Grosul lucrului operativ în domeniul cercetării diferitelor cazuri ce țineau de securitatea statului și ordinea internă era desfășurat de organele de poliție. Primul caz de desfășurare a unei anchete de sine stătătoare de către jandarmi a fost cea de evadare, în noaptea de 5 noiembrie 1833, din carcera corpului de gardă al garnizoanei Chișinău a faimosului haiduc Tobultoc, care, fiind prins în 1835, a depus mărturie că în evadarea sa a fost ajutat de către adjutantul comandantului garnizoanei Chișinău, ștab-căpitanul Boldescul (în unele documente familia este transcrisă cu Boldevscul) [27]. Gravitatea învinuirii în presupusă evadare a unui ofițer activ al armatei a impus pornirea, la 8 ianuarie 1835, a unei anchete secrete, desfășurarea căreia era pusă pe seama adjutantului Corpului de jandarmi, porucicul Mâțul. Ultimul, timp de două săptămâni cât a durat ancheta, a

[1] Schema a fost alcătuită de către autor în baza materialului din ANRM, F.2, inv.1, d.1295; f.31, d.5982; f.13 verso.

câștigat încrederea haiducului, care a confirmat că îl cunoaște pe ștab-căpitanul Boldescul, ultimul ajutându-l să evadeze [28]. Ancheta desfășurată de Mâțul nu a găsit probe concludente care ar demonstra vina ștab-căpitanului, el fiind absolvit de învinuire ca persoană calomniată de Tobultoc. Culpabili au fost recunoscuți locotenent-colonelul Ștater, comandantul garnizoanei Chișinău, acuzat în neglijența efectuării obligațiunilor de serviciu, și căpitanul Olșevschi, ofițerul de serviciu pe gărzi, pentru lipsa controlului personal al celulei unde era închis Tobultoc [29].

Alt caz, cercetat în martie 1845, era legat de activitatea administratorului închisorii din Chișinău, care a fost învinuit de către deținuți că manifesta un comportament brutal, aplica bătăi și alte fărădelegi față de ei. Ancheta secretă a fost înfăptuită de însuși șeful Corpului de jandarmi, locotenent-colonelul Ostolopov. Ca și în cazul ștab-căpitanului Boldescul, administratorul închisorii a scăpat basma curată, fiind elogiat de anchetator, în raportul său secret din 14 martie 1845 pe numele guvernatorului Basarabiei, ca o persoană onestă, dedicată în exclusivitate serviciului, calomniat de arestanți, susținuți de unii răuvoitori din cadrul poliției orășenești [30].

Pe bună dreptate, cel mai răsunător caz din această perioadă a existenței Corpului a fost cel legat de pretinsa activitate filo-polonă a funcționarilor Carantinei centrale din Ismail, Leontovschi și Lazarevici. În luna august 1863, pe numele colonelului Stepan Ermolin, ofițer superior al Corpului de jandarmi delegat în Basarabia (șef jandarmi), a parvenit un denunț din partea unor funcționari din Carantina centrală din Ismail despre activitatea antistatală a inspectorului acestei carantine Leontovschi și a medicului șef Lazarevici. În scurt timp despre acest denunț a aflat și guvernatorul general al Novorossiei și Basarabiei, generalul de infanterie Oavel von Kotzebue, care a ordonat investigarea cazului [31]. La 21 august 1863, colonelul St.Ermolin dispune începerea investigației funcționarului superior pentru misiuni speciale pe lângă guvernatorul Basarabiei, Mișcenco, și a adjutantului Corpului de jandarmi, căpitanului Demianco. De precizat că superior pe desfășurarea anchetei a fost numit Mișcenco și nu reprezentantul Corpului de jandarmi, fapt ce confirmă o dată în plus că oficialii Corpului încă nu dispuneau de cunoștințe și experiență necesară în vederea desfășurării unor astfel de anchete complicate. Deplasându-se în localitatea Cubei, sediul central al Carantinei centrale din Ismail, Mișcenci și Demianco au constatat că funcționarii pârâți, ambii polonezi de origine, în convorbiri cu caracter personal susțineau cauza insurgenților poloni, criticau măsurile adoptate de către autoritățile ruse îndreptate împotriva răsculaților, catalogându-le ca „barbare și inumane", susțineau că insurgenții peste puțin timp vor apărea și în Bugeacul românesc, fapt ce s-a adeverit ulterior prin cunoscutul conflict armat de la Costanglia (Cairaclia), informația fiind confirmată de martori oculari [32]. Totuși, ancheta nu a găsit în comportamentul lor elemente de infracțiune sau de activitate subversivă îndreptată împotriva Imperiului Rus, ei fiind suspectați, ca polonezi, în simpatizarea cauzei polone[2]. Ba mai mult, pârâtorul, medicul Carantinei Kappel, a fost atenționat pentru utilizarea expresiilor calomnioase despre presupusă susținere a celor doi funcționari în cercurile guvernamentale înalte din St. Petersburg [33].

Concluzii

Analizând activitatea Corpului de jandarmi în prima perioadă de activitate (1812-1867), putem constata că eficacitatea acestuia era una foarte mică, fiind consemnate numai trei cazuri de anchetă, în timp ce organele de drept civile (tribunalele și poliția) investigau anual sute de dosare. Numai în 1858 tribunalele din Basarabia au investigat 27 de cazuri de fugă peste hotarele țării, 7 cazuri de nesupunere față de autorități, 3 cazuri de blasfemie și un caz de sacrilegiu[3], care toate au trecut neobservate de jandarmi. Unicul moment prin care s-a făcut remarcat Corpul era construirea pentru efectivul Echipei de jandarmi Chișinău a unei cazarme din piatră, care a costat bugetul regional pentru anii 1838-1841 36 000 de ruble asignate[4].

Referințe:

1. LEȘCU, An. *Basarabia și asigurarea logistică a trupelor ruse în anii 1812-1874*. București: Editura Militară, 2018, p.55.
2. *Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание вторoе*. Том XXXII. Санктт-Петербург: Типография II Отделения Собственного Его Императорского Величества Канцелярии, 1830. Указ №25513 от 10 января 1814 г., с.715.

---

[2] *ANMR,* f.89 verso.
[3] *LEȘCU,* Ar. *Legislația punitivă și sistemul penitenciar din Basarabia, 1812-1864*. Chișinău: Valinex, 2021, p.63.
[4] *LEȘCU,* An. *Basarabia și asigurarea logistică a trupelor ruse în anii 1812-1874*. București: Editura Militară, 2018, p.149.

3. Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare – ANRM), F.2, inv.1, d.880, f.85 verso.
4. ANRM, F.3, inv.1, d.581, f.26.
5. *Список генералов, штаб- и обер-офицеров всей Российской армии с показанием чинов, фамилий и знаков отличий*. Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1828, c.902; *Список генералов, штаб- и обер-офицеров всей Российской армии с показанием чинов, фамилий и знаков отличий*. Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1829, c.917.
6. *Список генералов, штаб- и обер-офицеров всей Российской армии с показанием чинов, фамилий и знаков отличий*. Санкт-Петербург: Типография Главного Штаба Его Императорского Величества, 1831, p.1042.
7. LEȘCU, An. *Op. cit.*, p.144.
8. ЛЯХОВ, М. *Русская армия и флот в войне с Оттоманской Турцией в 1828-1829 годах*. Ярославль: Верхне-Волжское книжное издательство, 1972, c.69.
9. МОДЗАЛЕВСКИЙ, В. *Малороссийский родословник*. Том третий. Л-О. Киев: Типо-Литография „С.В. Кульженко", 1910, c.651.
10. ANRM, F.2, inv.1, d.2730, f.53.
11. Государственный Архив Тульской Области, F.90, inv.1, vol.18, d.14208. Disponibil: http://w.w.w.gato.tularegion.ru/object/4558784. [Accesat: 29.12.2021]
12. *Новороссийский календарь на 1839 год, издаваемый при Ришельевском Лицее*. Одесса: Городская Типография, 1838, c.254.
13. *Новороссийский календарь на 1841 год, издаваемый при Ришельевском Лицее*. Одесса: Городская Типография, 1840, c.197.
14. *Новороссийский календарь на 1849 год, издаваемый от Ришельевского Лицея*. Одесса: Городская Типография, 1848, c.261.
15. ANRM, F.88, inv.1, d.412, f.3 verso.
16. *Новороссийский календарь на 1851 год, издаваемый от Ришельевского Лицея*. Одесса: Городская Типография, 1850, c.263.
17. *Новороссийский календарь на 1854 год, издаваемый от Ришельевского Лицея*. Одесса: Городская Типография, 1853, c.290.
18. *Новороссийский календарь на 1857 год, издаваемый от Ришельевского Лицея*. Одесса: Городская Типография, 1856, c.303.
19. ANRM, F.2, inv.1, d.6937, f.1.
20. ANRM, F.2, inv.1, d.1295, f.31.
21. ANRM, F.2, inv.1, d.3077, f.1 verso.
22. ANRM, F.2, inv.1, d.5982, f.13 verso.
23. *Список генералов по старшинству*. Санткт-Петербург: Военная типография, 1844, c 292.
24. *1812 год в воспоминаниях современников*. Москва: Наука, 1995, c.105.
25. МОДЗАЛЕВСКИЙ, В. *Малороссийский родословник*. Том третий. Л-О. Киев: Типо-Литография „С.В. Кульженко", 1910, c. 651.
26. ANRM, F.88, inv.1, d.412, f.3.
27. ANRM, F.2, inv.1, d.2827, f.9.
28. ANRM, F.297, inv.1, d.1, f.1 verso.
29. ANRM, F.2, inv.1, d.2827, f.14 verso.
30. ANRM, F.2, inv.1, d.4710, f.6.
31. ANRM, F.2, inv.1, d.7642, f.4.
32. ANRM, F.2, inv.1, d.7642, f.15 verso.
33. ANRM, F.2, inv.1, d.7642, f.89 verso.

Date despre autor:
Artur LEȘCU, doctor în istorie, Universitatea de Stat de Educație Fizică și Sport.
ORCID: 0000-0002-7756-9743

Prezentat la 19.04.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" *ISSN 1811-2668* *ISSN online 2345-1009* *p.20-28*

CZU: 930.25:378.4(478-21)"1950" **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583875**

„DRAGĂ IOSIF VISSARIONOVICI!": DIN CORESPONDENȚA INSTITUTULUI DE STAT DE MEDICINĂ DIN CHIȘINĂU (1950)

Ion Valer XENOFONTOV
Universitatea de Stat din Moldova

În baza literaturii de specialitate și a documentelor de arhivă se prezintă mecanismul de comunicare în procesul de stalinizare a învățământului superior din domeniul medicinei din Moldova sovietică. Fobia generată de politica acerbă a conducătorului sovietic a produs o corespondență obedientă dintre dictator și mediul intelectual sovietic. Aceste scrisori erau elaborate cu ocazia evenimentelor aniversare din istoria URSS, a celor cu conținut universal, dar vizau și momente din biografia privată a lui Stalin. În cazul Institutului de Stat de Medicină din Chișinău, instituție fondată în anul 1945, a mai existat o particularitate ce reieșea din „biografia" acestei instituții aflate la periferia statului sovietic.
Cuvinte-cheie*: Institutul de Stat de Medicină din Chișinău, Stalin, scrisori, ideologie, 1950.*

"DEAR IOSIF VISSARIONOVICI!": FROM THE CORRESPONDENCE OF THE STATE INSTITUTE OF MEDICINE IN CHISINAU (1950)

Based on the specialized literature and archival documents, it is presented the communication mechanism in the process of Stalinization in higher education in the field of medicine in Soviet Moldova. The phobia generated by the fierce policy of the Soviet leader produced an obedient correspondence between the dictator and the Soviet intellectual environment. The reasons for drafting these letters were the anniversary events in the history of the USSR, those with universal content, but they also focused on moments from Stalin's private biography. In the case of the State Institute of Medicine in Chisinau, institution founded in 1945, there was another peculiarity that emerged from the "biography" of this institution located on the periphery of the Soviet state.
Keywords*: the State Institute of Medicine in Chisinau, Stalin, letters, ideology, 1950.*

Preliminarii

Politica agresivă promovată de Iosif Vissarionovici Stalin (1878–1953), secretarul general al PC (bolșevic) din toată Uniunea (1922–1953) și prim-ministru al Uniunii Sovietice (1941–1953), în Moldova sovietică, ca și în alte republici unionale, după cel de-al Doilea Război Mondial a generat teroare, foamete organizată, deportare, colectivizare, anxietate, pauperizare. Fobia față de autoritatea centrală, obediența excesivă a cetățeanului față de elementul politic – în mod special față de conducătorul autoritar – au generat o turbulență masivă în fața subzistenței, a supraviețuirii fizice. Toate acestea s-au materializat într-o formă specifică de comunicare între conducătorul URSS și societatea sovietică. Stalin a fost adulat și proslăvit în discursul narativ oficial, însă, indiscutabil, a existat și un segment al populației care s-a împotrivit sistemului prin diferite modalități. Unii cetățeni considerau că răul vine nu de la Stalin, ci de la autoritățile locale, raionale sau republicane, de aceea apelau cu multă încredere la conducătorul sovietic.

Percepția conducătorului statului sovietic în istoriografia recentă developează o imagine dihotomică: pe de o parte, populația solicita ajutorul acestuia, utilizând un limbaj oficial, adulator, cu adresări la enumerarea tuturor funcțiilor și gradelor pe care le deținea Stalin; pe de altă parte, exista un limbaj neoficial, deseori trivial, unde populația își manifesta nemulțumirea vizavi de cel considerat a fi capul tuturor relelor. În anul 2014, cercetătoarea Mariana S. Țăranu a editat lucrarea „Scrisori către Stalin sau spovedaniile celor ocupați (1947–1953)" [1]. Volumul include 280 de scrisori, depistate în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova, în carte se desprinde imaginea „celor mulți", a țăranilor, față de spiritul unei epoci turbulente, nesigure. Principalele subiecte la care se refereau semnatarii scrisorilor adresate lui Stalin erau: lipsa mărfurilor și a produselor de primă necesitate, foametea organizată, demolarea caselor în cadrul punerii în aplicare a tacticii pământului pârjolit, includerea în categoria chiaburilor, impozitarea cu un supliment de 30% la toate categoriile de impozite, comportamentul birocratic și abuziv al funcționarilor, confiscarea loturilor individuale de către gospodăria colectivă, impunerea de către autoritățile locale să acorde împrumuturi la stat etc. Mai multe scrisori erau adresate din gulagul siberian, localități în care au fost deportate familii întregi de basarabeni, în toate semnatarii solicitând să li se permită să revină la baștină. În pofida faptului că semnatarii scrisorilor se adresau lui Stalin, acestea așa și nu ajungeau la destinatar.

O altă formă de adresare către Stalin este extrasă din perimetrul mentalului colectiv reprezentând formule de evocare a divinității, patriarhului, dascălului. Unele scrisori conducătorului sovietic par a fi rugăciuni disperate adresate divinității [1, p.30-31]. Această retorică elogioasă la adresa lui Stalin o depistăm și în presa oficială sovietică: „O, tu, Stalin, mare şef al popoarelor, /tu, care ai făcut să se nască omul, /tu, care faci pământurile fertile, tu, care întinereşti secolele, /tu, care împodobeşti primăvara, [...] tu eşti floarea primăverii mele, un soare reflectat de mii de inimi omeneşti [...]" („Pravda", 1936) [2, p.36].

Exista însă și o formă de adresare neoficială unde depistăm interjecția „Măi" (*Măi Stalin, sări-ţ-ar capul*), ce semnalează raporturi de egalitate sau chiar de la superior către cel inferior [3, p.146-147].

Limbajul dublicitar al cetățenilor sovietici la adresa lui Stalin rezidă în natura complexă, dihotomică a raporturilor dintre conducătorul sovietic și populație.

Pe baza metodelor teoretice (analiza, sinteza, inducția, deducția) și a metodelor specifice (istorică, critică ș.a.) utilizate în studiul de față se aduc contribuții la studierea esenței statului totalitar sovietic, a comunicării dintre „cel mare" și cei „mici".

Retorica oficială de epocă la Institutul de Stat de Medicină din Chișinău

La fel ca toate componentele statului sovietic, instituțiile de învățământ superior s-au aflat în conexiune directă cu politica și ideologia stalinistă [4, p.338-365]. În spiritul epocii staliniste, și Institutul de Stat de Medicină din Chișinău (ISMC) [5, p.67-76], deschis la Chișinău în toamna anului 1945, s-a aliniat retoricii oficiale de epocă, întreținând o prodigioasă corespondență cu conducătorul sovietic. Semnatarii scrisorilor erau profesori, lectori, studenți, lucrători și funcționari. Planul activității de cercetare ştiinţifică al ISMC pentru anii 1946–1950 era ajustat la cincinalele staliniste [6, f.16-33].

În continuare vom prezenta corespondența oficială dintre ISMC și conducătorul statului sovietic, nu înainte însă de a face o succintă prezentare a acestei instituții de învățământ superior din RSS Moldovenească.

Prin Dispoziţia nr.12875-p din 28 august 1945, semnată de V.Molotov, Comisariatului Unional pentru Problemele Ocrotirii Sănătăţii i se permitea să transfere Institutul de Medicină din Kislovodsk la Chişinău. Era stabilit contingentul de admitere – 200 de persoane. Începerea anului de studii se planifica a fi 1 octombrie 1945 [7, f.15-16]. Deschiderea instituției medicale la Chişinău avea loc într-o perioadă (din 1944 până în 1946) în care în RSS Moldovenească se înfiinţau alte şapte şcoli de învăţământ superior. Potrivit cercetărilor realizare de doctorul în istorie Liliana Rotaru, în acel timp se profila tendinţa spre constituirea unui sistem judicios şi centralizat, care pe lângă misiunea declarată „de pregătire a specialiştilor sovietici cu studii superioare care au asimilat teoria marxist-leninistă.., sudaţi şi ferm legaţi de masele populare (menirea acestora era – *n.n.*) să poată să joace un rol important şi responsabil în lupta poporului nostru pentru construcţia societăţii comuniste" [8, p.93; 9, p.402]. Astfel, odată cu reinstalarea administrației sovietice, se constată o influență majoră a factorului politic în organizarea învăţământului superior. De altfel, pentru comparaţie, în Republica Federativă Germania, prima universitate (Göttingen) şi-a reluat activitatea abia la 1 septembrie 1948 [10, p.253].

Fondarea unei instituții de învățământ superior specializate în domeniul medicinei reprezenta o avanpremieră pentru spațiul pruto-nistrean și avea drept obiectiv instituirea și educarea viitorilor medici, efectuarea cercetărilor științifice în perimetrul medicinei curative și profilactice, administrarea științifico-metodologică a instituțiilor specializate, asigurarea organelor și instituțiilor medicale cu suport practic, formarea profesională continuă etc. [11, p.590].

Spre deosebire de alte instituții de învățământ superior create în RSS Moldovenească, cea din domeniul medical avea particularități specifice. Era fondată în baza specialiștilor cu o înaltă experiență pedagogică și științifică din centre universitare prestigioase, fiind perpetuată tradiția didactico-științifică și clinică a unor importante școli medicale din Rusia. Această experiență a fost consolidată inclusiv pe parcursul celei de-a doua conflagrații mondiale. Or, este bine cunoscut faptul că atunci când este practicată pe câmpul acțiunilor militare, activitatea medicală este considerată ca fiind la cel mai înalt nivel de profesionalism.

Noua instituție de învățământ superior și-a început activitatea oficială la 20 octombrie 1945. În aceeași zi s-a constituit şi organizaţia de partid a instituţiei. Pentru comparaţie, la Universitatea de Stat din Chișinău, instituție fondată la 1 octombrie 1946, activitatea organizației de partid a început abia la 17 octombrie 1947. La 1 aprilie 1948, organizația de partid a ISMC includea 94 de membri, inclusiv 76 de membri de partid și 18 candidați în membri de partid [12, f.119-121]. La 31 octombrie 1945 a fost instituită Catedra de teorie a marxism-leninismului. Mai mult ca atât, odată cu instituirea Universității Serale a Marxism-leninismului

(începând cu anul 1948), se specifica faptul că „trebuie să se înscrie tot corpul profesoral al Institutului de Stat de Medicină… Lecțiile se vor organiza joia, de la ora 19 până la ora 22” [13, p.460]. Faptul că la ISMC au fost constituite din start organe de partid, împreună cu catedra responsabilă de ideologie, s-au creat instituții politico-ideologice etc., demonstrează atenția sporită din partea structurilor de partid și ale celor speciale în raport cu necesitatea instituirii și consolidării „frontului ideologic”, problemă sensibilă în cazul cadrelor didactice „compromise” de „experiența fatală de la Kislovodsk”[1]. De exemplu, istoricii activau conform unor principii stabilite și formulate de conducerile supreme de partid, unională și republicană, care tratau întreaga breaslă a istoricilor sovietici drept participanți activi la „frontul ideologic”. Istoricii erau obligați de conducerea supremă de partid să disemineze de pe pozițiile marxist-leniniste ale „internaționalismului proletar” și ale „patriotismului sovietic” prietenia popoarelor din Rusia în frunte cu „marele popor rus”, a căror luptă revoluționară ar fi fost încununată cu „victoria Marii Revoluții Socialiste din Octombrie”, cu edificarea socialismului și avansarea societății sovietice spre comunism.

Materialele inedite depistate de noi în arhiva Organizațiilor Social-politice din Republica Moldova indică o corespondență intensă, dar și rapoarte, programe ale manifestărilor culturale, gratitudini, mentalitate în regimul totalitar stalinist etc. Cadrul cronologic al informațiilor depistate îl reprezintă anul 1950. De menționat că „travaliul” elaborării acestor scrisori a fost unul foarte dificil, în contextul în care putem depista mai multe copii, ciorne ale materialelor elaborate.

Motivele elaborării acestor misive le constituiau aniversările Marei Revoluții din Octombrie, ale Constituției URSS din 1936, precum și ziua de naștere a lui Stalin, ziua Armatei sovietice, Ziua Internațională a Femeilor (sic!), Ziua Internațională a Oamenilor Muncii etc. De la anvergura evenimentelor de calibru sovietic, internațional se trecea la cel local – aniversările ISMC.

Stalin a fost numit de semnatarii scrisorilor de la ISMC cu o diversitate de calificative adulatoare: „scumpul nostru conducător și învățător”, „dragă Iosif Vissarionovici”, „oameni cinstiți din întreaga lume sunt inspirați de Dumneavoastră, dragă Iosif Vissarionovici”, „conducătorul nostru, părinte și învățător”, „conducător genial al poporului sovietic”, „scumpul nostru tovarăș Stalin”, „conducătorul nostru înțelept și învățător”, „Marele Stalin”, „cel mai mare prieten al poporului moldovenesc”, „genial creator al societății comuniste”, „iubit tată, prieten și învățător”, „scump tovarăș Stalin”, „titan al zilelor noastre”, „conducător genial care a învins fascismul”. Numele conducătorului sovietic era asociat cu „simbolul luptei pentru pace, securitatea și fericirea popoarelor. El (Stalin, *n.n.*) este sursă de inspirație pentru milioane de oameni simpli pentru pace și luptă pentru libertate și democrație” [14, f.125]. Obediența semnatarilor este confirmată și prin faptul că numele conducătorului sovietic era scris cu litere majuscule (toate). Scrisorile erau însoțite de „salutări fierbinți” [15, f.4]. Stalin a fost pus alături de alt idol sovietic – Lenin. Din această perspectivă, apar și slogane consacrate acestui dublet revoluționar: „Sub flamura lui Lenin, sub conducerea lui Stalin – înainte, spre comunism!” [16, f.121].

Politica stalinistă este descrisă în formă apologetică, prezentată ca una înțeleaptă, pacifistă. În pofida faptului că cetățenii sovietici treceau prin calvarul deportărilor, al colectivizărilor, naționalizărilor, pauperizării, aceste mesaje erau elogioase la adresa Partidului Comunist și a lui Stalin în mod personal, datorită cărora „viața poporului nostru se îmbunătățește în fiecare zi”. În cazul ISMC aceste scrisori adresate lui Stalin trebuiau să prezinte și o forma exclusivă de loialitate a instituției de învățământ superior transferate la periferia imperiului sovietic reieșind din contextul tumultuos al evenimentelor din cadrul celui de-al Doilea Război Mondial [17; 18, p.62-64].

Potrivit semnatarilor corespondenței de la ISMC, Marea Revoluție din Octombrie (de fapt, lovitura de stat bolșevică) era apreciată drept „o dată istorică de anvergură în viața poporului sovietic”, datorită căruia poporul sovietic a avut oportunitatea „să-și edifice o nouă viață fericită” [19, f.17].

[1] În noaptea de 8 spre 9 august 1942, or. Kislovodsk, regiunea Stavropol, RSFSR, una dintre cele mai importante baze curative și de tratament din Uniunea Sovietică, a fost ocupat de trupele germane, fără nicio împușcătură. Localitatea a fost sub ocupație până în aprilie 1943. În haosul creat, doar o mică parte din angajații Institutului de Medicină nr.1 și ai Institutului de Medicină nr.2 evacuat din Leningrad la Kislovodsk au reușit să se retragă. Altă parte din profesori au încercat să părăsească localitatea pe jos. Surmenajul, situația stresantă și reticența populației, care, la rândul ei, suferea de penurie, i-au făcut să revină la sediul instituției. După negocieri cu noile autorități germane, activitatea instituției a fost reluată, la începutul lui septembrie 1942. În octombrie 1943, în componența Institutului de Medicină nr.1, evacuat în Kislovodsk, a intrat și Institutul de Pediatrie din Leningrad, revenit din evacuare din or. Barnaul. Conform deciziei din 26 aprilie 1944 a Comisariatului Norodnic al Ocrotirii Sănătății al URSS, Institutul de Medicină nr.1 din Leningrad a fost redenumit în Institutul de Medicină din Kislovodsk.

Constituția URSS, adoptată la 5 decembrie 1936 de Sesiunea a VIII-a extraordinară a Sovietului Suprem, numită și „Constituția stalinistă", era prezentată, ca și în alte atitudini de epocă [20, p.2], ca fiind una ce a asigurat „lupta pentru drepturi, independență națională, pentru păstrarea și consolidarea păcii în întreaga lume" [21, f.1], dar și „consolidarea socialismului în țara noastră" [22, f.14]. În cadrul Institutului de Istorie, Limbă și Literatură al Filialei Moldovenești a Academiei de Științe a URSS era chiar preconizată o temă de cercetare cu titlul „Sub soarele Constituției staliniste" [23, f.48]. Din acest considerent, angajații ISMC au trimis un mesaj de felicitare cu ocazia „marii sărbători", aniversării a 15 ani de la adoptarea documentului, considerat a fi unul esențial pentru „edificarea comunismului". Legea fundamentală sovietică, emanație „creativă a lui Stalin", este abordată prin prismă antagonistă în raport cu cea a țărilor imperialiste – „orientată spre instigarea de noi războaie, la înrobirea popoarelor" [24, f.2]. Constituția stalinistă, în comparație cu cea a țărilor burgheze, a fost considerată a fi „cea mai democratică constituție din lume" [25, f.3,14].

Ziua de naștere a lui Stalin – 21 decembrie – a fost apreciată ca „sărbătoare a întregului popor" [26, f.23]. Conducătorului sovietic i se atribuiau calități geniale în domeniul științelor marxist-leniniste, fiind considerat prin excelență un bun teoretician și practician. Lui Stalin i se conferea nu doar dreptul de autor al planului de construcție a societății socialiste, dar și realizarea practică a acestuia. Totodată, se specifica faptul că societatea sovietică edifica comunismul sub conducerea nemijlocită a lui Stalin. La fel, victoria URSS în perioada „Marelui Război pentru Apărarea Patriei" era conectată cu conducerea înțeleaptă a lui Stalin [27, f.24]. Numele lui Stalin a fost asociat cu simbolul „oamenilor muncii din țările capitaliste, care luptă pentru libertate". Cu alte cuvinte, biografia privată a lui Stalin era una aflată în legătură directă cu edificarea și evoluția statului sovietic.

Armata sovietică a fost considerată drept una fondată de „Stalin și Lenin în contextul Marei Revoluții Socialiste din Octombrie, ca o armată de timp nou" [28, f.4]. Autoritatea lui Stalin a fost estimată prin faptul că, în perioada de conducere a acestuia, statul sovietic s-a transformat în unul masiv industrializat și cu o puternică forță armată. La fel, Stalin ar fi cel care a fondat o nouă știință militară, „cea mai avansată, cea mai revoluționară" [29, f.4]. În profilul domeniului de activitate al semnatarilor scrisorilor se specifică faptul că datorită indicațiilor prețioase ale lui Stalin a fost organizat riguros serviciul medical militar, fapt ce a dus la salvarea a mii de militari sovietici. Mai mult ca atât, semnatarii scrisorilor menționau că în cadrul instituției de învățământ superior în domeniul medicinei se studiază „experiența medicinei militare din anii Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941–1945" [29, f.4]. Atașamentul era enunțat și prin considerentul că în momentul necesar angajații ISMC se vor coaliza în jurul patriei, partidului și al măreței Armate sovietice.

Cu ocazia Zilei Internaționale a Femeilor (8 Martie), angajatele de la ISMC îi scriau lui Stalin că „drept urmare a atitudinii grijulii a partidului, a guvernului sovietic și personale a Dumneavoastră, tovarășe Stalin, viața femeilor sovietice și a întregului popor sovietic cu fiecare zi devine tot mai bună și mai strălucită, fericită și veselă". În contrast este prezentată situația din lumea capitalistă, unde „muncitorii suferă crunt, trăiesc în șomaj și mizerie" [30, f.6].

Ziua Internațională a Oamenilor Muncii (1 Mai) scotea în evidență contribuția oamenilor muncii din URSS. Datorită acestora se realiza „consolidarea puterii celui mai puternic stat socialist din lume" [30, f.20]. Oamenii muncii trebuiau să fie bine pregătiți ideologic, din punct de vedere marxist-leninist [31, f.21].

În contextul în care Moldova sovietică era considerată cea mai tânără republică unională, conținutul scrisorilor punea accentul pe dimensiunea trecutului, considerat o perioadă tenebră raportată la actualitatea sovietică benefică. Totodată, se punea accentual pe realizările economice, educaționale, politice ale spațiului. Aniversarea a zecea a RSS Moldovenești (1950) a fost considerată un jalon important „în viața poporului moldovenesc". Semnatarii scrisorii fac un excurs istoric, menținând „jugul prin care a trecut poporul moldovenesc pe parcursul veacurilor: al feudalilor unguri, panilor polonezi, sultanilor turci, boierilor români, nemților imperialiști". Potrivit angajaților de la ISMC, această povară istovitoare a fost înlăturată „datorită puternicii Uniuni Sovietice, partidului bolșevic cu largi viziuni ale politicii externe și datorită Dumneavoastră, TOVARĂȘE STALIN" [32, f.9]. Stalin era informat că „în familia unită a republicilor sovietice ale patriei noastre nemărginite înflorește Moldova sovietică" [33, f.2]. Scrisorile includeau și slogane de genul „Trăiască marele popor rus, frate mai mare, prieten și eliberator al poporului moldovenesc!" [34, f.26].

De menționat faptul că la organizarea evenimentelor cu caracter politico-ideologic se ținea cont de lucrările semnate de Stalin. De exemplu, în aprilie 1950, la organizarea evenimentului consacrat celor 80 de ani de la nașterea lui V.I. Lenin erau trecute în revistă lucrările lui Stalin privind această tematică [35, f.34].

Chiar și manifestările cu conținut muzical de la ISMC trebuiau să includă piese muzicale consacrate lui Stalin. Astfel, programa grupului de artiști amatori de la instituția de învățământ superior include drept cap de afiș la compartimentul „Cor" piesele „Cantata" despre Stalin (muzică: Aleksandrova); „Slava lui Stalin" (muzică: Listov); „Despre Lenin și Stalin" (din creația populară) [36, f.74].

Considerații finale

În contextul politicii de stalinizare a societății sovietice s-a creat un tip aparte de comunicare dintre centru și periferie. Materialele de arhivă ne-au permis să constatăm faptul că, din perspectiva temporalității, corespondența intelectualității medicale de la Chișinău la adresa lui Stalin constituie o imagine de oglindă ce reflectă realități distorsionate. În contextul campaniilor ideologice staliniste promovate la adresa mediului științific, educațional, medical sovietic, acțiuni amplificate și de „biografia" exilului Institutului de Medicină de la Kislovosdk la Chișinău, aceste scrisori urmau să constituie un puternic suport menit să consolideze sistemul de loialitate, de aceea mesajul poate fi decriptat ca unul de sorginte religioasă (de căință), în care rolul divinității a fost înlocuit de „tata nostru Stalin".

Referințe:

1. ȚĂRANU, M.S. *Scrisori către Stalin sau spovedaniile celor ocupați (1947–1953)*, Chișinău: Pontos, 2014. 520 p.
2. MILZA, P., BERNSTEIN S. *Istoria secolului XX. Vol.1. Sfârşitul lumii europene (1900–1945).* Bucureşti: „Bic All", 1998, p.336.
3. FURTUNĂ, Al. Consideraţii privind studierea istoriei localităţilor (tradiţii orale, surse arheologice şi scrise). În: *Revista de Istorie a Moldovei*, 2015, nr.3 (103), p.146-147.
4. DRAGNEV, D., XENOFONTOV, I.V. Includerea instituţiilor ştiinţifice din RSS Moldovenească în campaniile ideologice staliniste din Uniunea Sovietică (1946–1953). În: *Reconstituiri istorice: Civilizaţie, valori, paradigme, personalităţi: In honorem academician Valeriu Pasat*. Chişinău, 2018, p.338-365.
5. XENOFONTOV, I.V., PRISAC, L. Impactul campaniilor ideologice staliniste din Uniunea Sovietică (1946–1953) asupra Institutului de Stat de Medicină din Chişinău. În: *Educaţia în spiritul valorilor naţionale şi universale din perspectiva dialogului pedagogic* : Simp. şt. intern., ed. a 2-a, 27-28 martie 2020. Chişinău, 2020, p.67-76.
6. Arhiva Națională a Republicii Moldova, F. P-2848, inv.2, d.23, f.16-33.
7. Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (infra: AOSPRM), F.51, inv.3, d.22, f.15-16.
8. ROTARU, L. Leme şi dileme ale construcţiei şcolii superioare din RSS Moldovenească. În: *Identități etno-confesionale și reprezentări ale celuilalt în spațiul est-european: între stereotip și voința de cunoaștere* /Coord.: Cristina Preutu, George Enache. Iaşi: Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2018, p.293.
9. *Idem*, Panem et circenses: Regimul sovietic şi studenţii şcolilor superioare din RSS Moldovenească în anii foametei (1946–1947). În: *Reconstituiri istorice: Civilizaţie, valori, paradigme, personalităţi: In honorem academician Valeriu Pasat* /Resp. de ed.: Ion Valer Xenofontov, Silvia Granciuc-Corlăteanu. Chişinău: Biblioteca Ştiinţifică (Institut) „A.Lupan", 2018, p.402.
10. BOOCKMANN, H. *Wissen und Widerstand. Geschichte der Deutschen Universität.* Berlin, 1999, p.253.
11. GHIDIRM, Gh., ȚÂBÂRNĂ, Gh., GROSSU, Iu., TINTIUC, D. Sănătatea Publică. În: *Republica Moldova: Ediţie enciclopedică*. Chișinău: Enciclopedia Moldovei, 2009, p.590.
12. AOSPRM, F.51, inv.7, d.144, ff.119-121.
13. ROTARU, L. Între intransigența ideologiei și pragmatismul ideologic. Angajarea absolvenților universităților europene în școala superioară din RSS Moldovenească (1944–1950). În: *In memoriam Gheorghe Palade, 1950–2016* /Edit.: Valentin Arapu, Anatol Petrencu, Corneliu Ciucanu. Chișinău: Bons Offices, 2018, p.460.
14. AOSPRM, F.54, inv.2, d.9, f.125.
15. *Ibidem*, f.4.
16. *Ibidem*, f.121.
17. MATCOVSCHI, S. *O filă pierdută din preistoria Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" (Institutul de Medicină din Kislovodsk)*. Chişinău, 2017. 44 p.
18. XENOFONTOV, I.V. Itinerarul constituirii Institutului de Stat de Medicină din Chișinău: Leningrad–Kislovodsk–Chișinău. În: *Conferința științifică internațională „Latinitate, Romanitate, Românitate"*. Ed. a 3-a, 31 octombrie – 2 noiembrie 2019: Program şi rezumatele comunicărilor /Com. org.: Liliana Rotaru [et al.]. Chişinău: Bons Office, 2019, p.62-64.
19. AOSPRM, F.54, inv.2, d.9, f.17.
20. GLINBER, A. Constituția stalinistă. În: *Țăranul Sovietic*, 1945, nr.50, 20 octombrie, p.2.
21. AOSPRM, F.54, inv.2, d.9, f.1.
22. *Ibidem*, f.14.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.20-28

23. *AOSPRM*, F.51, inv.5, d.27, f.48.
24. *Ibidem*, F54, inv.2, d.9, f.2.
25. *Ibidem*, f.3,14.
26. *Ibidem*, f.23.
27. *Ibidem*, f.24.
28. *Ibidem*, f.4.
29. *Ibidem*, f.6.
30. *Ibidem*, f.20.
31. *Ibidem*, f.21.
32. *Ibidem*, f.9.
33. *Ibidem*, f.2.
34. *Ibidem*, f.26.
35. *Ibidem*, f.34.
36. *Ibidem*, f.74.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.20-28

ANEXE

Anexa 1. Scrisoarea ISMC adresată tov. I.V. Stalin, decembrie 1950.

Scrisoarea colectivului de profesori, lectori, studenți, lucrători și funcționari ai ISMC adresată tov. I.V. Stalin cu ocazia aniversării a 15 ani de la adoptarea Constituției URSS („Marea Constituție stalinistă). Stalin este numit „marele creator al Constituției sovietice", „genial conducător al poporului sovietic și al întregii umanități progresiste, tatăl și învățătorul nostru, marele Stalin!".

МОСКВА, КРЕМЛЬ.
Товарищу СТАЛИНУ ИОСИФУ ВИССАРИОНОВИЧУ

Коллектив профессоров, преподавателей, студентов, рабочих и служащих Кишиневского Государственного медицинского института, собравшись на торжественное собрание, посвященное всенародному празднику – 15-й годовщине со дня принятия Основного Закона первого в мире социалистического государства – Конституции Советского Союза, шлет Вам, наш родной любимый вождь и учитель, совой пламенный привет и пожелания доброго здоровья и долгих, долгих лет жизни на счастье и радость советского народа и всего прогрессивного человечества.

В этот торжественный день все наши мысли и взоры обращены к Вам, дорогой Иосиф Виссарионович, к великому творцу Советской Конституции, с любовью, названной нашим народом Сталинской Конституцией. Исторический день принятия Сталинской Конституции на веки вошел в героическую историю нашей великой отчизны как победа советского народа под руководством партии Ленина-Сталина, под Вашим мудрым водительством.

Многомиллионный советский народ празднует исторический день Сталинской Конституции в обстановке огромного политического и трудового подъема всех трудящихся нашей любимой Родины и самоотверженной борьбы советского народа и всего прогрессивного человечества за мир во всем мире, за безопасность, свободу и независимость народов.

Этот великий праздник мы встречаем в дни грандиозного сооружения великих строк коммунизма – сталинских строек, создающих материально-техническую базу коммунистического общества в нашей стране.

Всё прогрессивное человечество видит принципиальное отличие Советской Конституции, направленной на дело мира, счастливого и радостного труда, на дальнейшее повышение материального и культурного уровня жизни советских людей, от конституций империалистических стран – направленных на разжигание новой войны, на закабаление народов, на безудержную эксплуатацию трудящихся, обрекающих народы на безработицу и нищету, на дискриминацию народов колониальных и зависимых стран.

Честные люди во всех странах мира, вдохновленные Вашими, дорогой Иосиф Виссарионович, указаниями, осененные великой Сталинской Конституцией, стали на путь организационной борьбы за свои права, национальную независимость, за сохранение и укрепление мира во всем мире.

В авангарде могучей армии борцов за мир идет наша великая Родина. Сто семнадцать миллионов подписей советских граждан, присоединивших свой голос в защиту мира. Простые люди всего земного шара взяли дело сохранения и упрочнения мира в свои руки и глубоко уверены в том, что мир победит войну. Более семисот миллионов подписей под Обращением Всемирного Совета Мира являются грозным предостережением новым претендентам на мировое господство англо-американским империалистам.

В единой братской семье советских республик нашей необъятной Родины расцветает Советская Молдавия – солнечный край садов и виноградников. Молдавский народ под животворными лучами Сталинской Конституции вместе со всем многомиллионным народом нашей Родины самоотверженно отдает свои силы развитию промышленности, сельского хозяйства, науки и культуры родной республики, осуществляя Ваши великие предначертания, по строительству коммунистического общества в нашей стране. Уверенно смотрим мы в наше прекрасное будущее.

Собравшись сегодня на торжественное собрание, посвященное празднику Сталинской Конституции, мы обещаем Вам, наш вождь, отец и учитель, что не жалея сил будем отдавать и впредь все свои знания, весь свой самоотверженный труд на дальнейший расцвет науки и культуры, на укрепление могущества и преумножения богатств нашей любимой Родины, на подготовку высококвалифицированных советских специалистов – врачей, достойных нашей великой Сталинской эпохи.

Под знаменем великой партии Ленина-Сталина, под солнцем Сталинской Конституции, наш народ уверенно идет к вершинам человеческого счастья и изобилия, к сияющим вершинам коммунизма.

Да здравствует Сталинская Конституция, самая демократическая Конституция в мире!

Да здравствует наша великая Родина – оплот мира и безопасности народов!

Да здравствует гениальный вождь советского народа и всего прогрессивного человечества, наш отец и учитель великий Сталин!

Sursa: AOSPRM, F. 276, inv. 54. d. 9, f. 1-3.
Copie. Text dactilografiat.

Anexa 2. Surse iconografice[2]

La examenele de stat, 1951.

Aspectul Blocului Central. În centru – statuia lui I.V. Stalin, octombrie 1957.

Notă: *Articolul este realizat în cadrul Proiectului de cercetare „Patrimoniul academic universitar din RSS Moldovenească: investigarea și valorificarea bunelor practice", cifrul 20.80009.1606.11, Program de Stat (2020-2023).*

Date despre autor:
Ion Valer XENOFONTOV, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: ionx2005@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5993-1235

Prezentat la 19.04.2022

[2] Arhiva foto a Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova.

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.29-33

CZU: 94(478-22):785.12 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583879

REPERE DIN ISTORIA FANFAREI RURALE ÎN SPAȚIUL CULTURAL AL REPUBLICII MOLDOVA

Oleg CAZACU

Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice

Un domeniu valoros al culturii tradiționale românești îl constituie muzica de fanfară. În arta de tradiție orală instrumentele aerofone au o istorie bogată cu rădăcinile în cultura traco-geto-dacă. Constituirea fanfarei ca formație organizată cu un anumit statut de activitate este nemijlocit legată de reforma armatei naționale din secolul al XIX-lea. Totodată, dezvoltarea profesionalismului instrumental de tradiție orală, tendința de îmbogățire a instrumentarului de către reprezentanții acestuia – lăutarii, a dus la crearea fanfarelor lăutărești, care se bucură de mare popularitate, în special începând cu secolul al XX-lea. Luând în considerare mediul sociocultural de activitate, repertoriul muzical interpretat, pot fi delimitate două tipuri de fanfare: militare şi civile. Cele civile, la rândul lor, se manifestă în mediul rural și urban, asigurând activități specifice contextului. Dacă fanfarelor civile urbane le fac concurență cele militare, fanfara din spațiul rural poate fi considerată o continuare firească a profesionalismului instrumental de tradiție orală. În acest articol ne vom referi la unele aspecte din istoria fanfarei civile rurale din spațiul cultural al Republicii Moldova.

Cuvinte-cheie: *fanfară, tradiție, repertoriu, rural, urban, context sociocultural, orchestra „Dumbrava".*

REFERENCES IN THE HISTORY OF RURAL BANDS IN THE CULTURAL SPACE OF THE REPUBLIC OF MOLDOVA

Fanfare music is a valuable field of traditional Romanian culture. In the art of oral tradition, aerophone instruments have a rich history with roots in Thracian-Geto-Dacian culture. The establishment of the marching band as an organized band with a certain status of activity is directly related to the reform of the national army in the nineteenth century. At the same time, the development of the instrumental professionalism of oral tradition, the tendency of enriching the instrumentation by its representatives – fiddlers, led to the creation of fiddle fanfares, which enjoy great popularity, especially since the twentieth century. Taking into account the socio-cultural environment of activity and the musical repertoire performed, two types of fanfare can be delimited: military and civilian. The civil ones, in their turn, are manifested in the rural and urban environment, ensuring activities specific to the context. If the urban civil marching bands compete with the military ones, the marching band in the rural space can be considered a natural continuation of the instrumental professionalism of oral tradition. In this article we will refer to some aspects of the history of the rural civil marching band in the cultural space of the Republic of Moldova.

Keywords: *fanfare, tradition, repertoire, rural, urban, socio-cultural context, "Dumbrava" orchestra.*

Introducere

Fanfara rurală este astăzi nelipsită la deschiderea diferitor manifestări legate de sărbători, ceremonii, care implică întreaga comunitate, cum ar fi: Hramul satelor, competiții sportive, inaugurări, nunți, festivaluri și concursuri de folclor ș.a. De regulă, fanfarele rurale sunt formate din 10-20 instrumentiști, deseori amatori, fără studii muzicale în domeniu sau cu anumite cunoștințe elementare muzicale, dar care, grație exersării sistematice, realizează o interpretare de nivel profesionist. Repertoriul include, în special, lucrări de muzică populară sau de divertisment. Acești interpreți, dând dovadă de talent muzical și un auz bine dezvoltat, pot fi calificați ca promotori ai artei interpretative și ai măiestriei lăutarilor de altădată, creând astfel o continuitate a tradiției instrumentale orale.

Preistoria fanfarei contemporane reflectă interesul românilor, în diferite perioade istorice, pentru instrumentele aerofone, inclusiv de alamă. Ne referim la trompeta de alamă, flaut, tibie ș.a. în anticitate; la formațiile de instrumente aerofone în epoca medievală, ce se pretează prin meterhanelele de la curțile domnitorilor, care odată cu însemnele domnești primeau de la Poarta Otomană și un grup de muzicanți ce aveau funcția de a cânta la diferite festivități de la curte. Muzicanții locali, venind în contact cu ei, preluau din instrumente și repertoriul muzical.

Apariția fanfarelor în forma lor contemporană se datorează constituirii orchestrelor militare, fenomen determinat de modernizarea armatei în secolul al XIX-lea, influența occidentală și popularitatea crescândă a aerofonelor de alamă, care pătrund treptat și în tarafurile lăutărești. Octavian Lazăr Cosma menționează refe-

ritor la această perioadă: „Fanfara, ca formă de ansamblu instrumental, se răspândește în centrele urbane și rurale, câștigând teren și în afara cazărmilor. Multe societăți bănățene, transilvănene, moldovene au fanfare cu care se mândresc, devenind un fel de emblemă de glorie. Adeseori fanfarele se înființează în mediul țărănesc și muncitoresc, îndeosebi minerii iubeau instrumentele de suflat" [1, p.292].

La începutul secolului al XX-lea „viața muzicală era viu colorată de fanfarele ce se întâlneau în orașe și în multe sate", fanfare „țărănești, școlare sau pur și simplu orășenești, întreținute de municipii. În unele părți, aceste fanfare erau cunoscute sub denumirea „capelă". Diferențiere preferată în profilul fanfarelor poate constitui un argument al popularității de care se bucura muzica de fanfară în rândul maselor, familiarizate cu sonoritățile pătrunzătoare ale instrumentelor de alamă în concertele ascultate din fragedă copilărie în parcuri, jocuri de agrement, la parăzi şi ceremonii, la serbările câmpeneşti, maiale şi în multe alte împrejurări" [2, p.292]. Astfel, în secolul al XX-lea orchestra de fanfară se impune plenar în diferite contexte sociale. Luând în considerare funcția, contextul sociocultural și creațiile predominante în repertoriul muzical, putem evidenția câteva tipuri: fanfara militară, fanfara civilă urbană și rurală.

Repere istorice ale fanfarei rurale

În toposul Republicii Moldova (secolul al XX-lea) fanfarele rurale au cunoscut mai multe etape în dezvoltarea lor, începând cu formațiile lăutărești de 5-12 instrumentiști în anii interbelici. Cercetătorul Vasile Chiseliță subliniază: „Prezenţa fanfarelor în mediul rural devine aproape axiomatică. În satul Şişcani – Nisporeni, spre exemplu, în anii '30 funcţionau patru formaţii, conduse de H.Aniţoi, A.Sumandrei, F.Vasilică. Ele cuprindeau circa 40 de instrumentişti. Alături de horele, bătutele, ruseştele şi sârbele tradiţionale, repertoriul acestora includea şi piese clasice, de salon şi de estradă, printre care valsul, polca, vengherca, mazurca, cracoveacul, tangoul, marşul etc." [3, p.86].

În perioada regimului sovietic componența fanfarelor rurale putea să ajungă până la 30 și mai mulți instrumentiști. Practic în fiecare sat, în gospodăriile rurale colective (colhozuri, sovhozuri), pe lângă casele de cultură, școli și alte instituții, se organizau fanfare de amatori. Menționăm că o mare parte a acestor fanfare instituționalizate au reprezentat o continuitate a tradiției fanfarelor lăutărești. Astfel, „tendinţa de amplificare a tarafurilor vechi a condus la crearea unor formaţii lărgite sub aspectul componenţei, deseori de structură organofonă hibridă. Caracteristice, în acest sens, erau formaţiile de tip taraf-fanfară, al căror nucleu armonico-ritmic îl constituiau instrumentele tipice de fanfară (trombonul, baritonul, heliconul, toba mare), pe când compartimentul lor melodic se centra în jurul viorii, secondate de trompetă sau saxofon. Astfel de formaţii au constituit de-a lungul anilor `30 –`70 elementul principal de atracţie al nunţilor moldoveneşti şi bucovinene... Bine reprezentate în diverse zone, fanfarele săteşti au constituit un important factor de cultură până spre finele anilor '80, când locul lor va fi ocupat tot mai insistent de formaţiile de nuntă modernizate. În contextul nunţilor şi al horei satului, fanfarele lăutăreşti au creat un vast şi valoros repertoriu care, pe de o parte, s-a alimentat din tezaurul muzical local, iar, pe de alta, din influenţele culturii moderne occidentale" [4, p.90].

Perioada de intensă activitate a fanfarelor rurale în secolul al XX-lea revine anilor 60-80, când practic în fiecare sat era o fanfară sau chiar două. Una, de regulă, era în cadrul gospodăriei colective, alta ținea de școală sau casa de cultură. Dacă în localitate era școală de muzică, putea fi organizată încă o orchestră. Fanfarele aveau sală pentru repetiții, instrumente, în majoritatea cazurilor procurate de instituție, partituri și, evident, dirijor salariat. Membrii fanfarei erau instruiți în teorie elementară a muzicii, ca să poată interpreta după note. Treptat printre instrumentiştii amatori sunt incluși în fanfară și instrumentiști școliți în instituții de învățământ artistic. Acest fapt a contribuit la creşterea nivelului interpretativ, la creşterea interesului muzicienilor amatori de a-şi perfecţiona maniera de execuție şi cunoştinţele muzicale. Dirijorii lucrau în direcţia echilibrării sonorității și asigurării unui ansamblu orchestral cât mai reușit în cazul unei componențe eterogene a instrumentiștilor din punctul de vedere al instruirii. S-au impus în această perioadă cu fanfare bine organizate și un înalt nivel interpretativ raioanele Șoldănești, Râșcani, Briceni, Soroca, Rezina, Sângerei, Orhei, Fălești, Ialoveni, Căușeni, Strășeni, Ceadâr-Lunga, Nisporeni, Ungheni, Cahul, Aneni Noi, Hâncești ș.a.

În anii '90 ai secolului al XX-lea, în urma evenimentelor social-politice, multe fanfare ce existau pe teritoriul actualei Republici Moldova și-au suspendat activitatea sau aveau ieșiri ocazionale. În prezent, consultând arhiva Centrului Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial, observăm o creștere intensă a interesului față de fanfara rurală. Sunt elaborate regulamente (cum ar fi Regulamentul de activitate a formațiilor de amatori, 2015, aprobat de Ministerul Culturii), cerințe pentru atestare și conferirea titlului de

orchestră model, diferite acte emise de guvern referitoare la dezvoltarea culturii (spre exemplu, Strategia de dezvoltare a culturii „Cultura 2020") etc., în care regăsim și reglementări, indicații privitor la orchestra de fanfară. Specialiştii în domeniu, dirijorii de fanfară își asumă responsabilitatea, fiind conştienți de necesitatea perpetuării tradiției fanfarelor prin pregătirea în continuare a cadrelor din acest domeniu, păstrarea patrimoniului imaterial, promovarea valorilor spirituale ale culturii naționale, susținerea și încurajarea tinerilor conducători ai fanfarelor rurale, organizarea concursurilor și festivalurilor de fanfară.

Formarea unei echipe de fanfară presupune un șir de condiții, printre care: necesitatea unui conducător specialist în domeniul fanfarei, instrumentiști, literatură metodică, o bază materială, ne referim la instrumente aerofone și de percuție, pupitre, laborator ș.a. Astăzi, la început de secol al XXI-lea, ponderea instrumentiştilor cu studii specializate în orchestra de fanfară e destul de mare. Totuși, includerea amatorilor talentați, cu capacități muzicale foarte bune, „neafectați" de „greutatea" instruirii instituționalizate, consacrați în totalitate acestui domeniu muzical, rămâne a fi importantă, ei fiind exponenți ai profesionalismului de tradiții orale. În rezultat sunt organizate orchestre de fanfară de copii și chiar de fete. Dacă în trecut instrumentiștii fanfarelor erau bărbați, în prezent constatăm interesul domnișoarelor și doamnelor pentru astfel de orchestre. Printre primii care au propus includerea domnișoarelor instrumentiste în fanfară a fost dirijorul Grigore Zănoagă, spre exemplu: fanfara din s. Șipca, r-nul Șoldănești; s. Hristici, r-nul Soroca; s. Olișcani, r-nul Șoldănești ș. a. Vasile Zalacău din s. Holercani, r-nul Dubăsari, a format o fanfară din 20 de fete. Fanfarele de copii creează o sănătoasă concurență celor de maturi. Apreciabil este faptul că Școlile de muzică din centrele raionale au fanfare, adevărate laboratoare de creație pentru tinerii muzicieni. În acest sens menționăm fanfara Școlii de Arte „*V. Hanganu*" din Cantemir, înființată în anul 1998, membrii orchestrei având vârsta între 10 și 17 ani, fanfara de copii din Nisporeni, fondată în 1975, cu un contingent de circa 35 instrumentiști; fanfara Școlii de Arte din Lipcani ș. a. La fel de valoroase sunt fanfarele din cadrul școlilor de instruire generală, cum ar fi fanfara de copii din s. Zăicani, r-nul Râșcani, cu o tradiție bogată din 1956 sau fanfara gimnaziului internat din or. Orhei, înființată în anul 1964.

Analizând numeroase documente din arhiva Centrului Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial (peste o sută de dosare privind activitatea fanfarelor în diferiți ani după 1990), constatăm orchestre de fanfară cu o istorie îndelungată, fiind înființate încă în anii interbelici și orchestre constituite după anii '90 ai secolului al XX-lea, dar cu un repertoriu la fel de bogat, interesant și cu o înaltă ținută interpretativă.

Fanfara „*Dumbrava*" din orașul Șoldănești: exponent al tradiției muzicii de fanfară

Printre fanfarele de tip rural, care s-au afirmat în viața culturală a Republicii Moldova, menționăm: fanfara Consiliului raional Ialoveni, fanfara de la Nisporeni, fanfara de la Zaim, fanfara de la Valea Mare, fanfarele de la Sângerei, fanfarele de la Ceadâr-Lunga, Edineț, Briceni, Anenii Noi etc.

Fanfara „*Dumbrava*" din orașul Șoldănești este un reprezentat al tradiției muzicii de fanfară. Din documente aflăm că în anii '30 ai secolului trecut la regia de tutun Șoldănești activa o fanfară instituționalizată, cu un program concret de evoluare coordonat cu autoritățile și legat de anumite manifestări oficiale locale sau de stat, culturale ș.a. Pe timpul gospodăriilor colective în raion existau 17 fanfare, ceea ce a contribuit la organizarea *Sărbătorii raionale a fanfarelor* (1986-1988). Aceste fanfare prin repertoriul promovat și activitatea lor reprezintă o continuare firească a tradiției fanfarelor lăutărești din zonă. Fanfara „*Dumbrava*" se înscrie în sfera acestui tip de fanfare rurale.

La sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90 ai secolului al XX-lea, în urma evenimentelor politice, lichidării gospodăriilor colective, multe fanfare ce existau pe teritoriul fostei Republici Sovietice Socialiste Moldovenești și-au suspendat activitatea sau aveau ieșiri ocazionale, păstrându-și statutul, cântând, de la caz la caz, la diverse manifestări culturale cu caracter local. Aceeași soartă a avut-o și fanfara din orășelul Șoldănești, care a activat cu întreruperi, deservind sărbătorile familiale și comunitare după necesitate.

În anul 2011, pe baza formației existente, la inițiativa secției Cultură a fost constituită fanfara Consiliului raional Șoldănești, numită ulterior fanfara „*Dumbrava*", avându-l în calitate de conducător pe maestrul Grigore Zănoagă. În scurt timp fanfara și-a revitalizat activitatea, întrunind un efectiv de 20 instrumentiști și recăpătându-și spectatorul meloman de muzică de fanfară. În anul 2016 conducerea fanfarei „*Dumbrava*" este preluată de către dirijorul Aurel Julavschi, ceea ce a contribuit substanțial la perfecționarea artei interpretative și la cizelarea repertoriului. Acesta include o diversitate de creații: muzică universală de divertisment, marșuri,

muzică populară, fragmente din muzica clasică ș. a., participând la toate festivalurile și manifestațiile cultural-artistice din raionul Șoldănești și din Republica Moldova.

Conducătorul fanfarei „*Dumbrava*" Aurel Julavschi (născut în 1973), specialist experimentat în domeniul muzicii de fanfară, este originar din s. Cobâlea. Activitatea muzicală și-a început-o la vârsta de 10 ani, în cadrul fanfarei de copii de la baștină, sub bagheta tânărului dirijor pe atunci Valentin Moldovanu. După absolvirea școlii medii din sat și o tentativă nereușită de a fi admis la Institutul Moldovenesc de Stat al Artelor din Chișinău (astăzi Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice), nu-și pierde cumpătul și depune actele la Colegiul Republican de Creație Populară „*Elena Sârbu*" din or. Soroca (anul 1991). După susținerea cu succes a examenelor de admitere este înmatriculat în lista elevilor anului II, secția Instrumente aerofone.

În 1993, fiind în anul IV de studii, Aurel Julavschi revine la Cobâlea pentru exercitarea practicii de producere. În rezultat este angajat la Casa de Cultură în calitate de conducător al orchestrei de muzică populară. După puțin timp, împreună cu colegul său de la Colegiul Republican de Creație Populară din or. Soroca, Sergiu Doncilă (coregraf), fondează Ansamblul de muzică și dans popular „*Stejarii lui Ștefan*", care ulterior obține titlul de ansamblu „*Model*". Cu acest ansamblu duce o activitate intensă până în anul 1998. Următorii doi ani a fost director al Casei de Cultură din sat.

În anul 2013 Aurel Julavschi vine în rândurile fanfarei „*Dumbrava*" în calitate de trompetist. În anul 2015 din nou este angajat la Casa de Cultură din satul Cobâlea și înființează Ansamblul de fluierași-fetițe „*Crăițele*". Experimentând mereu în domeniul formațiilor muzicale instrumentale, din luna ianuarie și până în luna iulie 2016 lucrează în calitate de corepetitor al fanfarei de fete „*Olișca*" din s. Olișcani. Acumulând suficientă experiență, în august 2016 Aurel Julavschi este selectat prin concurs și angajat conducător al fanfarei „*Dumbrava*" a Consiliului raional Șoldănești, dar și profesor de instrumente aerofone la Școala de muzică din orășel. Fanfara are o activitate sistematică, dispune de un set de instrumente, laborator de creație și costume scenice. Conducătorul și dirijorul Aurel Julavschi, specialist responsabil și principial, se bucură de stimă și autoritate meritată între membrii colectivului, stimulează spiritul creativ al membrilor fanfarei.

În cadrul fanfarei „*Dumbrava*" activează interpreți cu diversă pregătire muzicală, de la amatori – la absolvenți ai instituțiilor de învățământ mediu și superior cu profil muzical, din diferite localități ale raionului, cuprinzând vârsta de la 10 la 75 ani. De aceea, modalitățile de lucru cu orchestra au un specific aparte. În colectiv predomină o atmosferă prietenoasă, colegială, creativă și transparentă. Fanfara „*Dumbrava*" este prezentă permanent la diferite manifestări organizate în or. Șoldănești, evoluează la solicitările administrației publice locale și ale locuitorilor orășelului și raionului. Participă la diferite concursuri și festivaluri de profil, la sărbători naționale și locale, precum: Festivalul-concurs raional al colectivelor de bărbați „*În scenă doar bărbații*"; Festivalul republican „*La umbra stejarului*" din satul Cobâlea; Sărbătoarea Națională „*Ziua Independenței*" Republicii Moldova [5]; Sărbătoarea „*Ziua or. Nisporeni*"; Sărbătoarea „*Ziua Daciei*", s. Rogojeni; Festivalul raional „*Răsună Zurgălăii*"; Festivalul național „*Lăutarii Moldovei*", or. Bălți; Festivalul raional folcloric „*Nistrule cu apă rece*"; Festivalul republican „*Nistrule, Maria ta*", s. Virtujeni, or. Florești [6] ș. a. De asemenea, participă la festivalurile naționale ale muzicii de fanfară, cum sunt: „*Fanfara argintie*" or. Soroca, Festivalul transfrontalier în memoria lui Gr.Zănoagă „*Răsune fanfare fără hotare*", or. Anenii-Noi [7] ș.a.

Conducătorul și dirijorul fanfarei „*Dumbrava*" Aurel Julavschi e în permanentă căutare de înnoire și completare a repertoriului, selectând și orchestrând diferite piese. Astfel, repertoriul colectivului este axat pe muzica populară românească, muzica clasică, contemporană și de divertisment. Analizând repertoriul fanfarei „*Dumbrava*", constatăm că o mare parte din creații sunt de muzică populară, în special melodii de dans, spre exemplu: „*Hora de la Briceni*", „*Polca din bătrâni*", „*Hora de la nord*", „*În toiul nunții*" ș.a. Acest fapt indică spre tradiția lăutărească, care și-a lăsat amprenta asupra funcționalității orchestrei de fanfară. Totodată, fanfara „*Dumbrava*" interpretează cu succes diferite lucrări de divertisment, precum valsul „*Sub cerul Parisului*" – H.Giraud; „*Dans unguresc*" nr.5 de J.Brahms; „*Peste valuri*" (vals), Iu.Rozas; „*Mesteacănul*" (Beriozca), vals, E.Dreizin; „*Noaptea albastră*", vals, V.Agapkin; „*O clipă doar...*", tangou, A.Zațepin ș.a.

Concluzii

Fanfara contemporană din mediu rural, având o istorie bogată, se distinge ca un fenomen integru al culturii naționale. Ea îmbină armonios filonul tradiției fanfarei militare, cel al tarafului tradițional și al fanfarei lăutărești. Trecând prin diferite perioade, ce se caracterizează prin anumite politici sociale și culturale, influențe și modă, și-a creat trăsături specifice, determinate de mediul de activitate și de repertoriul solicitat. În prezent, în mediul

rural activează un număr impunător de fanfare, cu un mare potențial interpretativ. Printre ele se numără și fanfara „*Dumbrava*" din Șoldănești. În baza fanfarei „*Dumbrava*" se organizează laboratoare de creație pentru dirijorii și corepetitorii orchestrelor de fanfară, în cadrul cărora sunt prezentate interpretări demonstrative ale creațiilor de diferit gen, lansate lucrări metodice, cum ar fi „*Organizarea orchestrei de fanfară*" de Grigore Zănoagă. Astfel de laboratoare sunt binevenite nu doar pentru răspândirea experienței, dar și în scopul păstrării, transmiterii și continuării unei frumoase tradiții. Astfel, fanfara „*Dumbrava*" poate fi considerată un exponent al tradiției muzicii de fanfară din spațiul cultural al Republicii Moldova, model demn de urmat pentru cei care doresc să se consacre acestui domeniu al culturii naționale.

Referințe:

1. COSMA, O.L. Muzica de fanfară. În: *Hronicul muzicii românești*. Vol.5. București, 1983, p.292-296.
2. *Ibidem.*
3. CHISELIȚĂ, V. Fenomenul lăutăriei şi tradiţia instrumentală. În: *Arta muzicală din Republica Moldova. Istorie şi modernitate.* Chişinău, 2009, p.73-98.
4. *Ibidem.*
5. *Gala fanfarelor*. Disponibil https://www.fest.md/ro/evenimente/concerte/gala-fanfarelor [Accesat: 09.01.2022].
6. *Festivalul Republican al Fanfarelor „Nistrule, Măria ta"*. Disponibil http://ziarulnostru.info/2017/08/22/festivalul-republican-al-fanfarelor-nistrule-maria-ta/ [Accesat: 09.01.2022].
7. *Secția cultură Anenii-noi*. Disponibil https://www.facebook.com/1973246952691842/posts/ 2151767054839830/ [Accesat: 08.12.2021]

Date despre autor:
Oleg CAZACU, doctorand; lector universitar la Academia de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău.
E-mail: oleg_cazacu76@mail.ru
ORCID: 0000-0002-5876-9707

Prezentat la 17.03.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.34-39

CZU: 81`27:[371.124:81] **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583900**

ROLUL DE COACH AL PROFESORULUI ÎN ACOMODAREA ALTERITĂȚII ÎN PROCESUL ACHIZIȚIEI LINGVISTICE

Angela SOLTAN, Ludmila ZBANȚ

Universitatea de Stat din Moldova

În prezenta cercetare pornim de la un corpus de literatură specializată pentru a analiza pertinența rolului de coach sau mentor atribuit profesorului implicat în procesul achiziției lingvistice într-un mediu ce se caracterizează prin diversitate culturală. Accentuăm importanța acomodării alterității în activitățile orientate spre însușirea limbii standard și a celorlalte limbi considerate necesare în cadrul unui stat. Punctul de plecare în construirea argumentelor teoretice în investigația noastră se sprijină pe ideea că, odată cu schimbările spațio-temporale prin care trece limbajul (vorbirea), se schimbă ideologiile și atitudinile lingvistice și, de asemenea, modalitățile de predare a limbii ca sistem. În consecință, procesul de achiziție a unei structuri cognitive, precum este limbajul uman, urmează să fie privit în toată complexitatea lui, după cum privim dezvoltarea psihologică și fiziologică a ființelor umane. Odată cu apropierea semnificativă a sistemelor de învățământ de mase, procesele de însușire a limbilor se regăsesc tot mai mult în centrul studiilor transdisciplinare. Această abordare a fost determinată inițial de importanța însușirii *limbii standard* în condițiile unei diversități lingvistice determinate social, cu o extindere treptată spre celelalte limbi incluse în politicile de *achiziție lingvistică*. În cercetările din ultimele două decenii pot fi relevate două probleme esențiale pentru care se caută soluții în procesul elaborării și implementării politicilor de *achiziție lingvistică*. Prima ține de latura socială a *achiziției lingvistice*, formulată drept problema *accesului echitabil* la învățarea *codului lingvistic standardizat* (limba națională sau limba oficială). Cea de-a doua problemă, discutată pe larg mai ales în ultimele două decenii, constă în *pertinența delimitării codului standardizat* și separarea de alte *variante* (graiuri, dialecte) și de alte *coduri lingvistice* (spre exemplu, limbi străine), considerate tradițional rivale. În procesul *achiziției lingvistice*, linia de demarcație a *alterității* se evidențiază la nivelul diferențelor dintre *limba standard* studiată și/sau în care se studiază în sistemul de învățământ și *limbile* sau *varietățile lingvistice* aduse de elevi din mediul primei socializări.

Cuvinte-cheie: *achiziție lingvistică, alteritate lingvistică, diversitate lingvistică, atitudine lingvistică, profesor-coach, comunitate lingvistică, limbă standard, varietate lingvistică, interpretare interlingvistică și intralingvistică.*

THE TEACHER'S COACHING ROLE IN ACCOMMODATING OTHERNESS IN THE LANGUAGE ACQUISITION PROCESS

Based on a qualitative review of the literature, we analyse the relevance of the coach or mentor role attributed to the teacher involved in the language acquisition process in a culturally diverse environment. We emphasise the importance of accommodating otherness in activities aimed at learning the standard language and other languages considered necessary within a state. The starting point in constructing the theoretical arguments in our investigation builds on the idea that as language (speech) undergoes changes in space and in time, linguistic ideologies and attitudes change, and so do the ways of teaching language as a system. Consequently, the process of acquiring a cognitive structure such as human language is to be viewed in all its complexity, as we view the psychological and physiological development of human beings. As the education systems moved closer to the masses, language acquisition processes have increasingly found themselves at the centre of transdisciplinary studies. This approach was initially driven by the importance of standard language acquisition in the context of socially determined linguistic diversity, with a gradual extension to other languages included in language acquisition policies. Research over the last two decades has revealed two key problems for which solutions are being sought in the design and implementation of language acquisition policies. The first concerns the social side of language acquisition, formulated as the problem of equitable access to learning the standardised language code (national or official language). The second issue, which has been widely discussed, especially in the last two decades, is the appropriateness of delimiting the standardised code and separating it from other variants (sociolects, dialects) and from other linguistic codes (e.g. foreign languages), traditionally considered rivals. In the process of language acquisition, the line of demarcation of otherness is revealed at the level of differences between the standard language studied and/or in which a person studies in the education system and the languages or linguistic varieties brought by learners from the milieu of their first socialisation.

Keywords: *language acquisition, linguistic otherness (alterity), linguistic diversity, teacher-coach, speech community, standard language, language variety, interlinguistic and intralinguistic interpretation.*

Introducere

Odată cu schimbările spațio-temporale prin care trece limbajul (vorbirea), se schimbă ideologiile și atitudinile lingvistice și, de asemenea, modalitățile de predare a limbii ca sistem. Sociolingvista germană B.Schneider

[1, p.18] consideră că limbajul uman se defineşte, aşa cum îl definea Williams (1977), prin ceea ce reprezintă fiinţele umane care îl vorbesc într-un anumit spaţiu şi într-o anumită perioadă de timp.

În consecinţă, procesul de achiziţie a unei structuri cognitive, precum este limbajul uman, urmează să fie privit, în opinia lingvistului şi psihologului american S.Pinker [2, p.20-21], în toată complexitatea lui, aşa cum privim dezvoltarea psihologică şi fiziologică a fiinţelor umane.

Potrivit sociologului francez P.Bourdieu [3, p.42], în a doua jumătate a sec. XX dezvoltarea în cauză a fost supusă investigărilor de pe poziţii epistemologice care vedeau capacitatea de a vorbi drept una înnăscută şi firească, pe de o parte, şi cele care favorizau natura socială a limbajului uman, pe de altă parte.

Deşi copiii învaţă să vorbească în mod natural (există şi aici excepţii: copiii surdo-muţi, autişti etc.) în mediul primei lor socializări (familia, comunitatea etc.), odată cu vârsta capacitatea respectivă se reduce. Totodată, varietatea lingvistică învăţată într-o familie sau într-o comunitate poate prezenta diferenţe semnificative în comparaţie cu *limba standard* utilizată în sistemul educaţional.

Achiziţia lingvistică din perspectiva alterităţii

Odată cu apropierea semnificativă a sistemelor de învăţământ de mase, procesele de însuşire a limbilor au devenit tot mai mult obiectul studiilor transdisciplinare. Această abordare a fost determinată, iniţial, de importanţa însuşirii *limbii standard* în condiţiile unei diversităţi lingvistice determinate social şi s-a extins treptat spre celelalte limbi incluse în politicile de *achiziţie lingvistică*.

Fiind una dintre componentele de bază ale politicii şi planificării lingvistice, *achiziţia lingvistică* se află la confluenţa dintre sociolingvistică şi sociologia limbii. Totodată, în procesul cercetării se deschid piste spre alte ştiinţe care cercetează dezvoltarea personalităţii umane.

Deşi se elaborează, în diferite state ale lumii, strategii şi curricula pentru a forma „vorbitori culţi" [4] şi pentru a „nu lăsa niciun copil în urmă" [5, 6], rata atingerii scopurilor stabilite variază semnificativ, iar strategiile naţionale necesită adaptare la particularităţile contextelor locale, luându-se în calcul factorii sociali.

În cercetările din ultimele două decenii relevăm două probleme esenţiale pentru care se caută soluţii în procesul elaborării şi implementării politicilor de *achiziţie lingvistică* [5–9]. Prima ţine de latura socială a *achiziţiei lingvistice*, formulată drept problema *accesului echitabil* la învăţarea *codului lingvistic standardizat* (limba naţională şi/sau limba oficială). Cea de-a doua problemă discutată pe larg, mai ales în ultimele două decenii, constă în pertinenţa delimitării *codului standardizat* şi separarea de alte *variante* (graiuri, dialecte) şi de alte *coduri lingvistice* (spre exemplu, limbi străine), considerate tradiţional rivale.

Achiziţiei lingvistice, în acest context, i-au fost atribuite [10, p.111] activităţi de politică şi planificare lingvistică, orientate spre însuşirea variantei standardizate atât a limbii oficiale, cât şi a celorlalte limbi considerate necesare în cadrul unui stat (*e.g.* limbile minorităţilor, limbile străine etc.) pentru comunicare internă şi externă.

Astfel, *achiziţiei lingvistice* îi revine rolul de a implementa anumite componente ale strategiilor de politică şi planificare lingvistică prin: asigurarea accesibilităţi educaţiei lingvistice; formarea cadrelor didactice; elaborarea cadrului curricular şi a strategiilor didactice.

Discursul postmodernist promovează, în acest context, respectul faţă de *alteritatea lingvistică* şi valoarea fiecărei limbi în cadrul unui stat: valoarea funcţională a limbilor oficiale şi a limbilor străine şi valoarea identitară a limbilor primei socializări (limbile naţionale, limbile minoritare, limbile imigranţilor etc.) vorbite în cadrul comunităţilor.

În configuraţia creată de conceptualizarea postmodernistă a *achiziţiei lingvistice*, *diversitatea lingvistică* nu mai este percepută doar ca prezenţa unor limbi minoritare într-un spaţiu geografic în care se vorbeşte o limbă majoritară. Diversitatea este privită, în primul rând, prin prisma diferenţelor culturale prezente în raportul identitate *vs.* alteritate sau Eu *vs.* Celălalt (C.Dehelean, 2018) [11] în cadrul aceleiaşi limbi.

Analizând reflecţiile filosofului francez P.Ricœur cu privire la *alteritate*, lingvista franceză M.Vergnon [12] evidenţiază situaţii când şi vorbitorii aceleiaşi limbi pot avea nevoie de „traducere" în procesul interacţiunii. Dacă am opera cu viziunile expuse de R.Jakobson privitor la tipurile de traducere [*Ibidem*], am spune că traducerea nu este doar „interlingvistică", ci şi „intralingvistică". Atât în interiorul unei comunităţi, cât şi în afara ei, întâlnirea dintre un Eu şi un Celălalt antrenează inevitabil nevoia interpretării şi reformulării pentru claritatea mesajului şi pentru o interacţiune în spiritul respectului reciproc.

Considerăm important să menţionăm, referindu-ne la diferenţele culturale, că dinamica proceselor cognitive supune, de asemenea, interpretărilor abordările în definirea termenului „cultură" [13, p.34]. Astfel, există o tranziţie de la cultura ca „acţiune" (realitate concretă şi materială de „cultivare a pământului") spre cultura ca

„stare" (realitate abstractizată de „cultivare a minților"). Cultura ca stare reflectă imaginea actuală a comunității, a societății și interesele comune ale oamenilor care îi reprezintă.

Cultivarea minților, în opinia antropologului olandez G.Hofstede [14, p.6], nu presupune doar „ameliorarea spiritului", asociată cu educația, arta, literatura etc. Această conceptualizare a termenului *cultură* fiind una „îngustă", tradițională, avem nevoie de un sens mai cuprinzător. Viziunea antropologică a culturii, adică cultura ca „programare colectivă a spiritelor", specifică membrilor unei națiuni, ai unui grup (lingvistic) sau ai unei categorii (profesionale, de ex.), permite o înțelegere mai clară a *alterității* și, în consecință, a *diversității*.

Totodată, întâlnirea, pe același teren, a unor programări diferite are potențialul de a crea un conflict al neacceptării reciproce, determinat, inclusiv, de frica asimilării de către „celălalt", de către „cel mai puternic" [11]. Acest conflict, esențial pentru întâlnirea între Eu și Celălalt, este inevitabil, în opinia filosofului român Ș.Doinaș [15], deoarece constituie un examen moral al socialității omului.

Întâlnirea în cauză poate servi, de asemenea, visul de a-i lega pe toţi oamenii într-un singur tot posibil, prin trecerea dincolo de „încurcarea limbilor" [11], prin varii căi de interacțiune, de cunoaștere, de înțelegere, de acceptare și valorificare a diferențelor. P.Ricœur [*Apud* 12] reitera că înțelegerea reciprocă nu este inerentă faptului de a vorbi aceeași limbă. A vorbi aceeași limbă nu înseamnă a utiliza același limbaj și a împărtăși același univers semantic, axiologic și referențial.

Filosoful francez E.Levinas [16, p.109-116] evidențiază, în acest sens, aspectul etic al *alterității*, argumentând că *Sinele* are responsabilități și obligații față de Celălalt, determinate de modul în care tratează diferența. Responsabilitatea etică față de Celălalt presupune că Sinele sau cel (cei) care se află pe poziție de putere (ideologică, politică, instituțională etc.) nu va (vor) formula judecăți de valoare cu privire la calitatea și sensul existenței celor care sunt diferiți și nici nu va (vor) încerca să-i domine.

Orice tentative de a găsi un model perfect de organizare a ființelor umane a suferit eșec, potrivit lui Levinas [*Ibidem,* p.116]. Istoria confirmă, în mod repetat, că orice tentative de elevare a unor ființe umane asupra altora prin elevarea unui discurs asupra altora duc la totalitarism, la confruntare și la pierderea umanității. Alteritatea valorifică modul în care un subiect acceptă gândirea, limba, discursul și cultura Celuilalt.

În procesul *achiziției lingvistice,* confruntarea cu o limbă diferită, din punct de vedere cultural, geografic sau temporal, impune alegeri care pot duce fie la crearea soluțiilor *ad hoc,* fie la evidențierea ineficienței soluțiilor existente, fie la identificarea elementelor noi. Având în vedere că *achiziția lingvistică* include procese cognitive de masă, care implică o responsabilitate etică față de Celălalt, este important să ne întrebăm: cum putem aduce *alteritatea* în prim-plan ca un concept critic, evitând riscurile unui discurs rigid și totalitar?

Rolul de coach sau mentor al profesorului în procesul achiziției lingvistice

În centrul studiilor cu privire la politicile de *achiziție lingvistică*, un loc important revine dezbaterilor cu privire la rolul profesorului. P.Ricœur [17] evidenția rolul de mediator al profesorului în crearea percepției despre lume, pornind de la o cultură anume și deschizând căi pentru întâlnirea cu Ceilalți prin alte limbi și/sau varietăți, prin alte culturi și altfel de reprezentări, inclusiv în cadrul aceleiași comunități lingvistice. Lingvistul francez G.Vincent [18] accentua, în acest sens, importanța capacității de a parafraza și de a anticipa dificultățile de înțelegere a ceea ce poate apărea drept străin și greu de înțeles pentru elevi.

Sociolingviștii americani D.C. Johnson și T.Ricento [19, 20] argumentează, cu referire la o serie de cercetări (Skilton-Sylvester 2003, Freeman 2004, Ramanathan 2005, Stritikus and Wiese 2006), că, totuși, cadrele didactice și alți practicieni ai *achiziției lingvistice* au potențial și o marjă semnificativă de decizie. În procesul implementării politicilor și a conținutului curricular, cadrele didactice le pot ajusta chiar și pe cele mai restrictive la particularitățile mediului educațional.

Psihologul educațional A.Mohanty et al. [9, p.228] consideră că rolul cadrelor didactice nu poate fi redus la executarea docilă a cerințelor înaintate de stat. Ei sunt în măsură să decidă asupra gradului de flexibilitate și adaptabilitate a prevederilor și conținutului programelor de educație lingvistică la situația clasei lor. Astfel, profesorii nu sunt observatori lipsiți de gândire critică care acceptă pasiv practicile statului. Ei au propriile moduri de a rezista și a contesta politica statului; prin urmare, ei sunt arbitrul final al modalităților de implementare a politicii de *achiziție lingvistică*.

Integrarea discursului *alterității* în sistemele de învățământ presupune că politicile de *achiziție lingvistică,* destinate învățământului public, vor lua în calcul două dimensiuni importante:

- ✓ Centrarea pe elev care implică, în acest caz, să se țină seama de: prima socializare lingvistică a elevilor; particularitățile socioculturale ale mediului din care provin; elementele definitorii ale identității și personalității lor.

- ✓ Cunoașterea și actualizarea particularităților micro- și macrocontextului sociocultural în care se implementează politicile de *achiziție lingvistică*. Sistemele de învățământ, de regulă, realizează ceea ce este maximal posibil, însă se ciocnesc inevitabil de limitările impuse de contextul în care operează.

Rezultatele cercetărilor din ultimii 30 de ani furnizează dovezi, potrivit sociolingvistului M.Pérez-Milans [21], în favoarea includerii în formarea profesorilor implicați în activitățile de *achiziție lingvistică* a noțiunilor de bază cu privire la (a) rolul *practicilor lingvistice* în reproducerea sau schimbarea *raporturilor de putere* în societate și la (b) rolul *contextului social* pentru înțelegerea *practicilor lingvistice*. Integrarea noțiunilor respective contribuie, în opinia noastră, la acomodarea *alterității*.

Potrivit cercetătoarei din România E.M. Tódor [22], deși discursul alterității „sună bine" în politicile de *achiziție lingvistică*, transpunerea lui în acțiuni concrete rămâne deseori la nivelul „formalismului manifestat". Linia de demarcație a *alterității* se evidențiază, în procesul *achiziției lingvistice*, la nivelul diferențelor dintre *limba standard* studiată și/sau în care se studiază în sistemul de învățământ și *limbile* sau *varietățile lingvistice* aduse de elevi din mediul primei socializări.

Este evident că sistemele educaționale nu sunt în măsură să găsească soluții pentru întreaga panoplie de probleme legate de diferențele dintre *limba standard* și *variantele* aduse de elevi. Primul și cel mai important pas, care nu necesită resurse semnificative, este să recunoască că un anumit număr de elevi (din familii în care se vorbesc alte limbi, din regiuni în care se utilizează o anumită varietate, din medii sociale defavorizate în care se utilizează alt registru lingvistic etc.) se pot confrunta cu dificultăți în însușirea *limbii standard*.

Al doilea pas este includerea elevilor în căutarea soluțiilor adecvate pentru a crește gradul de însușire a limbii standard. Una dintre soluțiile cele mai eficiente, care respectă centrarea pe elev și ia în calcul particularitățile contextului, determinate de factori sociali, este considerată asumarea de către profesor a unui rol apropiat de cel de *coach* sau mentor.

Rolul de *coach* al profesorului se află și în centrul studiilor care vizează comunicarea elev-profesor și elev-elev în procesul *achiziției lingvistice*. Calitatea interacțiunii și, implicit, a relațiilor pe care o scot în evidență, alături de impactul lor asupra însușirii limbilor (Weaver, 1990) [23, 24], au intrat în vizorul studiilor interdisciplinare la sfârșitul sec. XX – începutul sec. XXI.

Potrivit sociolingvistului american F.V. Tochon [25, p.434], un coach este un facilitator al procesului de învățare care își educă discipolii prin încurajare, feedback sau sugestii constructive, prin suport motivațional și consiliere cu privire la strategii personalizate de învățare, contribuind astfel la creșterea atractivității conținutului învățat. În contextul *achiziției lingvistice* este important ca elevul să înțeleagă, înainte de toate, valoarea limbilor învățate pentru dezvoltarea lui personală.

În contrast, învățarea bazată pe brainwashing [*Ibidem*] sau spălare de creieri utilizează, potrivit lui Tochon, metode explicite sau implicite de constrângere pentru a schimba convingerile sau comportamentul, implicând raționamente de natură ideologică, moralizatoare, educațională, religioasă, economică sau politică.

În opinia cercetătorului olandez L.Verhoeven [8, p.391 - 92], rolul de coach (mentor sau îndrumător) al profesorului contribuie la un proces de însușire în care elevii nu rămân doar receptori, ci sunt incluși în procesul de comunicare, sunt percepuți drept creatori de conținut cu valoare socială. Includerea se produce, de exemplu, prin identificarea atitudinilor personale față de limbile învățate și prin identificarea căilor personalizate de depășire a dificultăților legate de diferențele dintre limba primei socializări și limba însușită.

Cercetătoarea elvețiană M.Cavalli [26, p.84–85, p.96] subliniază importanța identificării *atitudinilor* pentru înțelegerea *diversității* și a particularităților contextului *achiziției lingvistice* la nivel:
- individual: percepția originii și a identității;
- societal: percepția apartenenței sau a excluderii în raport cu o anumită comunitate și cu normele ei;
- politic: percepția sau împărtășirea ideologiilor care vizează limba sau limbile învățate.

Potrivit „Dicționarului alterității și al relațiilor interculturale" [27, p.4], conceptul *alteritate* este folosit, mai ales, pentru a desemna un sentiment, o *atitudine* sau un comportament, determinate de faptul că există Ceilalți și ei sunt diferiți. Anume existența celor care sunt diferiți ne determină să ne întrebăm în ce măsură ne asemănăm cu ei și în ce măsură ne deosebim de ei și ce pași urmează să întreprindem pentru ca să ne putem înțelege.

Sociolingvista britanică J.Maybin [28, p.158] aplică procesului de *coaching* termenul propus de J.Bruner (1990) „scaffolding", adică învățarea prin colaborare și eșafodaj, ceea ce presupune că profesorul oferă indicii și instrucțiuni astfel încât elevii să învețe a găsi singuri răspunsuri și soluții, fiind capabili să facă acest lucru independent în viitor. Adică, profesorul asigură un fel de mediere culturală, ajutând elevii să depășească în mod autonom provocările legate de diferențele lingvistice.

Modelul de interacțiune elev-profesor, bazat pe relații de *coaching*, este recomandat pentru a reduce ponderea modelului tradițional [8, p.397] axat pe transmiterea cunoştinţelor și pe o programă riguroasă, controlată unilateral de profesor. Într-un astfel de model, procesul de *achiziție lingvistică* este văzut drept mişcare de la cunoştinţe simple spre cunoştinţe complexe, de la un număr mai mic spre un număr mai mare de competențe. Elevii sunt percepuți, în modelul tradițional, drept mici gramaticieni și lexicografi care urmează să-și extindă repertoriul lingvistic.

În procesul *achiziției lingvistice*, atribuirea rolului de *coach* sau *mentor* unui cadru didactic constituie, de asemenea, o revizitare a teoriilor psihologului rus L.Vygotsky [29]. Potrivit teoriei socioculturale a lui Vygotsky [*a se vedea* și 28, p.158; 30], învățarea este un proces eminamente social, în care sprijinul părinților, al profesorilor, al colegilor, al societății și al mediului cultural contribuie la dezvoltarea maximă a funcțiilor psihologice și cognitive.

Sprijinul în cauză asigură, în opinia lui L.Verhoeven [8, p.391], o tranziție lină prin „zona dezvoltării proximale" (Vygotsky, 1978); adică, în contextul *achiziției lingvistice*, este vorba despre zona în care se parcurge distanța dintre limba sau varianta lingvistică a primei socializări spre limba (limbile) sau varianta (variantele) însușite în contextul educațional. Procesul de însușire a limbii poate fi personalizat datorită implicării elevului și a experiențelor lui anterioare, fără a solicita profesorul mai mult decât este necesar sau posibil.

Concluzii

Rolul de coach al profesorului în procesul achiziției lingvistice îi permite să:

- privească însușirea unei limbi în toată complexitatea aspectelor cognitive determinate de factori fiziologici, psihologici și sociali;
- acomodeze diversitatea lingvistică, abordând-o prin prisma diferențelor culturale prezente în raportul identitate *vs.* alteritate sau Eu *vs.* Celălalt, nu doar la nivel interlingvistic, ci și intralingvistic;
- conștientizeze că întâlnirea, pe același teren, a unor programări culturale diferite are potențialul de a crea un conflict al neacceptării reciproce, acest conflict constituind un examen moral al socialității omului și un prilej de negociere și construire a sensului comun;
- conștientizeze că și vorbitorii aceleiași limbi pot avea nevoie de „traducere" în procesul interacțiunii, anticipând dificultățile de înțelegere a ceea ce poate apărea drept străin și greu de înțeles pentru elevi, întrucât a vorbi aceeași limbă nu înseamnă a utiliza același limbaj și a împărtăși același univers semantic, axiologic și referențial;
- contribuie la crearea percepției elevului despre limbile și culturile studiate, pornind de la o cultură anume și deschizând căi pentru întâlnirea cu Ceilalți prin alte limbi și/sau varietăți, alte culturi și altfel de reprezentări, inclusiv în cadrul aceleiași comunități lingvistice.

Referințe:

1. SCHNEIDER B. *Salsa, Language and Transnationalism*. Multilingual Matters, 2014. 160 p. ISBN10 1783091886
2. PINKER, S. *The Language Instinct: How The Mind Creates Language*. Harper Collins Publisher, 2010. 759 p. ISBN: 9780062032522. Disponibil: https://www.scribd.com/book/163565717/The-Language-Instinct-How-The-Mind-Creates-Language
3. BOURDIEU, P. *Ce que parler veut dire: l'économie des échanges linguistiques*. Paris: Fayard, 1982. 248 p. ISBN 2213012164
4. HADÎRCĂ, M. ş. a. Formarea vorbitorului cult de limbă română din perspectiva educaţiei europene pentru limbi. În: *Univers pedagogic*, 2016, nr.1 (49), p.20-27. SSN 1811-5470
5. KLEIN, A. *No Child Left Behind: An Overview.* Publicat: 10.04.2015. Disponibil: https://www.edweek.org/policy-politics/no-child-left-behind-an-overview/2015/04 [Accesat: 10.03.2022]
6. MENKEN, K., SHOHAMY, E. (coord.). No Child Left Behind and U.S. language education policy [Special Issue]. In: *Language Policy*, 2008, no.7(3). 493 p. ISSN 1568-4555
7. JASPERS, J. Language education policy and sociolinguistics. Toward a new critical engagement [online]. In: TOLLEFSON, J. W, PEREZ-MILANS, M. *The Oxford Handbook of Language Policy and Planning*. Oxford UP, 2018, p.704-723. ISBN 9780190458898. Disponibil: https://www.academia.edu/30349426/Language_Education_Policy_and_Sociolinguistics_Toward_a_New_Critical_Engagement [Accesat: 05.07.2019]
8. VERHOEVEN, L. Sociolinguistics and Education. In: F. COULMAS (coord.) *The Handbook of Sociolinguistics*. Blackwell Publishing, 2017, p.387-404. ISBN 9781405166256
9. MOHANTY, A. et al. Language policy in education and classroom practices in India: is the teacher a cog in the policy wheel? In: K. MENKEN, O. GARCÍA (coord.). *Negotiating language policies in schools: educators as policymakers*. New York & London: Routledge, 2010, p.211–231. ISBN 0415802083

10. MOLDOVANU, G. *Politică şi planificare lingvistică: de la teorie la practică* (pe baza materialelor din Republica Moldova și din alte state). Chişinău: ASEM, 2007. 371 p. ISBN 978-9975-75-367-8
11. DEHELEAN, C. Despre identitate *vs.* alteritate. În: *Arca* (Arad), 2018, nr.4-5-6 [online] ISSN 1221-5104. Disponibil: http://www.uniuneascriitorilorarad.ro/ARCA/2018/4-5-6_2018/01_pre-texteCD_4-5-6_18.html [Accesat: 10.03.2022]
12. VERGNON, M. Traduction et altérité chez Paul Ricœur : enjeux pour l'éducation. In : *Le Télémaque*, 2017/1 (N°51), p.107-118. ISSN 1263-588X. DOI: 10.3917/tele.051.0107. Disponibil: https://www.cairn.info/revue-le-telemaque-2017-1-page-107.htm [Accesat: 10.03.2022]
13. ЗБАНЦ, Л., ЗБАНЦ, К. Параметры формирования навыков межкультурного общения в подготовке переводчиков. В: *Иностранные языки в высшей школе* (Рязань). Выпуск 2, 2010, №13, с.32-41, ISSN 2072-7607
14. HOFSTEDE, G., HOFSTEDE, G.J., MINKOV, M. *Cultures and Organizations – Software of the Mind: Culture as mental programming*. 3rd Edition. Mac Grow Hill, 2010. 560 p. ISBN 978-0-07-177015-6
15. DOINAŞ, Ş.A. Eu şi celălalt. În: *Secolul 21 – Alteritate*. Editura: Fundația Secolul 21, 2002, p.8-14. ISSN: 1582-4802
16. LEVINAS, E. *Altérité et transcendance.* Paris: Livre de Poche, 2006. 185 p. ISBN 2-253-13084-2
17. RICŒUR, P. La parole est mon royaume. Dans: *Le Portique* [online], 1999 (1955), no.4, https://doi.org/10.4000/leportique. 263. DOI : https://doi.org/10.4000/leportique.263 Disponibil: http://journals.openedition.org/leportique/263 [Accesat: 25.03.2022]
18. VINCENT, G. Pratique et pensée de l'hospitalité. Dans: *Les Cahiers du Pascrena*, 2015, no.5, p.13-33. Disponibil: https://studylibfr.com/doc/3737093/les-cahiers-du-pascrena-n%C2%B0-5 [Accesat: 25.03.2022]
19. JOHNSON, D.C., RICENTO, T. Conceptual and theoretical perspectives in language planning and policy: situating the ethnography of language policy. In: *International Journal of the Sociology of Language*, 2013, no.219. ISSN 1613-3668
20. JOHNSON, D.C. Implementational and ideological spaces in bilingual education language policy. In: *International Journal of Bilingual Education and Bilingualism*, 2010, no.31(1), p.61–79. ISSN 1747-7522
21. PÉREZ-MILANS, M. Language Education Policy in Late Modernity: (Socio) linguistic Ethnographies in the European Union. In: M. PÉREZ-MILAN (coord.). *Language Education Policy in Late Modernity: Insights from Situated Approaches.* Special Issue in Language Policy Journal. Springer, 2015, no.14, p.99–107. https://doi.org/10.1007/s10993-014-9354-7
22. TÓDOR, E.M. Alteritatea lingvistică în umbra întrebărilor deschise [online]. În: *Observator cultural*, 2011, nr.566. Disponibil: https://www.observatorcultural.ro/articol/alteritatea-lingvistica-in-umbra-intrebarilor-deschise/_[Accesat: 01.03.2022]
23. NYSTRAND, M. Research on the Role of Classroom Discourse as It Affects Reading Comprehension. In: *Research in the Teaching of English* [online], 2006, no.4, p.392-412 ISSN 0034-527X Disponibil: http://www.jstor.org/stable/40171709. [Accesat:12.08.2020]
24. SOLTAN, A. Effective communication through appropriate language knowledge. In: *International Journal of Cross-cultural Studies and Environmental Communication*, 2013, no.2; 2014, no.1, p.74–84. ISSN 2285-3324
25. TOCHON, F.V. (coord.) *Language Education Policy Unlimited: Global Perspectives and Local Practices.* University of Wisconsin-Madison: Deep University Press, 2015. 450 p. ISBN 1939755069
26. CAVALLI, M. Représentations sociales et politiques linguistique. Le cas du Val d'Aoste. In: *TRANEL* [online], 1997, no.27, p.83-97 ISSN 2504-205X. Disponibil: http://www.unine.ch/files/live/sites/tranel/files/Tranel/27/Cavalli_83-97.pdf [Accesat: 21.05.2021]
27. FERRÉOL, G., JUCQUOIS, G. (coord.) *Dictionnaire de l'altérité et des relations interculturelles.* Paris: Armand Colin, 2003. 368 p. ISBN 2200263430
28. MAYBIN, J., Language and Education. In: C. LLAMAS, L. MULLANY, P. STOCKWELL (coord.) *Sociolingustics.* New York: Routledge, 2007, p.157–163. ISBN 0-203-44149-4
29. VYGOTSKY, L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes.* Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. 174 p. ISBN 9780674576292
30. MAYER, R. Applying the Science of Learning: Evidence-Based Principles for the Design of Multimedia Instruction. In: *The American Psychologist*, 2008, no.63, p.760-769. ISSN 1935-990X

Date despre autori:
Angela SOLTAN, doctorandă, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
ORCID: 0000-0002-2130-7621
Ludmila ZBANȚ, doctor habilitat, profesor universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: lzbant@yahoo.fr
ORCID: 0000-0001-6974-6474

Prezentat la 08.04.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.40-45

CZU: 81`255.4:821.111-3=03.111=135.1 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583910

TRANSLATION DIMENSION OF WORDPLAY FROM ENGLISH INTO ROMANIAN

Gabriela ȘAGANEAN

Moldova State University

The aim of the article is to determine the level of translatability of wordplay (pun) from English into Romanian based on Lewis Carroll's *Alice's Adventures in Wonderland*, in which the writer used wordplay with communicative and social functions: teasing and provoking both characters and readers, amusing the audience by making it laugh at or with the characters.

The corpus of examples proves that wordplay serves to create a communicative effect, be it humorous, attention-getting or influential. However, it is a complex phenomenon, particularly when translating pun from one language to another. This is because it is based upon linguistic structures which differ from language to language. Therefore, it may be difficult to transfer the meaning of puns from one language to another because of the lack of equivalents in the TL.

The study also demonstrates that puns are not untranslatable, and that the effect of a ST pun is possible to be transferred to the TT by providing a corresponding target text pun. When a corresponding pun into the TL is not found, it is replaced with a non-pun and when the translator had no choice and resorted to zero translation, they used editorial techniques to explain the wordplay to the curious readers and future translators.

Keywords: *equivalence, homophony, pun, source text, target text, translation strategies, target text, translatability.*

DIMENSIUNEA TRADUCTOLOGICĂ A JOCULUI DE CUVINTE DIN LIMBA ENGLEZĂ ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Scopul articolului este de a determina nivelul de traductibilitate a jocului de cuvinte (calamburului) în literatura artistică din limba engleză în limba română, în baza operei *Aventurile lui Alice în țara minunilor*, de Lewis Carroll, în care scriitorul a folosit jocul de cuvinte cu funcții comunicative și sociale: tachinarea și provocarea atât a personajelor, cât și a cititorilor, amuzând publicul și făcându-l să râdă de personaje sau împreună cu ele.

Corpusul de exemple demonstrează că jocul de cuvinte servește la crearea unui efect comunicativ, prin prisma umorului, atragerea atenției sau avănd un caracter influent. Cu toate acestea, este un fenomen complex, în special atunci când traducem jocul de cuvinte dintr-o limbă în alta. Acest lucru se datorează faptului că acesta se bazează pe structuri lingvistice care diferă de la o limbă la alta. Prin urmare, poate fi dificil de transferat sensul jocurilor de cuvinte dintr-o limbă în alta din cauza lipsei de echivalenți în limba țintă.

Studiul demonstrează, de asemenea, că jocurile de cuvinte nu sunt intraductibile și că efectul unui joc de cuvinte din limba sursă poate fi transferat în limba țintă prin crearea unui echivalent adecvat. Atunci când nu se găsește un joc de cuvinte corespunzător în limba țintă, acesta este înlocuit cu un non-joc de cuvinte și sunt folosite tehnici editoriale pentru a-l explica cititorilor curioși și viitorilor traducători.

Cuvinte-cheie: *echivalență, homofonie, joc de cuvinte, strategii de traducere, text sursă, text țintă, traductibilitate.*

Introduction

There is a strong connection between creativity and language, since language was created by humans and has a high creative potential, leading to development. Language users add inventive structures to the conventional rules either voluntarily or not. Linguistic creativity regarding pun as a kind of wordplay can bring unusual semantic density to the text, triggering unconventional associative connections and a particular aesthetic effect and acts as figurative, stylistic, and grammatical expressions with a specific humorous effect. The reader gets caught among different thoughts and emotions caused by violating the conventional rules of the language use and expanding its borders.

The aim of this work is to consider the extent to which the meaning of the pun in the original language is kept, changed or lost in the target language. It is frequently stated that the translated versions lose a great deal of their humour since language jokes, mainly puns, are seldom successfully translated. They include a great number of literal translations and direct copies of the English words which not only are humourless, but also hard to comprehend in the target language. According to H.R. Morgan, "humour is the first thing to go in translation" and creativity is what translation of humour demands [1].

The concept of pun

Pun triggers a humorous effect and is related to the similar or identical phonological representation of words with different meanings and its translation. The pun is a sort of play that explores multiple meanings of a word, or of similar-sounding words, for humorous or rhetorical effect.

Puns are ancient rhetorical devices with multi-functional effects, some of them being brevity and humour. They are language phenomena combining certain contexts, in order to provide two meanings at the same time. Puns have a long history starting from Sumerian cuneiform and Egyptian hieroglyphs that were originally based on punning, and the Roman playwright Plautus who was famous for his word games. Punning has been considered as an essential concept behind alphabets and writing. They were found in ancient Egypt, for developing myths and interpreting dreams. The Hebrew Bible also contains puns. In ancient Mesopotamia scribes used punning to represent words in cuneiform, whereas the Maya used puns in their hieroglyphic writing. A pun means playing with words, producing a humorous effect caused by two or more meanings of a word. Names of fictional characters often imply puns. A pun is a word game that differs from other plays on words (like rhymes, anagrams or spoonerisms) in phonological representation of similar or identical looking words.

In the *Webster's Third International Dictionary* a pun is "a humorous use of a word in such a way as to suggest different meanings or applications, or of words having the same or nearly the same sound but different meanings: a play on words" [2]. The *Collins English Dictionary* defines it as "use of words that have more than one meaning and makes people laugh" [3]. According to the *Oxford English Dictionary,* a pun is "the use of a word in such a way as to suggest two or more meanings or different associations, or the use of two or more words of the same or nearly the same sound with different meanings, so as to produce a humorous effect" [4]. These and other definitions have in common *a play on words* and *humour*. Therefore, puns challenge the readers to violate the law of the nature and to put together two realities that normally cannot coexist. Moreover, punning makes language more concise and funny, leaving deep impressions on the readers.

D.Crystal describes wordplay in the following manner: "We play with language when we manipulate it as a source of enjoyment, either for ourselves or for the benefit of others. I mean 'manipulate' literally: we take some linguistic feature – such as a word, a phrase, a sentence, a part of a word, a group of sounds, a series of letters – and make it do things it does not normally do. We are, in effect, bending and breaking the rules of the language. And if someone were to ask why we do it, the answer is simply: for fun" [5, p.73]. Wordplay requires the readers to use background knowledge and challenges them to 'solve' the puns. Wordplay can be based on pronunciation, spelling, morphology, vocabulary or syntax.

Techniques of Translating Wordplay

Comparing various translation studies on puns, untranslatability seems to have stronger reasons. This happens because puns are not balanced. They oscillate between concrete facts and nonsense, between dramatic and humorous situations, between raised and lowered status. Besides, wordplay translation has always been hard because of the double meanings together with the phonological and semantic features that cannot easily be kept when transposing into languages belonging to different families.

Therefore, some scholars state that all cognitive actions can be rendered in any existing language, whereas the others believe that wordplay needs to be ignored in order to keep the context invariant. It seems to be a common belief that puns can be understood only in their original form and solely by the native speakers. As a result, they are believed to be untranslatable, unless the source and the target language have the same cultural meanings and linguistic structures. However, such parallels between languages are very rare. A divergent point of view arises from some scholars who state that almost all puns can be translated. Some studies on pun translation in the field of literature show that the translators succeed in translating wordplay while upholding the play on words *and* the sense. Therefore, written wordplays can actually be translated into another language.

Other researches reach the conclusion that it is a question of coincidence whether the target text translations contain the essential technical, textual and functional aspects as the source text wordplays.

A. Veisbergs writes about the semantic and structural transformation the authors experience for the sake of creating wordplay and the techniques needed for a successful translation: "Several translation techniques are: the use of an equivalent, loan translation, extension, analogue transformation, substitution, compensation, loss of wordplay, and metalingual comment. The considerations of these techniques also point up a number of priorities to weighed in individual cases, as well as some of the constraints under which translators have to operate. The author starts from the assumption that translators should strive for equivalent effect" [6, p.155].

In her book *Translation and Translation Studies: Introduction to Translation* (2001), the researcher and translator A. Hurtado Albir defines five literary translation techniques. Among them there are: adaptation

(where one cultural element is replaced by another typical of the receiving culture; here the most important thing is the actual meaning of the message, not its words); amplification (which adds new linguistic elements in the target text, using a paraphrase to explain a word that has no equivalent in the target language); elision (which involves removing items so that they do not appear in the target text and improve the stylistic quality of the translated work); borrowing (which uses a word or expression with no modification, if taken from a third language, or a familiar expression, or an untranslatable expression) and compensation – the technique that is used for translating wordplay. In the last case a piece of information is moved to another location in the text to enhance the effect [7, p.273].

D.Delabastita wrote special articles to study the translation of puns, starting from the point that the main problem in translation of puns is not achieving the equivalence with SL in terms of structure, feature, semantics and pragmatics. But these problems can be solved using certain strategies: pun to pun translation (they may differ in form or semantic structure); pun to non-pun translation; pun to irony, repetition, alliteration; omission of the pun; copying the original pun without translating it; non-pun to pun translation, to compensate for previous losses; insertion of a new pun, also to compensate for previous losses; use of footnotes or endnotes [8].

A proper translation of wordplay demands the translator's decision whether to give up equivalence on the autofunctional linguistic level or not. Thus, the translator cannot predict if the text will have a loss or a gain. So, this uncertainty about the result makes the translators hesitate about going on the lexico-syntactic level and they prefer a safer variant. It is considered that puns based on Graeco-Latinisms with related equivalents in the SL and the TL are easier to be translated. If its goal is just to provoke laughter, it can be compensated by another pun with a different but related meaning, whereas puns focused on the sense have to be rendered in both senses in the TL. These principles can help the translators deal with puns.

Contrastive Analysis of Pun Translation

Our corpus is based on the novel *Alice's Adventures in Wonderland* and its translation into Romanian by B. Popescu that provides enjoyment for the readers, but also problems for the translators. Carroll's language is full of humour, nonsense and wordplay, which many scholars believe untranslatable because of structural and typological dissimilarity of the source and target language, whereas treating wordplay as a phenomenon requiring textual solution increases translatability. If translators reflect about wordplay functions, they will find efficient techniques to translate them.

Our examples are puns based on *homophony*. The English pronunciation can be pretty weird. Some words sound the same but have different meanings. The pronunciation of a word in English may not be the same as its spelling. English has many vowel sounds, many silent letters, and lots of words that come from many other different languages. As a result, there are also lots of homophones in English. However, homophones are often used intentionally in wordplay in order to create puns and to deceive the reader or to suggest multiple meanings.

Nevertheless, homophones may consist of units longer than words, such as phrases that are pronounced similarly as other words or phrases. At this point, an interesting example was found in the Mock Turtle's memories. The units "*tortoise"* and "*taught us"* have similar pronunciation. Thus, the Mock Turtle does not make a distinction between them, while Alice is aware of the two different significations. *"Why did you call him* ***Tortoise,*** *if he wasn't one?" Alice sked. /"We called him Tortoise because he* ***taught us"*** *said the Mock Turtle angrily*.

The tortoise is "a slow-moving typically herbivorous land reptile of warm climates, enclosed in a scaly or leathery domed shell into which it can retract its head and thick legs" [4]. It is pronounced [ˈtɔ:təs], whereas *taught us*, which is formed of the Simple Past form of the verb *teach* and the first person plural pronoun *us*, is pronounced as [ˈtɔ:t ʌs]. The difference is only one sound. That is how the writer played with these homophones, creating humour and ambiguity for the target readers.

However, in Romanian there is no *tortoise*. The translator found another pun, replacing the animal with a bird – *privighetoare* (in English the back translation is *nightingale*) and two verbs *privea* and *veghea* that share similar sounds to this bird.

"Dar de ce-i ziceați așa? Că doar nu era ***Privighetoare?"****, întrebă Alice. /"Îi ziceam* ***Privighetoare****, fiindcă ne* ***privea*** *și ne* ***veghea"****.*

Another example of pun based on homophony is in the third chapter where the Mouse tells Alice his history. The pun results from the homophony of the words *tale – tail*, both pronounced [teɪl]. *"Mine is a long*

*and sad **tale**!" said the Mouse, turning to Alice, and sighing. "It is a long **tail**, certainly," said Alice, looking down with wonder at the Mouse's tail; "but why do you call it sad?"*

In the Romanian translation, the Mouse does not say anything about *tale* or *tail*. He only says: "*It is long and sad."* Although, Alice thinks he is referring to his tail. *"Mi-ai promis, ții minte, că-mi spui **povestea** ta (...)/- E lungă și tristă!", zise Șoarecele, întorcându-se și oftând adânc. /-"E lungă, într-adevăr," zise Alice, măsurând din ochi, cu uimire, **coada** Șoarecelui, "dar de ce spui că e și **tristă**?"*

The aim of wordplay translation that is being playful and humorous was reached with the help of the descriptive adjectives that refer to *tale* and not *tail*, preserving the intentional ambiguity. Therefore, there is no homophony in the Romanian version, yet the wordplay was still kept by means of compensation.

A similar example, as illustrated above, is in the tenth chapter, also in the conversation between Alice and the Mock Turtle. The words "*porpoise"* and "*purpose"* are mainly identical in pronunciation [ʻpɔ:pəs], the difference being only in one sound. Although, in Oxford Dictionary *porpoise* is defined as "a small toothed whale with a low triangular dorsal fin and a blunt rounded snout" (is has some common features with dolphins), whereas purpose is "the reason for which something is done or created or for which something exists" [3].

*"Why, if a fish came to me, and told me he was going a journey", I should say "With what **porpoise?**" – "Don't you mean **purpose**?" said Alice.* Here Lewis Carroll's example is clearly based on the words *purpose* and *porpoise*. Most translators would take this pun as untranslatable.

The Romanian translator decided to keep the fidelity of the source text and to provide the equivalents into the target language with no change. So he wrote: "*Dacă un pește ar veni la mine și mi-ar spune că pleacă într-o călătorie, l-aș întreba* "*Cu ce **delfin**?" –* "*Nu cumva vrei să spui - Cu ce **scop**?"*

He added, though, some footnotes, where he makes sure the reader would understand this instance of homophony. However, footnotes are mostly for teenagers or adults. It is quite possible that children will neither understand the pun while listening to the story, nor read the footnotes to comprehend the pun. They will just pass over and forget about it. So this fragment of Romanian text has no humorous effect and the pun becomes useless.

There was another moment in the story when Alice was puzzled, and while the Mouse was speaking, he notices her absent-minded. *"You are not attending!" said the Mouse to Alice severely. "What are you thinking of? I beg your pardon," said Alice very humbly: "you had got to the fifth bend, I think?" I had **not!**" cried the Mouse, sharply and very angrily. "A **knot!**" said Alice, always ready to make herself useful, and looking anxiously about her. "Oh, do let me help to undo it!".*

In this case we deal with the pair of homophones *not* and *knot*, both pronounced [nɒt]. The first element of this pair is used with an auxiliary verb to form the negative. The second element of the pair is a polysemantic noun, which in our case signifies "a fastening made by looping a piece of string, rope, or something similar on itself and tightening it" [4].

In one of the Romanian translations, the equivalent for "*not"* is *nu* and for "*knot"* is *nod*.

*-**"Ba nu!"** Strigă Șoarecele, ascuțit și foarte serios./-"**Banu?"**! Spuse Alice, gata să sară în ajutor, și uitându-se cu frică în jurul ei – "Lasă-mă să te ajut să-l cauți!"*

Thus, as there is no homophony between them, the translator needs to find another pair of words to keep the humour and to justify Alice's reply. He introduces the pair of homophones *ba nu – banu*. However, the meaning in English is lost i.e. Alice offers her help in looking for a coin and not for undoing a knot.

Let us not discard the fact that the term *homophone* may also apply to units shorter than words, such as letters or groups of letters that are pronounced as another letter of group of letters. Such an example was found in the dialogue between the King and the Hatter.

*"I hadn't begun my tea – not above a week or so – and what with the bread-and-butter getting so thin – and the twinkling of the tea". "The twinkling of the what?" said the King. "It began with the **tea**," the Hatter replied. "Of course twinkling begins with a **T**!" said the King sharply.*

In English, *tea* and *T* are both pronounced [ti:]. The King is confused, as he does not understand that the Mad Hatter refers to the *tea-party* and not to the letter *T*. When listening to the story, this sentence can be misunderstood, but only when reading, the meaning is recognizable and the pun can be understood properly.

In Romanian, the things are a little different. The translator attempted to keep both the *tea* and the *T*; so he makes some changes within the dialogue: - "*Abia dacă mi-am început ceaiul de-o săptămână-două și ba cu pâinea cu unt care se tot subția… și cu clipocitul ceaiului…/ - "Clipocitul cui? spuse Regele. / -"Am început cu **ce**…" - răspunse Pălărierul./ -"Bineînțeles că clipocit începe cu **C**", spuse Regele tăios.*

The Hatter tries to say that *It began with the tea*, that is *Am început cu ceaiul* but he is interrupted by the King and the only sounds he manages to utter are *ce,* which coincide with the Romanian pronunciation of the letter *C.* So, the translator allows the target reader to receive the effects intended by the author, sacrificing the fidelity of the text. This technique puts the functional relevance of the pun at the top of priorities. This causes misunderstanding and justifies the King's fury. Carroll's text abounds in puns.

Here is another one, but unlike the previous example, the process is inverted, that is from an example of homophony, the translators reached to an instance of polysemy. In the source text, the dialogue between Alice and the Duchess looks like this: *"Which would not be an advantage," said Alice, who felt very glad to get an opportunity of showing off a little of her knowledge. "Just think of what work it would make with the day and night! You see the earth takes twenty four hours to turn round on its* ***axis"***. *–"Talking of* ***axes****," said the Duchess, "chop off her head!"*. Here, the two meanings of the word *axes* – one related to the movement of the Earth, and another – as a tool for cutting, cause confusion in the reader's mind. The Romanian translator does not touch the noun *axes* either, but, at least, he keeps the wordplay, using the verb *a răsuci*. We consider this strategy a relevant one as it preserves the pun and it achieves the intended effect from the original text. – "*Pământul are nevoie de douăzeci și patru de ore ca să se* ***răsucească*** *în jurul axei sale. /Că tot veni vorba de* ***răsucit,"*** *zise Ducesa, "****Răsuciți****-i gâtul!"* This is only one out of many examples which demonstrate how ridiculous the powerful characters in the story are. The author makes fun of the Queen because she permanently orders somebody's execution, but in fact nobody is executed.

Conclusions

The concept of *pun* has many definitions, but after having investigated many sources, a common idea is that it can be defined as a figure of speech consisting of an intended confusion of similar words or phrases for rhetorical and/or humorous effect. Puns are language phenomena which comprise formal similarity and meaning dissimilarity. They are rhetorical devices used in conversation, literary works, riddles, and jokes, and they have a strong expressive power. There are some discrepancies between linguistic meanings; therefore, wordplay shows oppositions on various levels (homophony, polysemy, syntactic structure, etc.).

The translation of wordplay can be affected by several linguistic and extra-linguistic phenomena. The lexical differences between languages as wordplay is a play on form, the similarity between the forms implies less effort to reproduce the original pun. Structural differences and similarities between the languages indeed affect the process and result of translation. The relative importance of original or reproduced wordplay is a function of the relative importance of form. The translator's own knowledge of the source language culture(s) and literature(s): literary and cultural references can only be perceived if the translator knows the source. The richer their cultural development is, the more creative their translation decisions are. The translator's mastery of the target language and rhetorical skills: only mastering their native language and knowing how to deal with wordplay, a successful translation will be performed with a great effect on the readers.

Wordplay is translatable in any language, because every language has polysemantic words and languages function as a set of signs which can be combined in many ways. Translation is a challenging and creative process, through which the translator is expected to accomplish particular functions: to render humour, to create ambiguity, to provoke social interplay, to show the linguistic skills of a character, to invite the readers to reflect on words and context, to stimulate the brain towards social construction of meaning, to convey the information more efficiently, to make the utterance more impressive, memorable.

However, the translators are brought in front of the problem of translating apparently untranslatable puns, keeping their intended effect. They have to find creative solutions, though they encounter many difficulties, and to render the pun from the source text into the target text successfully.

When dealing with wordplay, the readers cognitively select and adjust their contextual assumptions. Thus, puns play an important role in language, offering colour and humour. If a joke is not translated as a joke, the translation is bad. Therefore, humour is translatable, if treated with suitable approaches and practical criteria for success.

The analysis of our examples shows that several strategies are employed by the translators once faced puns in the source text. However, a priority in translating a pun is to come up with something like an equivalent to the original in sound and meaning. Then compensation follows, and finally footnotes, which at least are better than a complete omission, but of little value in translating puns. The majority of puns have been adapted easily and successfully keeping the writer's intention.

It is true that sometimes puns need to be replaced because of certain cultural circumstances and the entertaining allusions are lost, but if the translator adopts efficient techniques and appropriate examples, his work will be successful and shining. Translators must work with puns, because they are challenging, enjoyable and long-lasting throughout generations.

Bibliography:

1. MORGAN, H. R. *Subtitling for Channel 4 Television.* In: Gambier, Yves & Henrik Gottlieb (eds). 2001, p.161-165.
2. *Webster's Third International Dictionary*Disponibil: -https://www.merriam-webster.com/. [Accesat: 19.12.2021]
3. *Oxford English Dictionary* Disponibil: -*https://www.oxfordlearnersdictionaries.com /* [Accesat: 19.12.2021]
4. *Collins English Dictionary* Disponibil: **-** https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english [Accesat: 19.12.2021]
5. CRYSTAL, D. *A dictionary of Linguistics and Phonetics*, 6th edition, 2008.
6. VEISBERGS, A. The Contextual Use of Idioms, Wordplay, and Translation. In*: Traductio. Essays on Punning and Translation*. / D. Delabatista, St. Jerome Publishing, 1997, p.155-176.
7. HURTADO ALBIR, A. *Translation and Translation Studies: Introduction to Translation*. Madrid: Cátedra, 2001. 695 p.
8. DELABASTITA, D. *Introduction. In Wordplay and Translation. Special Issue of the Translator. Studies in Intercultural Communication,* 1991, 2.2., p.87-151.
9. JOSEP, M. *The translation of wordplay in literary texts*. John Benjamins Publishing Company, Castello, Spain, 2011.
10. STUART, S. Deconstructing the Pun. In: *British Journal of Aesthetics*, 1987, p.326-334.
11. ZIRKER, A., WINTER-FROEMEL, E. Wordplay and Metalinguistic/Metadiscursive. In: *European Journal of Humour Research*, 2015, no5(1), p.99-101.
12. ŻYŚKO, K. *A Cognitive Linguistics Account of Wordplay*. Cambridge Scholars Publishing, 2017.

Data about author:
Gabriela ȘAGANEAN, PhD Associate Professor, Faculty of Letters, State University of Moldova.
Email: g_saganean@yahoo.com
ORCID: 0000-0001-7772-2405

Prezentat la 28.03.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.46-51

CZU: 811.124`37:821.124-84 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583915

PERSPECTIVE DE ABORDARE A AFORISMELOR ȘI A EXPRESIILOR LATINE

Eugenia MINCU, Dorina MACOVEI, Natalia ROTARI, Cristina NEGRU

Institutul de Filologie Română „B.P.-Hasdeu"

Actualizarea, interpretarea corpusului aforistic latin oferă noi deschideri de cercetare. Prezentul articol propune noi perspective de abordare a formulelor latine: perspectivele ontologică (conceptele *res, rei, f* „lucru"; *ens, entis, n* „existent, existență"; *verum, i, n* „adevăr"); deontologică (conceptele *bonum, i, n* „binele"; *pulchrum, i, n* „frumosul"); gnoseologică (conceptele *res, rei, f* „lucru"; *cognosco, ere* „a cunoaște"); perspectiva terminologică; perspectiva formală (a formei); perspectiva semantică etc.

Uzajul frecvent al corpusului aforistic latin demonstrează vitalitatea limbii latine, considerată model de formare științifică, personală și profesională. Reutilizate și remodelate conceptual, aforismele și expresiile latine sunt susceptibile a forma și a pune în funcțiune terminologii domeniale (terminologiile medicală, juridică etc.). Sunt elucidate fenomenele de terminologizare, reterminologizare și de popularizare a formulelor latine; modificările de concept; modificările la nivel formal (formula latină-concept și varianta acesteia, trunchierile) etc.

Cuvinte-cheie: *formule latine, perspectivele ontologică, gnoseologică, terminologică.*

NEW PERSPECTIVES ON LATIN APHORISMS AND PHRASES

Updating and interpreting the corpus of Latin phrases offer new research openings. This article proposes new perspectives on Latin phrases: ontological perspective (concepts: *res, rei* "thing"; *ens, entis* "existing, existence"; *verum* „truth"), deontological perspective (concepts: *bonum* "good"; *pulchrum* "beautiful"), gnoseological perspective (concepts: *res, rei* "thing"; *cognosco, ere* "to know"), terminological perspective, etc.

The frequent use of Latin phrases (various fields of activity, its popularization, etc.) demonstrates the vitality of the Latin language, which is considered an example of scientific, personal and professional training. Reused and remodelled conceptually, Latin aphorisms and expressions are likely to form and put into operation terminology (medical, legal terminology, etc.). The phenomena of terminologization, reterminologization and the popularization of Latin formulas are elucidated; concept changes; changes at formal level, etc.

Keywords: *Latin phrase, ontological, deontological, gnoseological perspectives.*

Introducere

Lumea antică greco-latină reflectă prin excelenţă valorile existenţiale umane şi îşi asumă rolul de *Genus universalis* în reflectarea realităţilor vieţii şi „fără miracolul grec, sistematizat şi transmis de geniul latin, nu poate fi concepută spiritualitatea modernă" [1, p.15]. Comuniunea om-univers dintotdeauna a fost reper de meditații asupra valorilor existențiale; omul (microuniversul) în toată complexitatea sa: corp, suflet, spirit. Omniprezente în variate domenii de activitate (filosofie, medicină, sociologie, științe juridice, politologie, didactică, beletristică etc.), aforismele și expresiile savante reprezintă indicatoare de performanță intelectuală.

Termenul *aforism*: etimologie și istorie. Cuvântul *aphorismus* are la bază grecescul *aphorismos* „zicere scurtă", „definiție" din *aphorizein* „a delimita" și din *aphorizo* „definesc" (Scriban, 1939) [*Apud* 2]. Există și alte explicații etimologice. Unele surse [3] indică următoarea etimologie destul de controversată: latinescul *a-* „cald sau picant", „neplăcut" + *phor* „opinie" + *-ism*, pentru care nu s-a oferit niciun sens. Conform sursei *supra,* aforismul are drept punct de pornire Grecia Antică, iar primul aforism lizibil a fost descoperit în ruinele acoperite de lavă ale orașului Pompei; în traducere – *Când cazi cel mai jos, ai posibilitatea să-ți găsești cei mai buni prieteni.* Există și opinie conform căreia aforismele au la bază zicalele („zicerile") din Egipt (sec. III *ante Chr*.), populare pe atunci în Grecia. Primul care folosește termenul *aforism* este Hippocrates (sec. V *ante Chr.)* în identificarea „coerentă și concisă" a simptomelor anumitor boli pentru a le diagnostica corect și a le trata. Perceptele medicale au luat forma aforismului, deoarece se cer a fi concise și informativ concentrate: *Non multa, sed multum* (ca valoare, un elogiu adus calității). Ulterior, din medicină, ideea a fost preluată și de alte științe.

Referindu-se la esența aforismului, filosoful britanic John Stuart Mill (1837) [3] menționa „finalitatea îngrijită, dar ușor dubioasă"; „aforismul este, în abrevierea sa algebrică, un micromodel de anchetă empirică", în care calitatea de „a fi nesistemic este specifică tuturor adevărurilor, bazate pe experiență".

Aforismele și expresiile latine. Unele surse [4, p.9] arată distincția dintre categoriile *cuvinte înaripate* (aici, *expresii*) și *aforisme*; și anume – *cuvintele înaripate* fac trimitere, de obicei, la citate din opere literare, expresii care țin de anumite personaje (paternitate literară), fiind utilizate, de regulă, cu unul sau cu mai multe sensuri figurate, ușor de memorat [5]. Expresia *cuvinte înaripate* sau *cuvinte „cu aripi*", deci cuvinte „care își iau zborul/zboară din gura vorbitorului", este folosită pentru prima dată în poemul *Odiseea* de Homer, rapsodul antic numindu-le și „cuvinte care zboară din gură în gură" [6]. Este pusă în uz de poetul german Friedrich Gottlieb Klopstock (sf. sec. al XVIII-lea); ulterior, Georg Büchmann, filolog, lexicograf german, îi oferă statut de termen lingvistic în *Culegerea de citate* (1864, *Geflügelte Worte*) [7].

Câteva exemple:

- ✓ *Alma Mater* (*ad litt.: mama care ne hrănește*): așa erau numite zeițele din mitologia antică *Cibela*, *Magna Mater / Marea Mamă a Zeilor,* zeița naturii, zeița peșterilor și a Pământului în starea sa naturală și protectoarea vegetației, și *Ceres* sau *Demetra*, zeița recoltei și a grâului, zeița vegetației. Mai târziu, poeții latini au folosit expresia pentru a desemna „patria". Actualmente, formula latină se referă la universități, care ne dau „hrana spirituală"; expresia sinonimă este *alma parens* [6].
- ✓ *Ab ovo (ad litt.: de la ou / de la naștere, de la început* – Horațiu, *Ars poetica)*: „poetul îl lăuda pe Homer că acesta a început războiul de la mânia lui Ahile și nu *ab ovo*, adică de la nașterea frumoasei Elena, care – spune legenda – s-a născut din oul Ledei. Latinii foloseau formula cu sens de „să începem cu începutul" [6, p.17] etc.

În prezent, o expresie înaripată este „un frazeologism stabil care a apărut din unele surse culturale sau literare". Expresia „cu aripi" este considerată expresie culturală, care înglobează o spiritualitate marcantă, încrustată în memoria culturală universală. Cercetătorul Babichev [4, p.10], referindu-se la această expresie, o considera „o manifestare vitală a limbajului", menționându-i structura semantico-stilistică, susceptibilă a fi utilizată în funcție de anumite contexte.

1. Perspectivele ontologică, deontologică, gnoseologică

Considerăm tridimensionalitatea ontologică, deontologică, gnoseologică esențială în înțelegerea spiritualității valorilor autentice general umane [5, p.100-103].

Dimensiunea ontologică. Termenul *ontologie* (< gr. *on, ontos* „a fi, ființă" + < gr. *logos* „cuvânt, știință, studiu" (secolul al XVII-lea, paternitate – Rudolfd Goclenius „esența ființei", „ființa în ceea ce există" sau „existența ființei și a lucrurilor".

Dimensiunea ontologică, în abordarea corpusului savant, se axează pe conceptele:

- *Res, rei, f* „lucru" versus *unus, i, m* „unul", *homo, inis, m* (*individuum, i, n*): *Natura rerum / Natura lucrurilor; Homo res sacra homĭni / Omul este ceva sfânt pentru om*; *Omnia mea mecum porto / Tot ce-mi aparţine port cu mine* etc.
- *Ens, entis, n* „existent, existență" – *vita, ae, f* „viață", *mors, mortis, f* „moarte": *Ego sum qui sum / Eu sunt cel ce sunt*; *Non est vivere, sed valere vita / Esenţa vieţii nu constă în faptul de a exista, ci de a rezista*; *Sapientia ars vitae est / Înţelepciunea este arta vieţii; Sæpe ne utile quidem est scire quid futurum sit / De multe ori nu e bine să-ți cunoști soarta* etc.
- *Verum, i, n* „adevărul" și *deus, i, m* „zeu", *universus, i, m* „univers": *Vincit omnia veritas / Adevărul învinge totul; Nihil sine Deo / Nimic fără Dumnezeu* etc.

Dimensiunea gnoseologică presupune „cunoaşterea lucrurilor şi felul cum le percepem" și este în opoziție cu dimensiunea ontologică, care face referire la „lucrurile în sine". *Gnoseologia* (<gr. *gnosis* „cunoaştere" + < gr. *logos* „cuvânt, știință, teorie") are în vizor cunoașterea umană și se referă la conceptele:

- *Res, rei, f* „lucru": *homo, ĭnis, m* (*individuum, i, n*): *Homo doctus in se semper divitias habet / Omul învăţat are întotdeauna averea cu sine; Quidquid discis, tibi discis/ Orice ai învăța, înveți pentru tine.*
- *Cognosco, ere* „a cunoaște" – *cognitionis* „cunoştinţe": *Ad cogitandum et agendum homo natus est / Pentru cugetare şi pentru acţiune este născut omul;* tot aici menționăm **cunoașterea endocentrică** („cunoașterea de sine"): *Nosce te ipsum / Cunoaşte-te pe tine însuţi; Imperāre sibi maxĭmum impērium est / A-ţi porunci ţie însuţi este cea mai mare putere* etc. și **cunoașterea exocentrică** („cunoaşterea noului").
- *Doceo, docere* „a învăța, a instrui, a transmite cunoștințele": *Nulla aetas ad discendum sera / La nicio vârstă nu este târziu a învăța; Docendo discimus / Învăţând pe alţii, învăţăm şi noi*.

Aceste aforisme și expresii se mai numesc didactice, formule savante, „un spațiu" concis, în care spiritul și inteligența conviețuiesc [8, p.25] și care **sunt o formă de didactică umană.**

Dimensiunea deontologică. *Binele* și *frumosul* sunt categorii estetice care pun baza normelor de conduită general umane și care cultivă calitățile de bonom. Deontologia se consideră „știință a datoriei și a obligațiilor morale".

- *Bonum, i, n* „binele": *Bene habit / E bine*; *Summum bonum / Binele suprem* etc.
- *Pulchrum, i, n* „frumosul": *Pulchre, bene, recte! / Frumos, bine, corect!; Pulchra res homo est si homo est / Frumoasă ființă este omul, dacă este om* etc.

2. Perspectiva terminologică: terminologizare, determinologizare, reterminologizare

Terminologia ca ştiinţă despre termeni este o activitate de înţelegere şi de precizare a „lucrurilor", plasându-se între lingvistică şi extralingvistică. Formulele savante, utilizate în domenii de activitate, devin parte a sistemului terminologic și relevă modelare conceptuală a „lucrurilor" specializate.

Considerând formulele savante „semne vii" [9, p.21], acestea sunt susceptibile de a exterioriza jocul limbă/cultură, limbă/cunoaştere etc. [*Ibidem,* p.17], implicând fenomene de terminologizare, determinologizare (popularizare) şi de reterminologizare:

Terminologizare: formulă latină (cuvânt) → termen. Drept exemplu, în medicină, sunt frecvente situaţii de terminologizare a formulelor savante. Limba latină rămâne a fi „limbă de comunicare" prin excelenţă, de predare/învăţare a materiei de medicină, menținându-și rolul nominativ, dar și funcţia comunicativ-terminologică.

Rețetele medicale referitoare la procedura de administrare a medicamentelor reflectă din plin acest fenomen, terminologizând formule latine uzuale:

a) **Mod de administrare**: *ad usum internum / pentru uz intern; ad uzum externum / pentru uz extern; ad balneum / pentru baie* etc.
b) **Timp de administrare**: *inter cenam / în timpul cinei* (=mesei); *per die / per zi*; *ex tempŏre / după necesitate* etc.
c) **Destinaţia:** *pro me = pro auctore / pentru mine, pentru autor* (reţeta şi-o prescrie însuşi medicul); *pro me / pentru mine; pro infantibus / pentru copii* etc.
d) **Mod de preparare a remediilor:** *cum aqua / cu apă; pro diem / pentru o zi* etc.
e) **Calitatea:** *sine colore / fără culoare; per se / în stare pură;*
f) **Forma de administrare:** *in vitro nigro / în sticluță neagră* etc.

Determinologizare (popularizare): termen → cuvânt. Angela Bidu-Vrănceanu menţionează [10, p.40] că raportul termen/cuvânt (aici, formulă latină) presupune raportul **denotaţie/conotaţie**, care indică distanţa dintre termen şi cuvânt. Autoarea insistă asupra faptului că „determinologizarea nu poate fi totală", astfel *nucleul dur al sensului specializat* [11, p. 23-27] se menţine, fiind expus diferitor grade de determinologizare: de la grad inferior admisibil până la grad maxim.

Cuvântul latin *veto* („mă opun" – verb de conjugarea 1, prezent) este supus terminologizării în Antichitate „drept pe care îl aveau tribunii plebei în Roma antică de a se opune hotărârilor senatului, folosind formula *veto!"* desemnând „puterea de a opri o acțiune oficială".

Actualmente, este parte a sintagmei *drept de veto* „drept aparținând șefului statului prin care acesta se opune intrării în vigoare a unei legi votate de parlament" [12].

Cu sens figurat, indică „opoziţiune în general". Sunt atestate diverse grade de determinologizare (de la grad inferior admisibil până la grad maxim):

1. Publicistică: „Rusia a blocat prin *veto*, în Consiliul de Securitate ONU, un proiect care critica…" [12].
2. „Cuvântul *veto* este valabil pentru a fi utilizat în *scrabble*..." [*screbl*], „joc logic cu litere, asemănător jocului de cuvinte încrucișate" [12].
3. Beletristică: „Atunci, în epoca stalinistă, când o bătaie în geam îţi accelera ritmul inimii, a spune „veto" deseori însemna să te eliberezi de trup [14].

Reterminologizare și popularizare: termen → cuvânt → termen. Prezentăm un exemplu de *re*modelare conceptuală şi de *re*utilizare interterminologică a formulei savante-termen *bona fides / (cu) bună-credință, soartă bună.*

Inițial, este utilizată în filosofie, desemnând conceptul de *bună-credință* (intenție sinceră, onestă, indiferent de rezultatul unei acțiuni), în opoziție cu *rea-credința*.

Ulterior, este atestat în jurisprudență, *bona fides* desemnând „calitățile de onestitate și de convingere *versus* adevărul sau falsitatea unui corpus de opinie; inclusiv rectitudinea, depravarea unei linii de comportament".

Actualmente, formula *bona fide* / *bună-credinţă* este un principiu de valoare a justiţiabilităţii (se prezumă până la proba contrară) şi deține, pe lângă funcţionalitatea sa juridică [...], un fundament moral [15].

Deseori expresia respectivă se folosește în diverse medii profesionale, în procedura de acreditare/atestare, fiind utilizată în sintagma *calificare profesională / bona fides* [16].

Bona fides într-o nouă hermeneutică este și titlul unei cărți, semnate de către Valerius Ciucă.

Autorul oferă informații referitoare la această expresie latină, destinată nu doar specialiştilor în domeniu, dar și publicului larg: „Buna-credinţă (*bona fides*) nu avea, în îndepărtata Antichitate greco-latină, o legătură imediată cu bunele moravuri, cu morala sau cu ordinea juridică sau cu acea etică minimală a societăţilor arhaice [...], ci de celebrarea credinţei în sine (o credinţă ipostaziată, în primul rând, în acceptarea ca pe un dat inexorabil al comandamentelor divinităţilor ordonatoare)" [17].

Astfel, formula *bona fides* este un termen utilizat inițial în filosofie, ulterior reutilizat în jurisprudenţă; actualmente, se regăsește în alte sfere de activitate (procedura de atestare/acreditare) și este popularizat.

Prezența formulelor latine se atestă nu doar în dicționarele de specialitate (de ex., *Dicționar explicativ juridic, Dicționar explicativ medical* etc., dar și în dicționarele explicative ale limbii române [18], indicându-se partea de vorbire la care se atribuie.

Câteva exemple:

- *Nota-bene*! / *NB*! / *Ia aminte*! / *Observă bine*!: „formulă prin care se atrage atenția asupra unui pasaj, a unei idei într-un text ori asupra corecturilor deosebite de tipar", atestată, în special, în didactică – locuțiune verbală.
- *Ab initio* / *De la început*, *De la capăt*, formulă atestată în limbajul administrativ: „Anunț concurs extern recrutare ab-initio CITA NOTAM stagiar" [19] – locuțiune adverbială.
- *Ab origine* / *de la origine, de la obârșie*, expresie folosită în limbajul științific: „ ... care oferă elucidări *ab origine* și sunt puncte de reper în proiectarea semantico-funcțională a acestora" [20, p.111-116] – locuțiune adverbială.

3. Perspectiva formală: variante ale formulelor savante

- *Non vitae, sed schole discimus* / *Învățăm nu pentru viață, ci pentru școală* este reproșul lui Seneca („Scrisori", CVI, 12) către filosofii „de fotoliu", pentru care sensul studiilor științifice se reduce la dezvoltarea și la apărarea învățăturilor unei anumite școli filosofice, tradus și *Nu școala, dar viața ne învață*. De obicei, este citată varianta *Non scholae, sed vitae discimus* / *Nu învățăm pentru școală, ci pentru viață*; „instruirea nu este un scop în sine; se are în vedere pregătirea omului pentru viața socială" [18].
- *Dura necessĭtas* / *Necesitate dură* și varianta *Dira necessitas*. Traducătorul englez Bentley a propus să facă această modificare în textul lui Horațiu, considerând epitetul *dura* („dur, crud, inflexibil") mai potrivit pentru substantivul *neccesitas*, spre deosebire de *dira* („sinistru, îngrozitor, feroce" .

Alte exemple: *Non multa, sed multum* / variantă: *Multum, non multa*; *Avis rara* / variantă: *Rara avis* etc.

Lupus pilum mutat, non mentem / *Lupul își schimbă părul, dar nu și mintea*. Se consideră că original este aforismul *Vulpes pilum mutat, non mores* / *Vulpea își schimbă pielea, dar nu și moravurile* (viciile) (Suetonius).

Tot aici includem și trunchierile: *Primum non nocere* / *Mai întâi să nu faci rău* din *Primum non nocere, deinde curare* (Hippocrates, considerat autor al primelor aforisme) / *Mai întâi să nu faci rău, apoi tratează.*

Hannibal ad portas / (*ad litt.: Hannibal la poarți*) – Dușmanul la porți din *In Hannibal credo erat ad portas* (Cicero) / și varianta *Hannibal ante portas* (Titus Livius). Numele Hannibal inspira panică în rândul romanilor și se asocia cu groaza, se presupune că din cauza prezenței elefanților folosiți în asaltul cetăților. Ulterior, romanii foloseau acest nume pentru a-și cuminți copiii educativ.

Alte exemple: *Errare humanum est* / *A greși e omenește* din *Errāre humānum est, persĕverāre autem diabolĭcum* / *A greşi e uman* (*omenește*), *dar a persevera* [*în greșeli*] *este diabolic*; *Hominis est errare* din *Hominis est errare, nullius nisi insipientis in errare perseverare* / *Orice om poate greși, numai prostul stăruie în greșeală*, pus în circulație de Cicero (Philippica", 12, 2).

4. Perspectiva etimologico-semantică

În funcție de această perspectivă, delimităm:

a) Formule savante care își mențin sensul de bază:

- *O, tempora*! *O mores*! / *O timpuri* (*vremuri*)! *O moravuri*! – expresia aparține lui Cicero și este inclusă în demersul acestuia, pentru a-l denunța pe presupusul asasin Catiline.

Alte exemple: aforismele *Homo homini lupus est* / *Omul pentru om este lup*; *Manus manum lavat* / *O mână spală altă mână; Ocŭlum pro oculo, dentem pro dente* / *Ochi pentru ochi, dinte pentru dinte* etc.

b) Formule savante susceptibile de a suporta modificări semantice:

- *Modus vivendi* / *Mod de viață* / *Mod de existență*, dar și „posibilitate de împăcare a două părți aflate în litigiu; compromise"; de ex., *a găsi un modus vivendi.*
- *Non multa, sed multum* / *Nu multe* [*lucruri*], *ci mult* [*în sensul de considerabil*], cu înțelesul „nu mult cantitativ, ci substanțial" (parafrazat în limba română, *Mai bine mai puțin, dar mai bine*), dar care are și sensul de „nu mulțimea cunoștințelor contează, ci calitatea lor. Trebuie să spui mult în cuvinte puține" [18].

c) Formule savante care suportă modificări semantice:

Alte formule latine au suportat schimbări în aşa măsură, încât abia mai pot fi recunoscute, iar motivaţiile sunt aproape uitate:

Expresia latină *pia mater* se traduce literalmente „muma smerită, moale", „mamă milostivă, pioasă". Actualmente, formula este un termen medical consacrat, desemnând, în anatomie, „meningele intern, constând dintr-un plex de vase sangvine", în opoziție cu *dura mater* (< lat. „mamă severă, dură, tare") „membrană exterioară și cea mai groasă din cele trei care acoperă creierul și măduva spinării". Presupunem că meningele intern, vascularizat, este „moale", iar meningele extern, menit să protejeze vulnerabilitatea meninxului intern, este gros, „tare" [18].

Concluzii

Formulele savante, markeri ai culturii universale, achiziționate *în diverse sfere de activitate*, laconice, aceste enunţuri erudite devin „formule de învățătură și de meditație" (didactice). Popularizarea lor solicită Omul de toate vârstele, de toate profesiile, implicat în multiplele activități, inclusiv în cele de a învăța și de a se forma ca specialist. Aforismele și expresiile latine asigură statutul limbii latine ca „limbă de comunicare" prin excelență a valorilor existențiale universale.

Universalia sunt realia et nomina / *Esența lucrurilor și a numelor este universală.* Este un adevăr pe care îl redescoperim printr-o ordinară lecturare a formulelor savante, care fascinează prin artisticul creațiilor intelectuale despre viață, iar perfecțiunea lor, la niveluri de înțeles și de compoziție, este de admirat.

Referințe:

1. HORIA, C.M. *O istorie a lumii antice*. Chişinău: Universul 1993, p.15.
2. https://ro.tax-definition.org/53935-aphorism [Accesat: 24.02.2022].
3. D'ANK, J. *A Brief History of the Aphorism*, 2017. Disponibil: https://medium.com/@alpamare/a-brief-history-of-the-aphorism-1acb25fe129a [Accesat: 27.11.2021]
4. БАБИЧЕВ Н., БОРОВСКИЙ, Я. *Словарь латинских крылатых слов*. 4-е изд., испр. и доп. Москва: Русский язык, 1999. 784 с.
5. MINCU, E., MACOVEI, D. *et al.* Corpusul aforistic latin: sumă a valorilor existențiale universale și didactică. În: *Lecturi in memoriam acad. Silviu Berejan*. Ediția 5, 10 noiembrie 2021, Chișinău. Chişinău: Pro Libra, 2021, p.100-103. ISBN 978-9975-3387-7-6
6. BERG, I. *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre.* București: Ştiința, 1968. 63 p. Disponibil: DICTIONARE/fdocuments.in_dictionar-cuvinte-expresii-citate-celebre1.pdf [Accesat: 14.01.2022]
7. АШУКИН, Н., АШУКИНА, М. *Крылатые слова*. *Литературные цитаты. Образные выражения*. 4-е изд., доп. Москва: Художественная литература. 528 с. ISBN 5-280-00471
8. BUTIURCA, D. *Lingvistică şi terminologie. Hermeneutica metaforei în limbajele specializate*. Iaşi: Institutul European, 2015. 244 p. ISBN 978-606-24-0133-7
9. DEPECKER L. *Entre signe et concept: éléments de terminologie générale*. Paris: Presses Sorbonne Nouvelle, 2002. 198 p. ISBN 2-87854-2-347
10. BIDU-VRĂNCEANU, A. *Lexicul specializat în mişcare. De la dicţionare la texte*. Bucureşti: Editura Universităţii din Bucureşti, 2007. 265 p.
11. MEYER, I., MACKINTOSH, K. L'entraiment du sens terminologique, aperçu du phénomène de la determinologisation. In: *Le sens en terminologie*, Lyon, 2000, p.23-27.
12. https://1cuvant.com/veto [Accesat: 20.02.2022].
13. https://www.zdg.md/stiri/stiri-externe/rusia-si-a-folosit-dreptul-de-veto-pentru-a-bloca-o-rezolutie-onu-pentru-condamnarea-invaziei-in-ucraina/ [Accesat: 24.02.2022].
14. HOSSU, I., PLOSCARU, I. *et al. Credința sub teroare.* București: Humanitas, 2021. 396 p. ISBN-10: 973507088X; ISBN-13: 978-9735070885). Disponibil: https://books.google.md/books [Accesat: 20.02.2022]

15. Dicționar juridic, https://www.rubinian.com/dictionar_detalii.php?id=1426 [Accesat: 22.02.2022]
16. https://educalingo.com/ro/dic-en/bona-fide) [Accesat: 22.02.2022].
17. CIUCĂ, V. M. *Vagant prin ideea europeană. Fulgurații juridico-filosofice,* Iași: Editura: Fundației Academice Axis, 2011, 159 p. Disponibil: https://www.juridice.ro/essentials/246/bona-fides-intr-o-noua-hermeneutica). [Accesat: 20.01.2022.]
18. https://dexonline.ro [Accesat: 22.02.2022].
19. https://www.romatsa.ro/profil-articole.php) [Accesat: 22.01.2022].
20. MINCU, E. Repere mitologice ale dubletelor greco-latine şi terminologia. În: *Philologia* (categoria B). 2021, LXIII, 2021, nr.2(314), p.111-116. ISSN 1857-4300; E-ISSN 2587-3717. Disponibil: https://ibn.idsi.md/vizualizare_articol/136954_

Date despre autori:
Eugenia MINCU, cercetător principal, Institutul de Filologie Română „B.P.-Hasdeu".
E-mail: jana_mincu@yahoo.fr
ORCID: 0000-0002-3774-2599
Dorina MACOVEI, lector, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: dorinajulea@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5345-5725
Natalia ROTARI, cercetător stagiar, Institutul de Filologie Română „B.P.-Hasdeu".
E-mail: natasagolub87@mail.ru
ORCID: 0000-0003-3882-2248
Cristina NEGRU, cercetător stagiar, Institutul de Filologie Română „B.P.-Hasdeu".
E-mail: cristinaa.negru@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0049-2511

Prezentat la 30.03.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.52-57

CZU: 81`25`276.6:[003.83:34] **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583924**

ASPECTE ALE TRADUCERII ŞI LOCALIZĂRII ABREVIERILOR LIMBAJULUI COMUNITAR

Victoria POPA

Universitatea de Stat din Moldova

În articol sunt abordate aspectele generale care vizează procesul de traducere a abrevierilor utilizate în textul dreptului comunitar. În acest sens, se precizează modalitățile de interpretare a traducerii cu aplicare la textul specializat al domeniului dreptului comunitar, avându-se în vedere și localizarea ca strategie generală ce ghidează traducătorul în procesul de transmitere a informației din limba-sursă în limba-țintă, luând în considerare particularitățile culturale ale celei din urmă. Mai mult, localizarea este văzută ca „extindere" a limitelor activității de traducere ca atare și vizează plasarea și adaptarea într-un anume context cultural, într-o anume limbă-țintă, a textului produs în limba-sursă. În cadrul restrâns al teoriei traducerii localizarea este văzută ca o tehnică ce se orientează către receptorul de text în limba-țintă și presupune adaptarea textului la necesitățile lui comunicative și de consumator al informației. Pentru a ilustra respectivele postulate generale, am făcut apel la relaționările dintre noțiuni și abrevierile depistate, utilizând corpusul de abrevieri excerptate din variate acte aparținând limbajului dreptului comunitar în general, dar și acte care privesc integrarea Republicii Moldova în Uniunea Europeană.

Cuvinte-cheie: *limbajul dreptului comunitar, abreviere, siglă, acronim, traducere, localizare.*

TRANSLATION AND LOCALISATION ASPECTS OF COMMUNITY LANGUAGE ABBREVIATIONS

This article aims to address the general issues concerning the process of translating abbreviations used in the text of Community law. In this regard, the modalities of interpretation of translation in relation to a specialized text from the field of Community law are clarified, taking into account localization as a general strategy that guides the translator in the process of transmitting information from the source language to the target language, taking into account the cultural characteristics of the latter. Furthermore, localization is considered as an "expansion" of the boundaries of translation activity as such and is aimed at placement and adaptation in a certain cultural context, in a certain language of the translation of the text produced in the source language. Within the narrow framework of translation theory, localization is seen as a method focused on the recipient of the text in the target language and includes the adaptation of the text to its communicative and informational consumption. In order to illustrate these general postulates, we appealed to the relationships between notions and abbreviations found, using the corpus of abbreviations extracted from various acts belonging to the language of Community law in general, but also from acts concerning the integration of Moldova in the European Union.

Keywords: *the language of the acquis communautaire, abbreviation, logo, acronym, translation, localization.*

Complexitatea şi varietatea de limbi ale Uniunii Europene este o realitate care influenţează în mod direct sau indirect întregi sectoare ale politicii ei. Gama acestora poate viza de la cele mai recente iniţiative de încurajare a cetăţenilor europeni să înveţe mai multe limbi străine până la introducerea unor noi limbi oficiale odată cu aderarea noilor state membre. Pentru a asigura buna sa funcţionare, un sistem de comunicare multilingv, ca cel al UE, trebuie să se sprijine pe contribuția lingviştilor profesionişti. Rolul principal al serviciilor lingvistice în diferitele instituţii şi organisme ale UE este de a promova şi consolida comunicarea multilingvă în Europa şi de a-i ajuta pe cetăţenii Europei comune să înţeleagă activitățile și politicile în cauză. Uniunea adoptă legi care se aplică direct cetăţenilor şi societăţilor din statele membre. Astfel, devine necesară şi imperioasă cerința ca cetăţenii, la fel ca şi instanţele naţionale, să aibă acces la actele comunitare într-o limbă pe care o înţeleg, dar şi să participe la construcţia europeană şi în propria limbă.

Activitatea de traducere a instituţiilor UE sporeşte gradul ei de deschidere, legitimitate şi eficienţă. Sarcinile lor exacte şi metodele de lucru variază în funcţie de rolul fiecărei instituţii. Atât cercetările în domeniu, cât şi realizările de practică profesională, ne permit să afirmăm că o bună traducere trebuie să exprime conţinutul textului-sursă, să păstreze stilul acestuia şi să conţină formele de exprimare pe care le utilizează locutorii nativi ai limbii-ţintă. Dacă traducătorul a reuşit să transmită aceste nuanţe în textul-ţintă utilizând o limbă corectă din punct de vedere gramatical, semantic şi stilistic, putem aprecia traducerea ca fiind calitativă.

Traducerea este înțeleasă în sens larg drept interpretarea semnificației unui text într-o limbă (limba-sursă / limba originală) și producerea unui text cu semnificație și efect echivalent asupra unui vorbitor de o altă

limbă și cultură (limbă-țintă). Jean-René Ladmiral definește traducerea ca „o activitate umană universală necesară în toate timpurile și în toate părțile globului" [1, p.28], scopul ei fiind dispensarea de citirea textului original. Traducerea apare astfel ca o modalitate de comunicare pe care oamenii o practică pentru viața de zi cu zi și pentru schimbul intercultural. Altfel spus, aceasta reprezintă un mijloc de acces la informațiile dintr-o limbă străină. Dar activitatea de traducere poate fi observată, de asemenea, în aceeași limbă ori de câte ori explicăm, rezumăm sau parafrazăm ceva. Prin extensie, „traducere" se referă, de asemenea, la „exprimare", „interpretare". Traducerea presupune în mod inevitabil interpretarea. Traducătorul este, metaforic vorbind, una dintre măștile pe care autorul unui text le poate purta. Un mare cercetător al traducerii, Georges Mounin, afirmă: „La traduction consiste à produire dans la langue d'arrivé l'équivalent naturel le plus proche du message de la langue de départ, d'abord quant a la signification puis quant au style" (ro.: Traducerea constă în a produce, în limba-țintă, echivalentul natural cel mai apropiat de mesajul limbii originale, în primul rând în cea ce privește semnificația și apoi stilul – *trad. n.*) [2, p.12].

Cercetătorul Edmond Cary a propus o definiție relevantă: „Traducerea este o operație care urmărește să stabilească echivalențe între două texte exprimate în diferite limbi, aceste echivalențe fiind întotdeauna și în mod necesar dependente de natura celor două texte, de destinația lor, de relațiile dintre cultura celor două popoare, climatul lor moral, intelectual, emoțional, în funcție de toate contingențele specifice timpului și locului de plecare și de sosire" [3, p.28]. Mai larg, traducerea este văzută ca o profesiune *sui generis* care îl are în rolul central pe traducătorul ce se distinge prin abilitățile, competențele și cunoștințele sale. Aceasta presupune și eforturile celui care realizează procesul ca atare de a se elibera de textul original și de a evita interferențele lingvistice. Factorul local este unul de luat în considerare atunci când avem în vedere și traducerea care operează cu un limbaj juridic de specialitate, dar și cu traducerea în limbi diferite, care, în mod inerent, reprezintă mentalități, culturi și civilizații diferite. Chiar dacă se poate afirma că legile științifice guvernează formarea terminologiei de specialitate, a celei de drept inclusiv, se poate constata că localul intervine în sfera terminologică [4, p.644-645]; or, în traducerea textului specializat se conturează câteva aspecte suplimentare.

Standardizarea limbajelor specializate pe plan internaţional impune folosirea unor reguli atât în limba-sursă, cât şi în limba-ţintă [5]. Deşi standardizarea facilitează activitatea de traducere, fenomenul în cauză are şi anumite dezavantaje legate de faptul că textul specializat este constituit preponderent din vocabular specific, o mai mică parte revenind elementelor din fondul lexical comun. În aceste condiţii, traducătorul trebuie să ţină seama de regulile morfologice, sintactice etc. proprii limbajului general fără a ignora importanţa regulilor specifice limbajului specializat concret. Traducătorului îi revine misiunea de a rezolva probleme de conţinut, stil, formă. El trebuie să cunoască bine limbile implicate în procesul de traducere, să poată stabili legătura dintre ele, să cunoască domeniul în care traduce, să identifice metodele de traducere, metodele de lucru cu terminologia şi, fără îndoială, metodele informatice. Traducătorul nu este autorul conceptelor specializate, el se bazează pe munca sistematică efectuată de terminolog sau terminograf, chiar dacă uneori îi revine rolul de terminolog. De aici, legătura strânsă între ambele activităţi – cea de traducător şi cea de terminolog.

Cercetătorii insistă că abordarea problemelor legate de traducerea textului juridic european presupune, întâi de toate, cunoştinţe de bază în domeniul dreptului ca atare, căci traducerea juridică reprezintă o confruntare a diferitor ramuri ale dreptului, chiar dacă acestea din urmă fac parte din acelaşi sistem juridic (a se vedea, de ex., culegerea *Quelle formation pour le traducteur de l'an 2000*? Actes du Colloque International tenu à l'ESIT les 6, 7 et 8 juin 1996 [6], precum şi F.Herbulot [7], J.-C. Gemar [8]). Atât juriştii, cât şi traductologii subliniază că între diferite sisteme juridice există diferenţe structurale, având drept consecinţă prezenţa unor noţiuni şi concepte fără echivalente (de exemplu, *Common law, trust, equity* în engleză, *magistrature du parquet, huissier de justice, conseil de prud'hommes* în franceză). Diferenţele în cauză constituie o problemă majoră pentru actul adecvat de traducere, necesitându-se competenţe specifice pentru a efectua transferul realităţii juridice-sursă în realitatea juridică-ţintă. Aşa se explică existenţa opiniei răspândite printre specialişti despre intraductibilitatea unor termeni (de ex., Влахов, Флорин [9]) şi justificarea lor pentru fenomenul împrumutului şi al calcului semantic.

Chiar dacă presupunem că sistemele juridice ale statelor membre ale UE sunt armonizate în cea mai mare măsură şi că traducerea textului dreptului comunitar nu pune, la nivel de comunitate europeană, problema diferenţelor de sistem, totuşi în sarcina traducătorului rămân alte provocări, cum ar fi transferul corect şi complet al conţinutului, păstrarea formei şi stilului propriu pentru textul-sursă şi, nu în ultimul rând, calitatea

traducerii în limba-ţintă. Din acest punct de vedere, triada conţinut/formă/calitate se reliefează drept o condiţie obligatorie şi indivizibilă în realizarea traducerilor juridice comunitare (a se vedea și L.Hometkovski [10, p.206-207]).

Pentru transferul corect al sensului juridic, traducătorul foloseşte, de obicei, sursele terminografice specializate bilingve şi/sau plurilingve, precum şi contextele de utilizare în vederea confirmării corectitudinii termenului ales. În cazul în care echivalentul respectiv lipseşte în dicţionare, se recurge la traducerea descriptivă (explicativă) sau se păstrează termenul în original [11]. Acest model este o soluţie acceptată pentru traducerea textului juridic aparţinând unui singur stat, însă dreptul transnaţional reclamă şi transfer de conţinut, prin concepte şi categorii care sunt caracteristice universului lingvistic din întreg spaţiul comunitar, deoarece dreptul comunitar se fondează pe valori şi principii comune pentru întreaga arie geopolitică. În această ordine de idei, este oportun să amintim că Paul Ricoeur a formulat chiar un principiu al „traductibilităţii universale", ca o condiţie *a priori* a comunicării intelectuale: „Traducerea este o stare de fapt, traductibilitatea este o stare de drept. (...) Ea [traducerea] presupune mai întâi existenţa unor traducători bilingvi, (...); apoi ea constă în căutarea celei mai bune adecvări cu putinţă între resursele proprii limbii-gazdă şi cele ale limbii de origine; în acest sens, nu merită să preţuim modelul orgolios al „spolierii egiptenilor" (...), ci, mai degrabă, modelul mai modest propus de von Humboldt, al înălţării propriei limbi la nivelul geniului limbii străine, mai ales atunci când este vorba de creaţii originale ce constituie o provocare pentru limba gazdă" (apud L.Hometkovski [10, p.8]).

În context, relevarea tehnicilor de traducere a textelor dreptului comunitar ca atare prin care se vizează decodarea și transpunerea abrevierilor în limba-țintă devine un imperativ. Tot aici avem în vedere și localizarea ca aspect inerent și integrat al activității de traducere, o suprastrategie, un termen-umbrelă prin care înțelegem o traducere orientată cultural spre limba /cultura-țintă, precum și asupra provocărilor pe care le generează traducerea și localizarea abrevierilor utilizate în textul comunitar și piedicile pe care le întâlnește traducătorul în procesul de transpunere, adaptare și interpretare a abrevierilor din limba-sursă în limba-țintă.

Fenomenul localizării este interpretat în lingvistică relativ recent și este pus în legătură deopotrivă cu câteva realități ale contemporaneității. Pe de o parte, este vorba despre relaționarea globalizare – internaționalizare – localizare și traducere [12]), ca aspecte ale situării și orientării unui element al realității către circulația globală, în (anume) țări străine sau regională ori chiar foarte restrânsă, limitată la o anumită țară sau comunitate (inclusiv lingvistică). Pe de altă parte, localizarea este concepută în raport cu dezvoltarea tehnologiilor computerizate și informaționale, referindu-se, într-un sens mai îngust, la adaptarea computerizată a diferitor pagini web, softuri informaționale sau jocuri video, documentație de produs etc., la fel ca și adaptarea sau orientarea către o anumită cultură a textelor care stau la baza acestor produse în care componenta tehnologică este esențială (a se vedea Bernal-Merino 2015 [13], Singh 2012 [14], Esserlink 2000 [15]).

Localizarea lingvistică are drept scop depășirea acelei „distanțe culturale" [14] dintre vorbitorii de limbi diferite care, totodată, sunt și reprezentanți ai culturilor diferite. Ea presupune un șir de elemente și fomule de limbă, cum ar fi expresii idiomatice și frazeologisme, lexic marcat cultural, particularități stilistice ale limbii, forme ale unităților de măsură și datare, utilizarea simbolurilor și a paletei de culori în concordanță cu situațiile contextuale, format specific de nume proprii și de numere de telefoane etc. Localizarea lingvistică cere, astfel, luarea în considerare și aplicarea în procesul de comunicare (prin traducere) a particularităților, obiceiurilor, preferințelor caracteristice reprezentanților unei culturi anume și se poziționează ca un termen generalizator pentru înglobarea activității de traducere ca atare și a celei de nuanțare și particularizare a textului final raportat la limba/ cultura-țintă. Cu alte cuvinte, localizarea presupune „extinderea" limitelor activității de traducere ca atare și vizează plasarea și adaptarea într-un anume context cultural, într-o anume limbă-țintă, a textului produs în limba-sursă [16, 17].

Dacă tratăm traducerea în contextul general al interacțiunii sociale, atunci ar trebui să amintim de așa-numita industrie lingvistică, apărută în urma dezvoltării cooperării internaționale extinse din ultimele decenii (e.g., https://www.thelanguageindustry.eu/ro/dialect/85-over-de-taalsector/3504-een-stage-bij-the-language-industry). Această activitate ar cuprinde câteva etape:

1) crearea unei versiuni preliminare a textului (în limba originală), care va fi utilizată în comunicarea interculturală, etapă care ar corespunde globalizării lingvistice;

2) crearea documentației speciale, textul fiind pregătit pentru traducere în diferite limbi, având stabilite restricții asupra variației lexicale și gramaticale (internaționalizarea);

3) prelucrarea conținutului documentației (indexare, structurare, găsirea cuvintelor-cheie, software, regăsirea informațiilor etc.); se creează în principal un metatext însoțitor;

4) prelucrarea terminologiei (standardizare, unificare), sinonimia și ambiguitatea din domeniul terminologiei sunt eliminate;

5) localizare (inclusiv traducere) – această etapă prezintă un interes deosebit pentru examinarea teoretică: textul este localizat și se poate localiza atât textul în limba-sursă – pentru funcționarea într-un lingotop diferit, cât și textul în limba-țintă, adică poate fi localizat și textul tradus;

6) publicare (inclusiv pe „hârtie" tradițională, dar și ca produse electronice); la această etapă se folosește versiunea finală, localizată a textului, care va fi disponibilă direct reprezentanților limbii și culturii corespunzătoare [18]).

Totodată, de subliniat că în cadrul restrâns al teoriei traducerii localizarea este văzută ca o tehnică ce se orientează către receptorul de text în limba-țintă și presupune adaptarea textului la necesitățile lui comunicative și de consumator al informației [18, 19]. În acest sens, localizarea este percepută ca aspect inerent și obligatoriu al procesului de traducere și prelucrare contextuală (inclusiv culturală) și pragmatică a textului destinat receptorului de o anumită limbă. Astfel interpretată, localizarea relaționeză cu transcreația, transadaptarea și transculturația care converg către noțiunea generală de traducere realizată cu un diferit grad de adaptare culturală și pragmatică [19]. Faptul pune în discuție fenomenul traducerii ca atare și îi demonstrează multiaspectualitatea, la fel ca și noile lui abordări legate de comunicarea practică realizată în contextul schimbului de informații între vorbitorii de limbi diferite.

Se poate considera că atunci când transformările traducționale afectează fragmente specifice ale textului, localizarea este o procedură generală de traducere, un fel de strategie care determină aspectul textului în ansamblu. De exemplu, o traducere în engleză se poate face fie cu o localizare pentru limbajul britanic sau american, fie fără localizare, cu accent pe engleza internațională „medie", utilizată, de exemplu, în practica diplomatică și de afaceri internațională.

Recunoscând că localizarea reprezintă și o strategie de transformare a textului, putem accepta explicația traducerii dată de Hans Vermeer în cadrul teoriei scopos-ului: „Traducerea nu este recodificarea de cuvinte și propoziții ale unei limbi prin intermediul alteia, dar o formă complexă de activitate, prin care informațiile despre text (material lingvistic original) sunt comunicate într-o situație nouă și în alte condiții funcționale, culturale și lingvistice, cu conservarea maximă a parametrilor lingvistici" [20].

Astfel, așa cum existența diferitor stiluri funcționale nu neagă unitatea limbii, tot așa diferite tipuri de traducere reprezintă cazuri particulare de realizare a legităților generale ale limbii care stau la baza comunicării interculturale [21, p.27-28].

Rezumând ideile expuse mai sus, putem afirma că traducerea, ca activitate de gândire exteriorizată în vorbire a traducătorului, este orientată spre crearea textului în limba-țintă care să redea conținutul și caracteristicile formale ale textului inițial, produs în limba-sursă, în măsura cerută de situația de comunicare, asigurând activitatea obiectuală de succes a inițiatorului și/ sau receptorului de traducere/ produs al traducerii. Traducerea este o activitate multiaspectuală care cere de la traducător soluționarea unui întreg complex de probleme și sarcini, inclusiv a celei privind livrarea unui produs al traducerii care să răspundă așteptărilor consumatorului de traducere. Localizarea, ca formă a traducerii, presupune grija și atenția pentru aspectele pe care le impune comunicarea interculturală și contextul situațional al producerii actului de traducere.

Dacă ne referim la posibilitățile de aplicare a localizării în procesul de traducere a abrevierilor utilizate în textul dreptului comunitar, putem face referință la câteva situații de ordin general.

1. Traducerea abrevierilor textului comunitar se va axa primordial pe principiul fidelității traducerii. Or, textul juridic, fiind unul restrictiv și foarte exigent în ce privește posibilele modalități de interpretare a conținutului său, cere ca expresiile și transferul de informații să fie explicite, asigurând corectitudinea și conformitatea exactă a conținuturilor textelor în limbile-sursă și țintă. În acest sens, de exemplu, IATE recomadă codificarea informației conform algoritmului propus de fișiere TBX după cum urmează:

<termNote type="termType">fullForm</termNote> (https://iate.europa.eu/fields-explained)

2. Dacă pentru utilizarea simbolurilor chimice, matematice, a formulelor și altor expresii științifice se recomandă scrierea lor preferențial conform standardelor internaționale, atunci pentru sigle, acronime, trunchieri, contracții și alte tipuri de abrevieri se recomandă scrierea lor conform limbii-sursă, respectând regulile de punctuație care se aplică acesteia. Astfel, conceptual, prezentarea abrevierilor conform cerințelor IATE se realizează în conformitate cu schema general acceptată.

3. Urmând principiul funcționalității traducerii, pentru expresiile care nu pot avea echivalente exacte în limbile-sursă și țintă, se recomandă utilizarea standardelor de echivalență lingvistică, socială și culturală. De exemplu, pentru unitățile frazeologice, care ar fi dificil să fie numite termeni, dar au o traducere standardizată, încetățenită în limbă, se recomandă utilizarea aceleiași interpretări și traduceri în toate textele aparținând domeniului dreptului comunitar, la fel ca și numele comune, scurte ale unei activtăți, instituții, țări, formule de adresare pentru diferite funcții sau titluri deținute de persoane etc. De exemplu, numele scurt al țării noastre, Republica Moldova, în baza de date a vocabularului Uniunii Europene este propus în traducere localizată, conformă tradițiilor stabilite în diferite țări membre ale UE.

4. Traducerea abrevirilor în textul juridic comunitar, respectând principiul comunicării multilingve și al nonomogenității sistemelor de drept caracteristice pentru statle membre ale Uniunii Europene, va accepta libertatea relativă de creativitate a traducătorului, care se va axa neapărat pe dictonul exprimat de Dennis Tallon „La traduction doit toujours avoir presentes a l'esprit les regles d'interpretation du pays vers lequel il traduit" [22, p.341], afirmație care descrie într-o formă concisă și reușită cerința de localizare a traducerii.

Traducerea abrevierilor și, în special, a siglelelor și acronimelor, dezvăluie anumite particularități de limbă care suscită înteresul specialiștilor în domeniu și al lingviștilor în general. Abrevierile și-au obținut „reputația" de unul dintre cele mai dificile elemente pentru înțelegerea și traducerea textelor specializate. Înțelegerea absolută a unităților lexicale abreviate este posibilă numai în cazul în care se cunoaște domeniul din care face parte textul vizat. În mod similar, este ușor de tradus dacă știm în prealabil semnificația acestor abrevieri. Inițierea traducătorului în legile și principiile de formare a abrevierilor facilitează, în esență, problemele de înțelegere și de traducere, incluisv localizare, a acestora [9, p.314-315].

Decodarea propriu-zisă a abrevierilor nu reprezintă o dificultate pentru traducător atunci când se au în vedere cele mai multe abrevieri morfologice, general utilizabile, care sunt suficient de cunoscute și, respectiv, clare, precum și cele mai multe acronime și sigle (UNESCO, SIDA, DELF). Dificultatea de traducere a acestor unități de limbă nu este legată de aspectul semantic: chiar dacă se știe sensul siglei sau al acronimului, nu este întotdeauna ușor a se alege corespondentul lor, fie că e vorba de un echivalent, fie de un sinonim „interlingual".

Abrevierea ca rezultat este considerată de specialiști drept un singur cuvânt și de aceea, conform regulii generale, ar trebui supusă normelor de traducere a unităților lexicale, la a căror bază se găsesc echivalentele semantice pentru unitățile corelative ale celor două limbi. Afinitatea abrevierilor cu termenii, adică absența conotației în câmpul lor lexical, încă o dată pune în prim-plan necesitatea transferului părții semantice a abrevierilor. În formă schematică, procesul poate fi considerat în ipostazele după cum urmează:

Abrevierea din limba-sursă:

a) se traduce – conținutul său este transmis prin procedeele corespunzătoare în limba-țintă, fapt ce se realizează prin echivalență, corespundere; sau

b) este transferată în textul din limba-țintă păstrându-i-se parțial sau total forma, și atunci putem vorbi despre fenomene ca împrumut, transcriere, transliterare, adaptare.

Dat fiind că abrevierea reprezintă un cuvânt special care diferă de celelalte, or, tot așa cum semnul stenografic constituie reprezentantul, înlocuitorul cuvântului real, la fel și abrevierea reprezintă o altă unitate ce poate conține în sine unitatea inițială formată din fragmentele ei. În special, acest aspect important al „biunității" (din fr.«bi-unité») abrevierilor (formă abreviată și formă întreagă) dublează posibilitatea transferului său în limba-țintă [9, p.315].

În cazul abrevierilor, termenul „decodare" se folosește adesea cu sensul de: 1) proces de identificare a corelației (forma întreagă); 2) corelatul însuși.

Semnificația abrevierii nu coincide întotdeauna cu semnificația corelatului. De aceea, „decodarea" nu înseamnă doar identificarea corelației, dar și determinarea semnificației abrevierii în cauză într-un anumit context pragmatic.

În ceea ce privește traducerea abrevierilor și dificultatea decodificării, traducătorul trebuie să fie extrem de atent. Pentru decodarea adecvată și corectă a abrevierilor, el trebuie să-și aplice competențele lingvistice, de transfer și tehnice. Acestea sunt abilitățile de bază ale unui traducător care procesează documente ce conțin multe abrevieri, sigle și acronime, cum ar fi cele aparținând textului juridic comunitar. În acest caz, competențele tehnice și transferul domină competența lingvistică, pentru că deseori nu este suficient să se știe cum se traduce abrevierea (traducerea literară este insuficientă). Traducătorul trebuie să dețină instrumente informatice, lingvistice auxiliare traducerii, pentru a vedea, pentru a afla dacă această abreviere are sau nu un

echivalent în limba-țintă, dacă ea păstrează sau nu forma originală, dacă în limba-țintă se creează sau nu o altă abreviere. Doar având aceste abilități el poate realiza transferul abrevierilor dintr-o limbă în alta.

Referințe:

1. LADMIRAL, J.R *Traduire: theoreme puor la traduction*. Paris: Gallimard, 1994. ISSN 0339-8560
2. MOUNIN, G. *La linguistique du XXIème siècle*. Paris: PUF, 1972. 252 p.
3. CARY, E., BALLARD, M. *Comment faut-il traduire*? 2ème éd., Lille: Presses universitaires de Lille, 1985. 94 p.
4. FRÂNCU, C. *Curs de lingvistică generală*. Iaşi: Universitatea Al.I. Cuza, 1979. 264 p.
5. FROELIGER, N. Le facteur local coome levier d'une traductologie pragmatique. In: *Meta: journal des traducteures / Meta: Translators' Journal*, 2010, vol.55, no.4, p.642-660.
6. *Quelle formation pour le traducteur de l'an 2000*? Actes du Colloque International tenu à l'ESIT les 6, 7 et 8 juin 1996 (1998).
7. HERBULOT, F. La formation des traducteurs pour l'Europe d'aujourd'hui et de demain. In: *Europe et traduction*. Textes réunis par M. Ballard. Paris: Artois Presses Université, Les presses de l'Université d'Ottawa, 1998, p.371-381.
8. GÉMAR, J.-Cl. Traduire le texte pragmatique. Texte juridique, culture et traduction. In: *Le facteur culturel dans la traduction des textes pragmatiques*. Les Cahiers de l'ILCEA 11, Grenoble, Université Stendhal, 2001.
9. ВЛАХОВ, С., ФЛОРИН, С. *Непереводимое в переводе*. Москва: Международные отношения, 1980. 340 с.
10. HOMETKOVSKI, L. *Taxonomia paradigmatică şi sintagmatică în terminologia dreptului comunitar: Conceptul bazei de date terminologice.* Chișinău: ULIM, 2012. 198 p. ISBN: 978-9975-101-78 Disponobil: http://ulim.md/digilib/assets/files/Filologie/monografie%20hometkovski%20.pdf [Accesat: 12.12.2021]
11. GÉMAR, J.-Cl. Les enjeux de la traduction juridique, principes et nuances. In: *Traduction de textes juridiques: problèmes et méthodes*. Equivalences 98, Séminaire ASTTI du 25.9.1998.
12. O'HAGAN, M. *Game Localization. Translating for the Global Digital Entertainment Industry*. John Benjamins Publishing Company, 2013. 374 p.
13. BERNAL-MERINO, A.A. Translation and Localisation. In: *Video Games: Making Entertainment Software Global*. N.Y., London: Routledge, 2015.
14. SINGH, N. *Localization Strategies for Global E-Business*. N.Y.: Cambridge University Press, 2012.
15. ESSERLINK, B.A. *Practical Guide to Localization*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2000.
16. DAНЧЕВСКАЯ, О. *Языковая локализация*, 2019, №17, с.50-56. Disponibil: https://www.academia.edu/41079161/%D0%AF%D0%B7%D1%8B%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%8F_%D0%BB%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%BB%D0%B8%D0%B7%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F?email_work_card=thumbnail [Accesat: 22.03.2022].
17. ЧИСТОВА, Е.В. *Теоретический статус межъязыковой локализации как особого вида переводческой деятельности. Культура и текст*. Алтайский государственный педагогический университет, Барнаул, 2020, №3(42). Disponibil: https://journal-altspu.ru/wp-content/uploads/2020/08/161-175.pdf [Accesat: 22.03.2022].
18. АЛЕКСАНДРОВА, Е.М., БЕРЕНДЯЕВ, М.В., ВАСИЛЬЕВА, К.А. и др. *Перевод и локализация: опыт разработки профессионального стандарта*. Сибирский федеральный университет, Институт филологии и языковой коммуникации. Красноярск, 2019. 140 с.
19. SDOBNIKOV, V.V. Translation vs Localization: What's the Difference? In: *Журнал Сибирского федерального университета*. Серия: *Гуманитарные науки*, том.11, 2018, №9, с.1487-1498. Disponibil: https://kpfu.ru/portal/docs/F1770079829/18.Sdobnikov.pdf [Accesat: 22.03.2022]
20. VERMEER, H.J. A skopos theory of translation (Some arguments for and against). Reihe Wissenschaft 1. Heidelberg: TextconText, 1996. Rezension von Christine Pagnoulle in Perspectives. In: *Studies in Translatology*, 2000, no.8:1, p.73-78.
21. КОМИССАРОВ, В.Н. *Лингвистика перевода*. Москва: Книжный дом «Либриком», 2019. 176 с.
22. TALLON, D. *Francais juridique et science du droit: quelques observations*, sous la direction de G.Snow et J.Vanderlinen. Bruxelles: Bryillant, 1996.

Date despre autor:
Victoria POPA, doctorandă, Școala Doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova; lector universitar, Facultatea de Litere, USM.
E-mail: popa.viktoria@gmail.com
ORCID: 0000-0003-2919-0680

Prezentat la 25.03.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.58-64

CZU: 81`42:82-92 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583942**

REGISTRE ALE COMICULUI ÎN DISCURSUL PAMFLETAR

Ana FERAFONTOV

Universitatea de Stat din Moldova

Comicul este un fenomen frecvent întâlnit în pamflet și, alături de alte modalități de exprimare, contribuie la conturarea tonului pamfletar, trădând atitudinea batjocoritoare a emițătorului și predispoziția sa spre agresivitate. Atunci când se realizează prin comic, atacul obiectului pamfletizat se poate dovedi mai eficient și chiar mai periculos. Comicul este un instrument eficient de ridiculizare și luare în derâdere, dar are totodată funcție moralizatoare, pamfletarul încercând să ajungă la conștiința celor vizați, pentru a-i provoca la o schimbare de comportament. Astfel, scopul ultim al comicului ar fi nu divertismentul, ci demascarea întocmirilor proaste și descoperirea moralei. În pamflet se întâlnesc diferite forme ale comicului – de la simple aluzii nevinovate până la atacuri agresive. Preponderent în pamflet se manifestă patru tipuri ale comicului: satira, ironia, sarcasmul și grotescul.

Cuvinte-cheie: *comic, funcție moralizatoare, agresivitate, satiră, ironie, sarcasm, grotesc.*

RECORDS OF THE COMIC IN THE PAMPHLET SPEECH

The comic is a common phenomenon in the pamphlet and, along with other ways of expression, helps to shape the pamphlet tone, betraying the mocking attitude of the sender and his predisposition to aggression. When done through comics, attacking the pamphlet object can be more effective and even more dangerous. The comic is an effective tool of ridicule, but also has a moralizing function, the pamphleteer trying to reach the consciousness of those targeted, to provoke a change in their behavior. Thus, the ultimate goal of the comic would not be entertainment, but the unmasking of bad writings and the discovery of morality. The pamphlet contains various forms of the comic – from simple innocent allusions to aggressive attacks. Predominantly, in the pamphlet there are four types of comics: satire, irony, sarcasm and grotesque.

Keywords: *comic, moralizing function, aggression, satire, irony, sarcasm, grotesque.*

Introducere

Alături de alte modalități de exprimare, comicul contribuie la conturarea tonului pamfletar, trădând atitudinea batjocoritoare a emițătorului și predispoziția sa spre agresivitate. Atunci când se realizează prin comic, atacul obiectului pamfletizat se poate dovedi mai eficient și chiar mai periculos. Stârnind râsul, comicul duce, pe de o parte, la discreditarea adversarului și la sporirea vulnerabilității lui, iar, pe de altă parte, la consolidarea autorității pamfletarului. Sarcina pamfletarului este să transforme personajul pamfletizat într-un obiect ridicol, urât și dezgustător. Astfel, pamfletarul își atinge scopul de anihilare simbolică a obiectului pamfletizat și, în același timp, reduce distanța dintre emițător și receptor, acesta din urmă fiind influențat să adopte o atitudine disprețuitoare față de obiectul pamfletizat.

Râsul comportă de obicei un anumit grad de răutate, deoarece întotdeauna se râde de ceva sau de cineva. Încă unii filozofi din Antichitate (Platon, Aristotel) condamnau râsul, considerându-l o plăcere obținută din nenorocirea altcuiva. Și Biserica Evului Mediu dezaproba râsul, considerându-l imoral. Treptat se dezvoltă toleranța față de râs în societate, fiind recunoscute efectele sale benefice. În pamflet râsul este un fenomen frecvent, făcând parte din strategia discursivă a pamfletarului. Dar din cauză că implică o atitudine de superioritate față de obiectul pamfletizat, râsul poate fi văzut ca o dovadă de insensibilitate și agresivitate, o practică inestetică și amorală. În literatura de specialitate este analizată opoziția râs pozitiv – râs negativ, adică unui comic înalt, de bun-simț, estetic, i se opune un comic de jos, de prost gust, grosolan. Prin urmare, râsul este considerat o practică pozitivă numai în cazul în care nu implică batjocură. În pamflet râsul este strâns legat de atitudinea de batjocură, dar trebuie să specificăm că în pamflet întâlnim diferite forme ale comicului – de la simple aluzii nevinovate până la atacuri agresive. Astfel, nu întotdeauna comicul pamfletarului implică malițiozitate, interpretarea mesajului fiind responsabilitatea receptorului.

Este de menționat că efectul comicului depinde nu doar de pamfletar, ci și de cititor. În acest sens trebuie să punctăm că, în mare parte, comicul este determinat de cultură; prin urmare, gradul de cultură al receptorului și experiențele sale sunt decisive în receptarea și decodificarea mesajului pamfletar, motiv pentru care pamfletul este destinat unui public avizat, care cunoaște realitățile abordate și are competențe de interpretare.

Sursele comicului în pamflet

Comicul își găsește numeroase forme de manifestare în pamflet, constituind un instrument eficient în mâinile pamfletarului, utilizat pentru seducerea și convingerea publicului-cititor.

În scopul argumentării surselor comicului identificate în pamflet, am selectat exemple din textele preluate din *Ziarul Național (ZN)* și *Ziarul de Gardă (ZG)* din anii 2018-2021. Astfel, cele mai frecvente surse ale comicului în pamflet sunt următoarele:

– deformarea onomastică, care reprezintă un indice clar al atacului la persoană, fiind o modalitate evidentă de persiflare: *Boronin* în loc de *Voronin*, *Renato Mustăciosul* în loc de *Renato Usatîi*, *Han Șor* în loc de *Ilan Șor*, *Teo Cârnaţlung* în loc de *Teodor Cârnaț*;

– ortografierea greșită a cuvintelor străine, în particular a englezismelor: *aifon, Gugăl, Facebuk, Faceboog, feicniuz, laicuri, locdaun,* prin care se mimează ignoranța emițătorului, alimentând caracterul teatral al pamfletului, receptorul demascând jocul pamfletarului;

– utilizarea rusismelor: *abed, a apredeli, carispandentă, a (se) diorgăi, golgoci, kuliok, solnecinaia Moldavia, trenirofkă,* procedeu exploatat în principal în raport cu anumite personaje politice, atribuindu-le naivitate, ignoranță, prostie, lipsă de educație. Totodată, rusismele contribuie la conturarea profilului lingvistic al vorbitorilor de limbă română din Republica Moldova, sporind credibilitatea;

– alăturarea de termeni opuși: „kaghebist sensibil, fragil", „bătăuş pocăit", „marele președinte de stătuleț mic", „oameni onești-pătați", care contribuie la caracterizarea pe ton persiflant a personajelor, inducând o atitudine depreciativă și batjocoritoare;

– alăturarea unor cuvinte incompatibile: „căpițe onorabile de fân", „pâraie de elogii", „pieliță geopolitică", „plăcinte cu știr", care produce efectul surprizei și creează o confuzie, imaginile neobișnuite stârnind surâsul cititorului;

– exagerarea: „Decizia Curții Constituționale precum că limba rusă nu poate fi tratată preferențial față de ucraineană, găgăuză, bulgară, idiș, indiană și celelalte limbi vorbite în republica-livadă părăsită a Uniunii *a căzut ca un asteroid de Tunguska* pe capul lumii ruse de la Lisabona până la Bladibostok." (ZN) – deformarea intenționată a mărimii și a importanței lucrurilor produce efect comic și este un reper al viziunii de *mundus inversus* a pamfletarului: lucrurile rușinoase și nonvalorile sunt puse la loc de cinste, iar lucrurile cu adevărat importante sunt desconsiderate și batjocorite;

– echivocul, care permite jocul cu sensul propriu și cel figurat, creând efect comic: „Tovarăş preşedinte, dapu v-am auzit la telefon când aţi zis că „Să fim atenţi, din urma noastră trebuie să rămână *curat*!" (ZG) şi mă uitam că nu sunteţi tare *murdar* din urmă, dar zic ia să vin şi eu cu Karţeru să mai şterg.";

– comparația deplasată, care pune în comparație realități total diferite și incompatibile: „a punctat ferm, *ca un castravete murat corect*, liderul PPDA" (ZN);

– interferența de limbaje: „au lăsat o *dâră* lată, luminoasă pe *firmamentul* culturii naționale autohtone" (ZN), „unioniștii vor deschide *cracii statalității* pentru soldații NATO" (ZN), „*junele* popor *civil*" (ZN), „*pâraie* de *elogii*" (ZN), „Or vizitele dvs. la Procuratura Generală, la Preşedinţie (în perioada de mandat al subsemnatului), la Tiraspol pot fi calificate drept *imixtiuni* şi drept *băgare a nasului unde nu vă fierbe oala*." (ZN) – alături de cuvinte neologice, livrești (*firmament, elogiu, imixtiune*) sau terminologice (*statalitate, civil*) se plasează cuvinte și expresii din limbajul popular, familiar, colocvial sau chiar arhaic (*dâră, craci, june, pâraie, a-și băga nasul unde nu-i fierbe oala*), fapt prin care pamfletarul asigură textului ton ironic și dinamism;

– răsturnarea de situație, care produce efectul comic prin introducerea unor informații surprinzătoare ce neagă afirmația anterioară: „a ținut foarte mult la libertatea de exprimare. A ținut în secret, firește" (ZN), „Partidul Unității Naționale Sublime (Care Lipsește cu Desăvârșire)" (ZN).

În pamfletele analizate, în special în cele din *Ziarul Național*, se întâlnește comicul de nume: „Colesovnazadov", „Cozonac", „doamna Galia", „doamna Monica", „dr. P. Stuh", „Foxtrot Sobcor", „Frosi Buraga", „Ingwar Popoțan", „Stelian Margarină", „Visarion Falcă" etc. În cazul numelor comicul rezultă fie din semnificația banală a numelui (Cozonac, dr. P. Stuh, Stelian Margarină, Visarion Falcă), fie din mimarea considerației prin utilizarea formulelor de politețe (doamna Galia, doamna Monica), fie din opacitatea structurii onomastice îmbinată cu un aspect fonetic comic (Foxtrot Sobcor, Frosi Buraga, Ingwar Popoțan). Fiindu-le atribuite astfel de nume, personajele nu mai sunt luate în serios de către cititor, iar toate afirmațiile și acțiunile lor sunt tratate drept ridicole.

Procedeele trecute în revistă reprezintă doar câteva dintre cele mai importante surse ale comicului în pamflet. Toate împreună, ele construiesc semnificațiile textului, exprimă atitudinea emițătorului față de referent și

exercită un impact puternic asupra receptorului. Prin comic pamfletarul reuşeşte să cucerească simpatia şi adeziunea cititorului, dat fiind faptul că a râde de cineva generează plăcere şi predispune spre colaborare. Astfel, prin comic pamfletarul impune cititorului o anumită complicitate, antrenându-l în jocul său şi, implicit, în agresivitatea sa.

În pamflet comicul se manifestă prin diferite moduri – de la ironia fină, abia perceptibilă, până la grotescul vulgar, în care violenţa depăşeşte comicul. În baza textelor selectate în cadrul acestei cercetări am constatat că în pamflet se manifestă preponderent patru tipuri de comic: satira, ironia, sarcasmul şi grotescul.

Satira – critică şi morală

Definită iniţial drept scriere în versuri prin care autorul îşi exprimă indignarea şi dispreţul faţă de moravurile proaste şi aspectele negative ale societăţii, satira (lat. *satura* sau *satira* – „amestec de proză şi versuri"; „mustrare"; „satiră") ajunge să denumească „orice scriere cu caracter de critică batjocoritoare, vehementă" [1, p.292]. În *Le Dictionnaire du Littéraire*, satira este definită drept „gen prin care se denunţă viciile şi prostiile oamenilor urmărind un scop moral şi didactic" [2, p.540]. Aşadar, satira poate fi considerată drept un registru discursiv care include două elemente de bază: critica şi funcţia moralizatoare.

Satira atacă comportamentul indivizilor, ideile lor şi, în special, viciile lor, exprimând o atitudine batjocoritoare şi persiflantă. Ea urmăreşte ca persoanele vizate să-şi conştientizeze metehnele şi să-şi corecteze comportamentele. Satira este foarte prezentă în pamflet, întrucât, chiar dacă se critică o singură persoană, ţinta finală este, de fapt, o instituţie întreagă, toată clasa politică sau chiar toată societatea.

Cea mai atacată prin satiră este clasa politică, care este acuzată de incompetenţă, corupţie, lipsă de unitate şi de gestionarea proastă a lucrurilor la nivel de stat.

De exemplu, unul dintre pamfletele analizate satirizează indivizii care, după ce se eliberează din funcţia în conducere (de orice nivel), continuă să se simtă şi să acţioneze de parcă ar fi şefi: „E sindromul postnapoleonian, aşa numim noi. Peste 90 la sută din foştii şefi suferă de acest sindrom". Prin urmare, acţiunile şi vorbele lor devin inadecvate, chiar ridicole, deoarece nu se potrivesc realităţii. De aici ar rezulta morala că fiecare trebuie să-şi ştie locul şi să acţioneze adecvat, în conformitate cu poziţia pe care o are.

În ceea ce priveşte societatea în întregime, pamfletarii critică mai multe aspecte: prostia, sărăcia, goliciunea spirituală, naivitatea etc. Un exemplu în acest sens ar fi următorul: „Ştiţi, oamenii în ziua de azi îşi fac sesiuni foto, închiriază o sală decorată cum vor ei (cu brad sau cu atmosferă de Paşti, sau cu lux, sau cu maşini scumpe) şi se fotografiază ca să pună pe reţele sociale aceste poze şi să creadă lumea că aşa e viaţa, taman exact aşa". În acest exemplu este satirizată goana după aparenţe: oamenii vor să pară mult mai buni, mult mai bogaţi şi mult mai fericiţi decât sunt în realitate, de aceea încearcă din răsputeri să creeze iluzia fericirii pe reţelele de socializare, pentru a fi apreciaţi. Pleonasmul „taman exact aşa", în care se alătură un cuvânt popular şi unul neologic, adaugă un plus de comic acestui context. Morala pe care o întrezărim aici: ceea ce contează cu adevărat este realitatea, trebuie să învăţăm a trăi fericirea în realitate şi să fim noi înşine, fără să alergăm după aparenţe.

Un exemplu în care este criticată în particular societatea moldovenească: „În anul 2017 bradul de la Chişinău s-a instalat în conformitate cu tradiţiile Republicii Moldova: statul care sărbătoreşte în fiecare sezon două Crăciunuri, doi Ani Noi, doi Sfinţi Nicolai, două Boboteze, vorbind două limbi moldoveneşti, cu politicieni care au câte două cetăţenii, miniştri care au câte două soţii şi parlamentari care stau în câte două luntri, nu poate avea doar un brad, de aceea în Spectacolul Sărbătorilor de Iarnă 2017-2018 s-au înscris doi brazi." (ZG). Făcând referire la cazul bradului instalat în 2017 în centrul capitalei cu ocazia sărbătorilor de iarnă, se desprinde o critică dură la adresa întregii societăţi: standarde duble ale politicienilor, ipocrizia demnitarilor, imoralitatea, lipsa de caracter, indeterminarea în subiecte de istorie şi religie etc. Concluzia pe care o tragem din acest context este că un stat care nu are bine pusă la punct ideea de etnie şi limbă nu are cum să prospere; dacă nu există determinare în lucruri de importanţă majoră, nu poate exista determinare nici în lucruri mărunte.

Satira implică o critică destul de blândă la adresa societăţii în întregime sau a unor grupuri particulare, având totodată o funcţie didactică şi moralizatoare. Ea urmăreşte în principal să ajungă la conştiinţa celor vizaţi pentru a-i provoca la o schimbare a comportamentului.

Ironia – negaţia afirmaţiei

În mod tradiţional, ironia (lat. *ironia* – „simulare, prefăcătorie") este definită drept figură retorică prin care se exprimă opusul a ceea ce se afirmă [1, p.181; 3, p.246].

Liviu Iulian Cocei afirmă că ironia „nu spune totul" și că „adevărul rămâne undeva în fundal" [4]. Ironia conferă pamfletului ambiguitate prin ștergerea granițelor dintre ceea ce își asumă și ceea ce nu își asumă pamfletarul. Prin intermediul ironiei, pamfletarul jonglează cu sensurile, invitând cititorul să caute mesajul dincolo de cuvinte. Deși pamfletarul încearcă să creeze aparența seriozității, implicând cititorul într-un joc al sensurilor, intenția ironică iese la suprafață în momentele în care devine clar că pamfletarul se contrazice. Cu cât e mai mare diferența dintre ceea ce gândește și ceea ce spune pamfletarul, cu atât ironia e mai perceptibilă. Contrastul dintre cele două realități generează efectul surprizei și face cititorul să se întrebe: care este, de fapt, atitudinea reală a pamfletarului?

Pentru ca ironia să-și atingă scopul, este necesar ca emițătorul și receptorul să cunoască bine contextul extralingvistic și să împărtășească același sistem de valori. Evident, un cititor care nu împărtășește viziunea pamfletarului, deși va înțelege mesajul ironic, nu se va simți în rol de complice al pamfletarului, ci mai degrabă se va simți atacat și dezgustat.

Ironia are diferite forme, uneori fiind foarte fină, abia perceptibilă, alteori fiind destul de dură, îmbrăcând forma sarcasmului sau a zeflemelei. Se poate vorbi despre ironie fină, autoironie, ironie impersonală ș.a.

În pamfletele din cele două ziare se conturează clar un ton preponderent ironic ce interferează uneori cu satira, sarcasmul și chiar cu grotescul. Se observă tendința spre ironizarea clasei politice prin atacuri asupra capacităților intelectuale și asupra aspectului fizic. Cad pradă ironiei pamfletare atât indivizi luați separat, cât și grupuri de politicieni și chiar societatea în general.

Un exemplu de ironie fină este următorul context: „Poporul moldav apreciază la nivel înalt faptul că Federația Rusă, de-a lungul timpului, a susținut dreptul Republicii Moldova de a-și alege propria cale și de a spori rezistența față de cei care subminează suveranitatea sa." (ZN). Acest enunț ironizează poziția oficială pe care Republica Moldova a ocupat-o mulți ani la rând față de influența rusească asupra statalității și integrității sale. Chiar dacă unele forțe politice, în virtutea servilismului și a lipsei de verticalitate, au evitat critica directă a acțiunilor autorităților rusești în ceea ce privește politica promovată în spațiul basarabean, adevărul este cu totul altul: măsurile întreprinse de guvernul rus au avut impact negativ asupra integrității statului Republica Moldova și asupra dezvoltării sale economice și sociale. Enunțul următor celui citat mai sus vine să clarifice poziția ironică a pamfletarului: „Aceasta în pofida creării unei republici separatiste pe Nistru și a refuzului de a-și retrage trupele ruse de ocupație și depozitul de muniție și armament de pe teritoriul nostru." (ZN), care arată mai degrabă ca înaintarea unor pretenții demască indignarea și revolta pamfletarului.

Subiect de ironie devin vorbele, acțiunile, deciziile, ideile, comportamentele politicienilor:

✓ „Stimaţi compatrioţi şi compatreoni! Doar 24 de concurenţi – 22 de partide/blocuri şi 2 candidaţi independenţi – s-au înscris în cursa electorală a alegerilor parlamentare anticipate." (ZN) – ironia rezultă în special din folosirea cuvântului „doar", fiind clară ideea că, de fapt, prea mulți concurenți s-au înscris în cursa electorală;

✓ „Noi nu putem urma legile orbește, dacă legea ne duce în râpă sau în abis, noi suntem oameni rezonabili, respectăm numai legile bune, care ne ajută să construim statul de drept. Abaterea rezonabilă de la Constituție în interesul supremației legii este o necesitate stringentă!" (ZN) – pamfletarul se pronunță împotriva acțiunilor demnitarilor: Constituția nu poate fi încălcată de nimeni și sub niciun motiv, chiar dacă este unul nobil.

Cele mai frecvente procedee ale performării ironice sunt: exagerarea, acumularea, paralelismul sintactic, antiteza, comparațiile ironice, jocul de cuvinte etc.

Exagerând mărimea și importanța lucrurilor, pamfletarul face să se înțeleagă că ideea exprimată nu reprezintă punctul său de vedere și că decalajul dintre aparență și realitate subliniază absurdul situației. Tot aici se încadrează enunțurile ironice în care se face fie o apreciere sau o laudă exagerată, fie o critică vădită, aceasta trădând falsul și prevenind receptorul cu privire la intenția emițătorului:

✓ „Să fii numit «omul anului» când te consideri «omul secolului» şi – de ce nu? – al mileniului şi al erei noastre, e frustrant de bună seamă, aşa că nu e de mirare că unii dintre bipişti s-au simţit jigniţi în sentimentele lor importante de calibru mare şi au anunţat că renunţă la distincţie în semn de protest." (ZN);

✓ „Pentru că miniştrii PD consideră că Vlad Plahotniuc este cel mai bun organizator al tuturor distracţiilor din toate timpurile (concerte politice, electorale, pro-europene, pro-guvernamentale, pro-personale, pro-democrate), având şi experienţa multor discoteci, cazinouri şi saune, un grup de miniştri vor să îl învestească în funcţia de coordonator al distracţiilor naţionale, mai ales că într-un an electoral va fi mare nevoie de distracţie, circ şi cârnăciori cu pâine." (ZG).

Este frecventă ironia construită în baza paralelismului sintactic, care opune personaje, trăsături, situații în baza unor asemănări și a unor diferențe, ca în exemplele ce urmează:

✓ „ieri era un hulubaș în mâna moale și caldă a poporului, azi e un cioroi zburlit, plouat, de pe gardul Președinției" (ZN);

✓ „ieri se compara cu Ștefan cel Mare, iar de mâine va trebui să se compare cu Violeta Ivanov sau Andrei Năstase" (ZN).

Din exemplele citate observăm că paralelismul sintactic este construit în manieră antitetică, punând în contrast imagini: ieri–azi, hulubaș–cioroi, Ștefan cel Mare–Violeta Ivanov. Aceste contraste pun în derizoriu personajele politice și arată diferența dintre ceea ce ar trebui să fie și ceea ce sunt de fapt.

În acest context menționăm și antiteza, care este foarte apropiată de paralelismul sintactic și care pune în contrast două persoane/lucruri pentru a evidenția diferența dintre acestea: „Să preferi unui tătuc viguros, puhab, unui statalist cât Ceahlăul de mare, unui familist prolific o mămucă firavă, fără obligații matrimoniale și patrimoniale, cu pașaport românesc, e o trădare curată." (ZN). Ironia rezultă din accentuarea contrastului dintre trăsăturile celor două personaje, trăsături care sunt vehiculate eronat de mass media și folosite pentru inducerea unor convingeri și manipularea maselor.

Uneori efectul ironic rezultă din procedeul acumulării:

✓ „Aflată în *izolare, carantină și locdaun*, corespondenta noastră permanentă…" (ZN) – aglomerare ascendentă pentru amplificarea seriozității și mimarea unei situații reale;

✓ „Și parcă a făcut tot ce se cuvenea, conform tradiției autohtone: *a mers la Moscova cu iaurt și gogoșele, cu prinosuri suverane și temenele vasale, a escaladat Muntele Sfânt cu ofrande viticole, și-a făcut cucuie în frunte bătând mătănii la mănăstirile de pe Athos*, dar în van, nu a ajutat..." (ZN) – pamfletarul plasează în ridicol personajul, atribuindu-i o serie de acțiuni absurde, lipsite de logică, ce contravin categoric tradițiilor politice și etichetei diplomatice.

Un rol important în crearea efectului ironic îl au comparațiile deplasate, așa-numitele comparații ironice, care pun în echivalență lucruri de dimensiuni diferite, absolut nepotrivite:

✓ „era cât pe ce să rateze felicitarea tradițională a președintelui republicuței, fără de care felicitare *statalitatea* noastră era pentru el *ca buhaiul satului fără talangă sau ca un Martini fără măsline*, dacă vreți!" (ZN) – comparație prin care o noțiune juridică („statalitate") este echivalată cu o realitate banală („buhaiul satului fără talangă"/„Martini fără măsline") pentru a sfida importanța declarațiilor politice.

Conchidem că, pe de o parte, ironia este văzută ca o categorie a comicului, menită să provoace surâsul receptorului și să-i permită înțelegerea mesajului, iar, pe de altă parte, ironia este considerată o figură cu conotație negativă, întrucât exprimă porniri agresive și o atitudine de superioritate, fiind un instrument eficient de atac. Ironia se realizează prin diferite procedee, după cum le-am menționat *supra*: exagerarea, acumularea, comparațiile ironice, paralelismul sintactic, antiteza, interogațiile ironice, jocul de cuvinte etc. Deși urmărește inclusiv să provoace amuzamentul receptorului, scopul său principal este să transmită o idee – idee pe care emițătorul nu și-o asumă. Duplicitatea afirmației ironice permite detașarea pamfletarului de text și punerea înțelegerii textului în sarcina cititorului. Astfel, susținem afirmația lui N.Stejerean, care consideră că „de la adăpostul ironiei, ironiștii devin buni descriptori ai realității, beneficiind de obiectivitatea detașării pe care ironia le-o conferă" [5, p.14]. Întrucât ironia conferă o „scuză" plauzibilă, pamfletarii își permit să fie sinceri și obiectivi, detașându-se de propriile afirmații.

Sarcasmul – formă extremă a ironiei

Atunci când ironia devine dură, prea directă, mușcătoare, ea îmbracă forma sarcasmului (lat. *sarcasmus* – „a sfâșia prin batjocură"). Mai mulți teoreticieni consideră sarcasmul drept o formă extremă a ironiei, care se caracterizează prin asprime și exprimă o atitudine batjocoritoare. În *Dicționarul de teorie literară. Concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar* se menționează că „sarcasmul se distinge de ironie printr-un ton mai apăsat" [3, p.422] și urmărește să blameze. Așadar, sarcasmul este mai dur, mai răutăcios și mai direct.

M.Anghelescu afirmă că sarcasmul este o „expresie critică și amară a nemulțumirii, incluzând de cele mai multe ori ca procedeu ironia prin declararea unor lucruri contrare celor gândite despre cel în cauză" [1, p.291]. Cercetătorul consideră că de cele mai multe ori sarcasmul are ca procedeu ironia și implică o negație. Pe de altă parte, I.Manoli susține că sarcasmul se deosebește de ironie prin „tonalitatea sa afirmativă și impasibilă",

ironia caracterizându-se printr-un grad mai mare de expresivitate rafinată [6, p.487]. Prin urmare, negația nu este obligatorie în cazul sarcasmului, în virtutea faptului că el este mai direct și nu solicită un efort mare de decodificare.

În pamflete sarcasmul este foarte frecvent, interferând cu ironia fină și cu alte forme ale comicului. Forma sarcasmului variază de la sintagme scurte („pandemicul, pinocchiosul premier" (ZN), „trăncănea «kuliokul»" (ZN)) până la fraze lungi și contexte mai largi („Dar trebuie să fii tare afectat de coronavirus la cap, ca general de poliție al unui stat debil (în sensul omologat de DEX), din a cărui BNM s-a scos un miliard în valută internațională, dacă asurzești lumea «cotcodăcind» pentru 0,78 grame de cânepă, pe care le-ai capturat cu cinci ani în urmă." (ZN)).

Cele mai multe acuze sarcastice sunt aduse politicienilor și altor oameni bine-cunoscuți din societate. În toate cazurile, în contextele sarcastice scopul pamfletarului este de a denigra imaginea persoanei, operând cu o critică dură și subiectivă. Sarcasmul atacă de multe ori fie aspectul fizic al obiectului, fie trăsăturile și comportamentele sale, fiind rău intenționat:

- ✓ „este un mare talent al ipocriziei" (ZG) – se atacă direct o trăsătură negativă a persoanei, fiind folosit gradul superlativ („mare talent");
- ✓ „«Oameni răi sunt mulți, mai ales în țările sărace», asta a citit el într-o carte, pe pagina ceea întreagă pe care a citit-o anul trecut." (ZG) – atac asupra nivelului de cultură și inteligență al persoanei.

Sarcasmul implică malițiozitate, urmărește să jignească, să insulte, prin ridiculizarea trăsăturilor fizice/de caracter, a vorbelor și a comportamentelor personajelor, și, spre deosebire de ironie, nu presupune neapărat negarea afirmației. Sarcasmul este o manifestare a cruzimii, aplicând un limbaj descalificant, care depășește comicul.

Grotescul – tehnica exagerării

Grotescul (it. *grottesca* – „capricios, ridicol") este definit drept o formă de comic „exagerat, bizar, neobișnuit, care produce o stare de dezgust" [1, p.160]. În estetica romantică grotescul apare în opoziție cu sublimul, uneori optându-se pentru îmbinarea acestora „în numele veracității în artă" [*Ibidem*, p.159].

În studiul său *Conceptul de grotesc – fundamentare estetică și teoretică*, Alunița Cofan definește grotescul drept „categorie estetică revoluționară care își dorește, satirizând și criticând ordinea putredă existentă, să reîntroneze, cumva, adevăratele valori" și menționează „natura paradoxală, hibridă și contradictorie a grotescului" [7]. Definiția dată de cercetătoare subliniază dualitatea conceptului (hibrid și contradictoriu) și scopul său final: de a restabili valorile răsturnate. Deși o face într-o manieră diferită, stranie, chiar ridicolă, grotescul urmărește restabilirea ordinii firești a lucrurilor și reinstaurarea valorilor.

În exemplele citate mai jos se poate observa amestecul dintre realități – lucruri absolut incompatibile, de dimensiuni și destinații diferite se pun împreună, se îmbină domenii și planuri diferite, creând efectul ridicolului și absurdului:

✓ „De exemplu, să luăm Partidul Schimbării... Ce să mai schimbi, stimabile, după treizeci de ani? E totul anchilozat, e calcar! Nici calgonul nu ajută!" (ZN) – pamfletarul descrie situația politică din țară ca fiind atât de anchilozată, încât nu ar ajuta niciun mijloc fizic pentru redresarea acesteia și, în vederea argumentării ideii sale, recurge la menționarea unei soluții de uz casnic foarte eficiente în îndepărtarea calcarului de pe aparatele electrocasnice (calgon);

✓ „Partidul Vorbelor Dulci e altceva, e un partid de tip nou, cu o clasă politică nouă, proaspătă, e zarzavat, e vărzare a politicii eficiente." (ZN) – pamfletarul pune în echivalență un partid (fictiv) cu zarzavatul și vărzarea, dorind să sugereze ideea de prospețime, de noutate, și prin aceasta creează ridicol.

Exemplele citate ne permit să deducem că o trăsătură esențială a grotescului este asocierea de imagini incompatibile, care aparțin unor realități diferite și, prin aceasta, îndepărtarea de planul real și introducerea unor elemente fantastice. În susținerea acestei idei menționăm afirmația lui D.Nicolaev, care definește grotescul drept „principiu al reprezentării artistice a realității constând într-o suprapunere artificială a obiectelor aparținând unor planuri diferite ale realității, încălcarea verosimilului, combinarea a ceea ce nu se poate combina, exagerarea cu caracter fantastic, dezvăluirea contradicțiilor realității cu mijloacele paradoxului" [8, p.181].

Din motiv că îmbină realități diferite, incompatibile, expresiile grotești creează un fel de confuzie receptorului, întrucât necesită un efort intelectual sporit pentru decodificare. Imaginile exagerate, fantastice, monstruoase, lipsite pe alocuri de bun-simț, creează efectul surprizei și necesită receptorului un anumit grad

de creativitate și inteligență pentru a le percepe în profunzime. Confuzia generată de grotesc se datorează ștergerii granițelor dintre concepte și suprapunerii acestora, denaturării proporțiilor și valorii lucrurilor. Pe de o parte, grotescul stârnește surâsul receptorului, iar, pe de altă parte, îl face să gândească și să creeze imagini în mintea sa. În acest sens este relevantă afirmația cercetătoarei Cofan potrivit căreia „grotescul este un mod de a concepe (imagina) și nu de a percepe lumea" [7]. Grotescul este un tip de comic specific, care depășește râsul și provoacă la o mentalizare a realității prin prisma fantasticului și neverosimilului. În pamflet grotescul apare destul de frecvent, fiind o marcă a creativității pamfletarului și a agresivității discursului.

Concluzii

Din punct de vedere moral, comicul este un „factor de corecție socială" [8, p.60], întrucât prin stârnirea râsului urmărește nu doar binedispunerea receptorului, ci, mai ales, atragerea atenției asupra anumitor aspecte negative ale vieții, ale societății, ale omului ca individ social și tragerea unor concluzii pe seama celor luați în derâdere. Așadar, scopul ultim al comicului ar fi nu divertismentul, ci demascarea întocmirilor proaste și descoperirea moralei. Exemplele citate ne-au permis să demonstrăm că în pamflet își găsesc expresie, în principal, patru tipuri ale comicului: satira, ironia, sarcasmul și grotescul. Prin exploatarea acestor tipuri și prin îmbinarea lor pamfletarii reușesc să-și desăvârșească instrumentele de atac. Râsul este alimentat de o doză sporită de agresivitate, astfel că distrugerea imaginii obiectului pamfletizat este iminentă.

Referințe:

1. *Dicționar de terminologie literară* (coord. Emil Boldan). București: Editura Științifică, 1970.
2. ARON, P., SAINT-JACQUES, D., VIALA, A. *Le dictionnaire du Littéraire*. Paris: Presses Universitaires de France, 2002. 636 p.
3. GRATI, A., CORCINSCHI, N. *Dicționar de teorie literară. Concepte operaționale și instrumente de analiză a textului literar*. Chișinău: ARC, 2017. 500 p.
4. COCEI, L.I. Ironia şi distanţa sau despre puterea gândirii care se ascunde. În: *Danubius*, XXXVI, 2018, p. 359-372. (online) Disponibil: https://www.researchgate.net/publication/340448295_IRONIA_SI_DISTANTA_SAU_ DESPRE_PUTEREA_GANDIRII_CARE_SE_ASCUNDE_IRONY_AND_DISTANCE_OR_REGARDING_THE_POWER_OF_THOUGHT_THAT_IS_HIDING. [Accesat: 20.02.2022]
5. STEJEREAN, N. *Ironia – construct lingvistic cu funcționalitate pragmatică, stilistică și poetică:* Rezumatul tezei de doctor. Cluj-Napoca, 2014 (online). Disponibil: https://www.academia.edu/20308799/Mihaela_TOPAN_rezumatul_tezei_de_doctorat_romana_2014_05_28_13_29_30. [Accesat: 20.02.2022]
6. MANOLI, I. *Dictionnaire des termes littéraires*. Chișinău: ULIM, 2017.
7. COFAN, A. Conceptul de grotesc – fundamentare estetică și teoretică. În: *Studia Romanica Posnaniensia*, Adam Mickiewicz University Press, Poznań, vol. XXXVI, 2009, p.165-177 (online). Disponibil: https://pressto.amu.edu.pl/index.php/srp/article/view/3314. [Accesat: 20.02.2022]
8. POPA, M. *Comicologia*. București: Univers, 1975.

Date despre autor:
Ana FERAFONTOV, doctorandă, Școala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: anaferafontov@gmail.com
ORCID: 0000-0002-0413-6461

Prezentat la 08.04.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Ştiinţe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.65-70

CZU: 801.73:[398.22:821.135.1.09] **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583949**

HERMENEUTICA MITULUI ANTIC LA EUGEN SIMION: *JURNALUL* ÎNTRE PROTEU ŞI CIRCE

Victoria FONARI

Universitatea de Stat din Moldova

În acest articol încercăm să explicăm importanţa mitului antic în interpretarea autentică a lui Eugen Simion. Deşi în lucrarea sa fundamentală „Ficţiunea jurnalului intim" găsim referinţe la mai multe personaje mitice, prezentul articol se axează pe două metamorfoze ale diaristului atestate de academicianul Eugen Simion: Proteu şi Circe. Hermeneutica mitului, o ramificare a hermeneuticii, constituie modalităţile de interpretare a textului artistic, care, în scopul de a elucida etapele şi contextele transformării imaginii de la ontologic la cea re-creată de scriitor, explică opţiunile autorului în realizarea acestei metamorfoze şi elucidează receptarea autentică a conceptelor ce relevă noi conotaţii, sublimându-le pe cele anterioare. În acest context, am selectat hermeneutica mitului pentru a investiga conotaţiile mitului antic şi mutaţiile acestuia în discursul critic al lui Eugen Simion. Transformarea este pilonul pe care mizează cercetătorul, totodată argumentându-şi selecţia pentru Proteu şi Circe. Considerăm important a explica diferenţele acestor iniţiaţi ai metamorfozelor pentru a percepe rolul remitizării ce contribuie la perspectiva recunoaşterii. Receptorul rămâne într-un exerciţiu de desfigurare a mitului. În studiul lui Eugen Simion secundarul devine primordial.

Cuvinte-cheie*: hermeneutică mitică, jurnal, diarist, Proteu, Circe, metamorfoză, critică literară, Eugen Simion.*

HERMENEUTICS OF THE ANCIENT MYTH IN EUGEN SIMION: THE *DIARY* BETWEEN PROTEUS AND CIRCE

In this article we explain the importance of the ancient myth in the genuine interpretation of Eugen Simion. Although in his fundamental work, "Fiction of an Intimate Diary", we find references to several mythical characters, this article focuses on two metamorphoses of the diarist noted by acad. Eugen Simion: Proteus and Circe. The hermeneutics of the myth, a branch of hermeneutics, comprises ways of interpreting an artistic text which, in order to elucidate the stages and contexts of image transformation from an ontological image to an image recreated by the writer, explains the reasons for the author's choices in achieving such metamorphosis and identifies its impact towards genuine reception of concepts that reveals new connotations, and sublimates the previous ones. We selected the hermeneutics of the myth in order to investigate the connotations of the ancient myth and its mutations in Eugen Simion's critical discourse. Transformation is the pillar on which the researcher relies and on which he bases his selection of Proteus and Circe. We believe that it is important to explain the differences of these initiates of metamorphoses in order to perceive the role of rebuilding the myth that contributes to the perspective of recognition. The receiver remains in an exercise of creative acceptance of the myth. In Eugen Simion's study, the secondary becomes paramount.

Keywords: *mythical hermeneutics, diary, diarist, Proteus, Circe, metamorphosis, literary criticism, Eugen Simion.*

Introducere

Acest articol are drept scop abordarea mitului în viziune metodologică şi utilizarea acestuia în calitate de instrument de investigaţie în critica literară. Considerăm oportun a releva din multitudinea de definiţii din istoricul noţiunii în discuţie (care fie se extindea semantic, fie se contura prin reguli exacte) pe cea a lui Martin Heidegger: „Hermeneutica nu mai este acum interpretarea însăşi, ci ştiinţa condiţiilor, a obiectului şi a mijloacelor interpretării, a modurilor de a comunica o interpretare şi de a o aplica practic" [1, p.40].

Valorificarea ştiinţifică a noţiunii de hermeneutică a mitului este realizată de Lucia Chifor, pledând, de fapt, pentru pluralul – hermeneutica miturilor – în Capitolul III *Hermeneutica literară şi ştiinţele culturii. Hermeneutica miturilor* din volumul *Principii de hermeneutică literară* [2]. Autoarea valorifică mai multe aspecte: interdisciplinaritatea şi multidisciplinaritatea, corelaţia dintre mituri şi simboluri, diferenţierile dintre mitocritică şi mitanaliză.

Interdisciplinaritatea este anunţată prin enumeraţie: „*Hermeneutica miturilor* reprezintă un subiect în sine atât pentru mai vechii «mitologi» sau «mitografi», cât şi pentru istoria şi filosofia religiilor, antropologie, sociologie şi poetică" [2, p.223].

Corelaţia dintre mituri şi simboluri se realizează prin accentuarea similitudinii: „Elementele comune de care trebuie să ţină cont interpretarea sunt, în opinia noastră, următoarele: *creativitatea definitorie* şi *capaci-*

tatea de semnificare. Cea din urmă se manifestă în dublul plan: pe linia *instaurării de sensuri* și pe cea a *restaurării de sensuri*, în acord cu tradiția pe care o ilustrează" [2, p.223].

Dacă simbolul și mitul sunt valorificate după elementele comune, atunci *mitocritica* și *mitanaliza* sunt explicate din perspectiva identificării particularităților fiecăreia. Autoarea le vede ca pe o parte componentă a hermeneuticii mitului, unde noțiunea de mit apare la singular. „*Mitocritica* și *mitanaliza* reprezintă cele două ramuri importante ale hermeneuticii mitului. [...] *Mitocritica* reprezintă studierea mitului în textele literare, implicând chestiuni de poetică și de estetică a mitului. Ea reprezintă un tip de hermeneutică literară modelată de perspectiva asupra literaturizării mitului, conținând în subsidiar un mod de a judeca literatura prin miturile tematizate în cuprinsul ei. În schimb, *mitanaliza* este interesată de viața mitului, în general vorbind, de articulațiile lui din toate sferele cultural-sociale în care este prezentă: artă (literatură), ideologie, filosofie, religie, societate etc." [2, p.225]. Noi nu excludem acest tip de valorificare a hermeneuticii literare, cu atât mai mult cu cât abordăm textul liric și după criteriul tematic, propriu școlii franceze, dar considerăm că aceasta nu rămâne fundamentală. Tematica este un exercițiu de a valorifica individualul din corpul comun al mitului. Din punct de vedere estetic, mutațiile mitului au fost cel mai rapid transformate. Dorind să se apropie de mit, scriitorul și-a văzut textul în propria albie, respectiv, cu cât mai mult încercând să se apropie, cu atât distanțările devenind mai izbitoare, deoarece timpul în care trăiește poetul vine cu un alt criteriu estetic, pe alocuri acesta nefiind încă o marjă de a recunoaște stilul literar. Esteticul și-a modificat polii perceperii, textul artistic fiind mai degrabă o formă brută, iar esteticul aparținând standului de parfumerie.

În opinia noastră, singularul înglobează viziunea generală. **Hermeneutica mitului** constituie modalități de interpretare a mitologismelor („mitologism – expresie preluată din mitologie pentru a construi o viziune poetică" [3, p.139]) din textele artistice după instrumentarul propus de știința hermeneutică, care conține următoarele etape: identificarea, investigarea, înțelegerea, cercetarea vectorială a textului de la imagine la mit, de la transformarea mitului și consecințele acestuia în dialogul cultural/social/temporal. Cercetarea vectorială presupune direcțiile pe care și le asumă autorul când abordează imaginea artistică, începând de la adâncimea arhetipală prezentă în mit și ajungând la asamblarea textuală a unui scriitor concret. Această *ghidare* analizează multiplele transformări generate de conceptele moderne din diferite științe, de asimilarea multiculturală, de gestionarea imediatului încorporat în opera artistică.

În studiul lui Constantin Parfene aceste modificări sunt explicate prin următoarele noțiuni: „Demitizarea–remitizarea, ca proces remodelator de mituri, care acționează în interiorul mitologiilor, se întâlnește și în literatură, mai exact spus, în creația poetică" [4, p.131]. Metamorfozele mitului țin de accentele scriitorilor pe care le revendică în textele lor pentru a-și exterioriza propriile gânduri în arealul arhetipal.

Prezintă interes și atitudinea față de diverse experiențe interpretative și propulsarea teleologică a unei alte perspective hermeneutice: „[…] hermeneutica artei actuale abstracte (nonfigurativă) nu va putea fi decât o hermeneutică psihanalitică? De fapt, nu cred că este mereu necesar și indispensabil să invocăm simbologia freudiană sau jungiană pentru a justifica formarea acestor *patterns* compoziționali. […] Arta de azi constituie […] proiecția fie a unor elemente îndreptate și inconștiente, fie a unor procese formative mai mult sau mai puțin conștiente, dar în orice caz axate pe exteriorizarea unui material formal de directă proveniență proprioceptivă" [5, p.100]. Întrebarea are scopul de a dezvălui și de a schimba mentalitatea care implică rolul inconștientului. Sesizăm că acesta nu este negat, dar se relevă perspectiva extrovertită a modului de a fi receptată creația artistică.

În ultimul timp, noțiunea de interpretare devine inferioară înțelegerii. Totuși, considerăm că trecerea de la opac la înțeles sau de la neclar la clar se realizează cu ajutorul argumentării prin interpretare, care necesită a fi *trasată* multiplan. Mitul conține un subiect cu elemente holografice, respectiv, perspectiva de privire a autorului, care transformă și mesajul mitului; selectarea unui fragment din mit efectuată de scriitor centrează ceea ce pentru lumea elenă antică putea fi neesențial, adică are loc o apropiere de mit după dorința artistului. Așadar, citind un text artistic din secolele XX–XXI, asistăm la o interpretare artistică ce ar trebui să fie suprapusă conștiinței mitului care traversează timpul și, pe acest traseu, interpretarea se modifică în mod corespunzător.

Deși ne vom referi preponderent la studiul lui Eugen Simion „Ficțiunea jurnalului intim" (inserat în trei volume), nu ne obligăm să trecem în revistă scriitorii pe care îi abordează. Ne vom axa strict pe selecția imaginilor mitice Proteu și Circe (ținând cont de spațiul permis pentru publicare, or, exegetul are predilecție și pentru alte personaje din cultura clasică, cum ar fi Narcis, Penelopa, Oedip, Sisif ș.a.) care sunt utilizate drept

instrumente ale interpretării, fiind autentic pliate pe obiectivul principal al lui Eugen Simion de a dezvălui relația din diarist și scrierea sa și o perspectivă care însoțește contextul social, cadrul familial, strict biografic al autorilor aleși, printre care enumerăm: M.Eliade, E.Ionesco, Sartre, Kafka, L.Rebreanu, N.Steinhard, M.Sebastian, M.Preda, M.Zaciu ș.a.

Prezentul articol se axează pe două metamorfoze ale diaristului atestate de academicianul Eugen Simion: Proteu și Circe. Ipoteza de cercetare care îngăduie să selectăm acest traseu constă în observarea modificărilor mitului antic în textul critic, care relevă mai multe probleme: transformarea, reflecția, frica, asiduitatea de a scrie continuu pentru a consemna / completa jurnalul.

Aspectele respective magnetizează alte teme – de identificare a autorului în raport cu reacția presupusă a lecturii, de aici rezultând problematica receptorului de surprindere a relației microuniversului cu lumea, cioburile în care se privește, de supraviețuire a manuscrisului (indiferent de doleanța autorului) și transformarea acestuia în creație artistică.

Mitul – componentă a culturii

Criticul literar Eugen Simion include mitul în arealul cultural, ceea ce înseamnă că este asigurată supravieţuirea acestuia, indiferent de transformările pe care le va realiza şi le va suporta artistul. În „Mit, mitizare, mistificare" autorul polemizează cu interpretările ce transformă mesajul deja creat, scris. În opinia sa, rescrierea conduce la demitizare şi contribuie la mistificări, acordând o mare importanţă argumentelor. Aici observăm că este adeptul lui Mircea Eliade, pe care îl reabilitează în alt volum, analizând minuţios jurnalele exegetului în istoria religiilor.

Ceea ce vrem să relevăm sunt argumentele lui Eugen Simion în favoarea importanţei de a cerceta mitul: „În toată lumea modelele culturale, miturile sunt puse în discuţie şi, de la oameni politici până la sociologii şi istoricii interesaţi de mentalităţile timpului şi de strategiile dezvoltării durabile, toţi demitizează şi mitizează, *se despart* de ceva sau de cineva, anunţându-se solemn şi ultimativ că, dacă secolul XXI nu va fi cum cred ei, nu va fi deloc…" [6, p.6]. Multitudinea domeniilor enumerate explică un fenomen propriu timpului nostru – transdisciplinaritatea. Evident, fiecare ştiinţă lucrează cu un instrumentar specific acesteia. Revenind la interpretare, printre multele opinii, inclusiv din reţeaua literară, Eugen Simion îşi explică punctul de vedere: „Formula cunoscută a lui Malraux a fost şi este parafrazată în o mie de feluri… Oricum, se dă ca sigură moartea miturilor şi se anunţă iminentul deces al literaturii. […] … personal, nu cred că vom păşi în secolul viitor, lepădându-ne de toate modelele culturale şi, în genere, nu cred că omul societăţii informaţionale (cum se anunţă societatea secolului XXI) poate trăi fără mituri. Chiar dacă sunt conştient de acest fapt, unele mituri vor fi uitate şi vor apărea altele… Sunt, din acest punct de vedere, de partea lui Mircea Eliade care, se ştie, consideră că omul este suma miturilor sale şi că numai această zestre îl face să supravieţuiască în confruntările lui cu barbariile istoriei…" [*Ibidem*]. Viziunea pe care o relevă Eugen Simion face să amintim şi alte personalităţi, cum ar fi F.Nietzsche, S.Freud, C.G. Jung, U.Eco, care s-au axat şi pe cultura antică, operele cărora rămân să influenţeze prin conceptele acestora secolul XXI. Un argument în acest sens este studiul „Mit şi metafizică" al lui Georges Gusdorf, care explică conștiința mitică în instanțele valorilor: „Conștiința mitică este cea care realizează unitatea existenței concrete, adunând elementele disparate, dând sens și înfățișare nu numai vieții noastre, ci și vieții altuia, vieții comunității. (…). Conștiința valorilor ca focar de mituri constituie inventarul virtual al semnificațiilor umane" [7, p.248].

Respectiv, mitul devine o componentă a culturii, formele pe care le ia ţinând de rigorile timpului. Formele artei, inclusiv cele care vizează cuvântul, sunt într-o continuă transformare. Transformarea ca fenomen literar este un spaţiu atractiv pentru savantul Eugen Simion, pe care l-a relevat minuţios în spaţiul jurnalului.

Este evident ca un text artistic ce conţine asociaţii cu imaginile mitice să fie abordat inclusiv din această optică. Totuşi, pentru ca cercetătorul să-l atragă pe cititor în mrejele cărţilor sale, preia, pe alocuri, perspectivele parabolei pe care punctează figuri mitice. Anume asemenea situaţii le creează cercetătorul Eugen Simion: lexicul strict prinde culoare şi invită în labirintul interpretării nu doar prin rigiditatea de critic literar, dar şi din perspectiva unei călăuze care invită la un traseu inedit de a persevera obiectivele în care academicianul îşi îmbracă scrierile în haină de călător-descoperitor.

Mitul trece în asimilare / cooptare de la un arhetip cunoscut, valorificat din conștiința socială comună, la o opinie individuală / concept individual, care are forță, prin receptare, să fie cooptată de socium.

***Jurnalul* și transformările lui Proteu**

Reputatul critic literar Eugen Simion are predilecţia de a coagula noţiunile teoretice pe „entităţi mitice". Aceasta este o modalitate de a reprezenta conceptul printr-o dezvăluire din interior. Coerenţa de a percepe

noţiunea într-un *senzorial* este abordată în „Ficţiunea jurnalului intim". În volumul I se profilează un garant de a oferi o altă posibilitate de a cunoaşte acest gen: „Ce zeitate protejează mai bine această scriitură a insignifianţei şi efemerului, acest produs imperfect al incertitudinii şi spontaneităţii? Îmi vine în minte, evident, mitul lui Proteu, vietatea marină care are darul de a-şi schimba mereu forma. Îl putem, cred, invoca pentru a sugera structura ambiguă a jurnalului, capacitatea (sau slăbiciunea?) lui de a-şi adapta formele în raport cu cel care scrie şi cu rosturile ce i le atribuie. Un mit, dar, al instabilităţii şi metamorfozei, întruchipat de un Proteu care este mereu ţinut în anticamera Marelui Salon (al literaturii şi, în circumstanţele mitologiei, Salonul zeilor exemplari, zeilor-vedete)" [6, p.253].

Întrebarea într-o realitate la început de secol al XXI-lea atenţionează la o actualizare a mitului. Răspunsul recreează mitul dintr-o aplicativitate a întrebării. Personajul devine resuscitat, extras din momentele secundare ale spaţiului mitic elen şi *invitat* sau proiectat pe palierul diaristicii din perspectiva criticii literare de la sfârşitul secolului al XX-lea şi începutul secolului al XXI-lea. Titlul „Mituri fondatoare, fantasme, imagini ale interiorităţii" reflectă gradual viziunea lui Eugen Simion despre jurnal: istoricul problemei, explicarea genului diaristic, analiza jurnalelor concrete, referindu-se la biografia autorilor.

Rudimentarea timpului, la omul care îşi organizează efemerul/cotidianul pe pagină, confirmă filosofia pragmatismului, în care ideea este trasată în acțiunea scrisului. Scrisul ține de subiectivitatea de a-și nuanța biograficul inclusiv prin universurile imaginare, pe care cercetătoarea Aliona Grati le identifică astfel: „Specificitatea universurilor imaginare se datorează felului individual al fiecărui om de a reacționa la obiectele înconjurătoare, dar și tipului particular de comunicare" [8, p.47].

Eugen Simion validează genul diaristic prin filiera culturii antice de unde selectează câteva secvenţe din corporalitatea mitului antic. Aceste fragmente în mitologie, luată în ansamblul ei de generaţii de uranieni şi olimpieni, sunt abia distinse şi nu figuri dominante decât într-un anumit context. Selectându-le, criticul literar le extrage într-un mod propriu gândirii existenţialiste a lui Al.Camus (în lucrarea căruia Sisif din personajul secund în lumea olimpică, după fragmentarea chirurgicală din contextul cultural greco-roman, ia conotaţii primordiale). Similar, Eugen Simion îl selectează din multitudinea zeităților greco-romane anume pe Proteu, care, în viziunea lui, devine un zeu ce ocrotește jurnalul.

Miza principală se pune pe transformare, autorul alegând două principii de metamorfoză:
- ✓ una, care se remodelează pe sine, unde cel care își schimbă forma este subiect și obiect (cazul lui Proteu);
- ✓ a doua, care își asumă jocul transformării asupra altora, respectiv subiectul transformă obiectul = corpul altora. Prezintă interes faptul că personajul feminin cinic este nuanțat emotiv. „Mica vrăjitoare (Circe – *n.n.)* ne poate ajuta să definim natura acestui gen care trăiește, structural și estetic, din instabilitatea și, totodată, vocația lui de a valorifica instabilitatea, efemerul, insignifiantul, informul (valori negative, ne-estetice!), pentru a-și defini o retorică (o retorică a antiretoricii, cum i-am zis mai înainte) și a-și structura discursul" [9, p.254].

În această hermeneutică a diaristicii autorul plonjează între Scila și Caribda cu alte fațete: Proteu și Circe. Transformarea din interior și transformarea din exterior este o problemă a metamorfozei în raport cu eul ce își asumă jurnalul și scrierea ca interlocutor. La un moment, scrierea va fi umbra care are forță să supraviețuiască autorul și, respectiv, ea va fi cea vivace, cea care va oferi acele secrete altora. Totuși, jurnalul nu este de fiecare dată un intim ascuns, constituind și reflecții proprii unei perioade, care invită cititorul într-o călătorie printre gândurile scriitorului, cum ar fi cazul lui Mircea Eliade sau Leo Butnaru.

Pentru Eugen Simion, atât versiunea lui Proteu, cât și a lui Circe, se află sub sigla fricii de un eventual cititor sau de a fi prins în flagrant delict. În toate acestea, pare neordinar ca Circe să fie inclusă cu asemenea angoase. La Homer, aceasta pare neînfricată, este stăpâna situației: „frumoasa Circe, o zeiță temută, cu graiul de om, soră a lui Aetes (stăpânul lânii de aur, regele Colchidei, tatăl Medeei – *n.n.*), născuți amândoi din luminosul Soare și din Perse, fiica Oceanului" [10, p.141]. Probabil, ea întruchipează diaristul conștient de a formata jurnale pentru schimbarea / modificarea cititorilor sau a redacțiilor revistei care publică jurnale. Ancorată în mit și racordată la cerințele actuale, Circe, în viziunea noastră, este un super erou care provoacă *quester*-uri (inventator de jocuri online), încercând să atragă pe oricine în mrejele vrăjilor. Cum ar fi motivarea prin vocea fermecătoare („cântă cu glas dulce" [10, p.143]), similară prin coperta care te atrage și tinzi să deschizi cartea, prin gustarea mâncării, echivalentă cu dorința de a lectura ceva care solicită ascunsul, interzisul. Altă etapă a farmecelor marinarilor (22 de însoțitori ai lui Ulise, care după ce servise „băutura fermecată (…) porci erau la trup, la păr, la cap și grohăit, doar mintea le rămăsese de om" [10, p.143]), este echivalentă cu depen-

dența cititorilor de a dezvălui acel insolit. Aceștia sunt implicați în a răspunde la diverse întrebări pe care și le asumă prin intrarea într-un timp / loc ce nu le aparține, dar pot ajunge și până la intrarea în pielea textului.

Circe și metamorfozele diaristice

Toate perspectivele mitice în planul diaristicii, după Eugen Simion, vor fi legate de anumite angoase, unde libertatea este de fiecare dată conjurată de obsesia pierderii acesteia prin aceea că aceste gânduri scrise pentru propria plăcere ar putea fi accesibile și altora: „Așadar, Proteu și Circe, simboluri ale metamorfozei și insecurității. […] Insecuritatea începe cu poziția incomodă a diaristului față de jurnalul său. Ca să-l scrie, autorul trebuie să-l ascundă, cu alte vorbe: se instalează în clandestinitate, își organizează secretul și, mai ales, trebuie să apere secretul operațiunii. Un prim palier de insecuritate: a sa (scriptorul) și a produsului său (jurnalul)" [9, p.254].

Insistăm să elucidăm și latura homerică a frumoasei Circe, ținând cont de viziunea dublului simbolic al lui R.Guénon: „ceea ce, în afara considerațiilor de ordin general asupra sensului dublu al simbolurilor, se justifică în special prin conexiunea sa cu cele două forme – a morții și a învierii – sub care apare orice schimbare în stare, în funcție de perspectiva din care considerăm schimbarea, adică în raport cu starea precedentă sau cu cea ulterioară" [11, p.192]. Iar jurnalul implică transformările celui care scrie și are forță a fi acea înviere în timp. Perspectivele malefice și benefice ale zeiței psihopompe Circe le explică într-un registru al istoriei literaturii universale Pierre Brunel: „În general, Circe încarnează sursele vieții și ale morți" (traducerea noastră) [12, p.428].

În ceea ce privește Circe, ea nu pare să se ascundă, mai degrabă insula unde locuiește este spațiul comod sieși, în care este stăpână deplină, indiferent de numărul persoanelor care invadează spațiul ei. Această nemuritoare emancipată este vizată de Eugen Simion, aducând alte argumente: „Putem, cred, să convocăm această zeitate greacă și în spațiul jurnalului intim pentru a sugera mitul incertitudinii și al transformărilor ireversibile" [9, p.254].

Nesiguranța este improprie vrăjitoarei Circe, ea este cea care provoacă situații-capcane. Iată ce scrie Homer: „În jur foiau lupi și lei fermecați de zeiță cu băuturi viclene" [10, p.143]. În contextul elen, am echivala altfel imaginea lui Circe cu jurnalul (decât cea propusă de Eugen Simion): scrierea are verticalitatea sa, ea se desparte de autor odată ce apare și într-o formă materială, scrierea dictează anumite consecințe. Dar textul propriu-zis nu poate avea frică și nu răspunde de transformările autorului sau de cele ale cititorului, respectiv acesta va rămâne independent de contextele ulterioare.

Dar Eugen Simion colecționează situații în care diariştii sunt constrânşi de frică. Am selectat perspectiva generalizatoare a academicianului cu privire la relația autor–jurnal–receptor, în care clasifică: „insecuritatea receptării, manifestată în cel puțin două chipuri: a) imposibilitatea de a prevedea modul în care cititorii vor primi, estetic vorbind, această confesiune și b) teama de reacția morală și socială a celor implicați afectiv în confesiune (familia, prietenii, personajele vizate, în fine, mediul din jurul autorului)" [9, p.255].

Analiza prin coordonatele mitice nu renunță la încă un procedeu al fatalismului antic – blestemul. Astfel, interpretarea preia aura subiectivismului tuturor autorilor, iar Eugen Simion include și o notă dramatică a cercetării sale: „…blestemul jurnalului este să trăiască într-o continuă frică și că spațiul lui de securitate este dominat de sentimentul vulnerabilității, incertitudinii, inconsistenței, informului, insecurității maxime" [9, p.255]. Relevarea blestemului revine la o *parabolizare* a interpretării, condiționând problema salvgardării, depășirea suferinței, dar imposibilitatea realizării acestora face ca scrierea să trezească în inimile cititorilor catharsisul sau să încerce să iasă din labirint, numai dacă labirintul nu este văzut ca un produs finit de pagini. Or, cu terminarea lecturii unui jurnal nu înseamnă că se rupe firul Ariadnei sau că textul nu a reușit să-i provoace angoasele celui care a servit din voluptatea intimităților scrise.

Concluzii

1. Genul diaristic este abordat din optica relaţiei dintre scriitor şi textul interzis pentru lectură. De aici şi tendinţa spre transformare / încifrare, schimbarea codului scrierii, care este elucidată prin două fiinţe nemuritoare: Proteu şi Circe. Diferenţa dintre aceste două fiinţe rezidă în faptul că prima se transformă pe sine însăşi, iar a doua este cea care are forţa de a transforma pe alţii. Utilizând acest instrumentar interpretativ, criticul literar explică angoasele şi frica diaristului, dar şi forţa care nu-i permite să se dezică de a face un jurnal.

2. Se creează impresia că și exegetul în genul diaristic se contopește cu jurnalele cercetate în care notează, stimulat de propriul univers intelectual, conexiunea dintre autor–produsul diaristic–cititor / lume.

3. Pe alocuri, stilul său creează efectul unui dialog simulat, în care întreabă, adresându-se astfel receptorilor săi, apoi imediat răspunde, descifrând ipotezele urmate de construirea argumentelor, care se angajează în reflecția sensului. Perspectivele structurate pe miturile lui Proteu, Circe, Narcis, Sisif sunt asamblate într-o rezonanță continuă.

4. Remitizarea oferă voluptivitate textului, pentru că se trezeşte perspectiva recunoaşterii, unei asimilări şi plieri pe textul interpretat. Receptorul rămâne într-un exercițiu de desfigurare a mitului unde în opera primă apare neesențial, iar în interpretarea lui Eugen Simion se reliefează / nuanțează ca o figură proeminentă. Această metamorfoză este stipulată de accentele după care urmează argumentările.

Referințe:

1. HEIDEGGER, M. *Ontologie. Hermeneutica facticității*. / Trad.: Christian Ferencz-Flatz. Bucureşti: Humanitas, 2008.
2. CHIFOR, L. *Principii de hermeneutică literară.* Iași: Editura Universității „Al.I. Cuza", 2006.
3. CIMPOI, M. *Dicționar de teorie și critică literară*. Târgovişte: Bibliotheca, 2016.
4. PARFENE, C. *Teorie și analiză literară.* București: Editura Științifică, 1993.
5. DORFLES, G. *Estetica mitului (de la Vico la Wittgenstein).* Trad. / de Sanda Șora. București: Univers, 1975.
6. SIMION, E. *Fragmente critice. Mit. Mitizare. Mistificare*. Vol.III. Bucureşti: Fundaţia Scrisul Românesc/Univers Enciclopedic, 1999.
7. GUSDORF, G. *Mit și metafizică.* / Traducere de Lizuca Popescu-Ciobanu şi Adina Tihu. Timişoara: AMARCORD, 1996.
8. GRATI, A. *Privirea Euridicei*. *Lirica feminină din Basarabia. Anii `20-`30*. Chișinău: s.n., 2007.
9. SIMION, E. *Ficţiunea jurnalului intim: există o poetică a jurnalului*? Vol.I. Bucureşti: Tracus Arte, 2018.
10. HOMER. *Odiseea. /* Traducere de Eugen Lovinescu. Chișinău: Litera, 2005.
11. GUÉNON, René. *Simboluri ale științei sacre*. / Traducere de Marcel Tolcea, Sorina Şerbănescu. Bucureşti: Humanitas, 2008.
12. *Dictionnaire des mythes féminins*. / Sous la direction de Pierre BRUNEL. Édition du Rocher, 2002.

Date despre autor:
Victoria FONARI, doctor, conferenţiar universitar, Facultatea de Litere, Universitatea de Stat din Moldova
E-mail: victoria_fonari@yahoo.com
ORCID: 0000-0003-0058-167X

Prezentat la 21.02.2022

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.71-75

CZU: 821.135.1-3.09 DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583958

PREEMINENȚĂ ȘI PROEMINENȚĂ – ATRIBUTE ALE PROZEI ARTISTICE EMINESCIENE

Liviu CHISCOP

Universitatea de Stat din Moldova

Aflată, de mai bine de 130 de ani, în centrul canonului estetic național, polivalenta creație eminesciană a reprezentat, pentru cercetătorii din epoca modernă, o dificilă piatră de încercare în fața căreia nu oricine și-a păstrat luciditatea și discernământul. Proiecție a biografiei sale interioare, opera lui Eminescu – atât cea în versuri, cât și cea în proză –, exuberantă prin lirismul ei înaripat, oferă un material literar cu evidentă încărcătură autobiografică, în care se reflectă imaginea autentică a personalității scriitorului. Plecând de la aceste considerații, în prezentul articol ne propunem să rememorăm câteva dintre datele biografice și bibliografice ale începuturilor literare ale lui Mihai Eminescu, mai ales în ipostaza acestuia de autor al unor creații prin care a deschis drumul unor specii prozastice necunoscute, până la el, în literatura română. Fiind o proză de idei și având, ca punct central, drama omului superior, proza lui Eminescu reprezintă cea mai adecvată modalitate de verificare și înțelegere adâncă a eului eminescian. Dublând și uneori anticipând problematica liricii sale, creația prozastică eminesciană deschide orizonturi necunoscute în proza românească, situându-se, totodată, prin dezbaterea spirituală, în planul cel mai de sus al literaturii romantice europene.

Cuvinte-cheie*: canon estetic, basm cult, schiță erotică, nuvelă filozofică, povestire sociologică, proză fantastică, literatură romantică.*

PRE-EMINENCE AND PROMINENCE – ATTRIBUTES OF EMINESCU'S ARTISTIC PROSE

Being for more than 130 years at the center of the national aesthetic canon, Eminescu's versatile creation has been a difficult stepping stone for researchers in the modern era, before which not everyone has kept their lucidity and discernment. A projection of his inner biography, Eminescu's work – both in verse and prose – , exuberant with its winged lyricism, offers a literary material with an obvious autobiographical charge, which reflects the authentic image of the writer's personality. Based on these considerations, we propose that, in this article, we recall some of the biographical and bibliographical data of the literary beginnings of Mihai Eminescu, especially in his capacity as author of some creations through which he paved the way for unknown prosaic species, up to him, in Romanian literature. Being a prose of ideas and having, as a central point, the drama of the superior man, Eminescu's prose represents the most adequate way to verify and deeply understand the Eminescu ego. Doubling and sometimes anticipating the issue of his lyric poetry, Eminescu's prosaic creation opens up unknown horizons in Romanian prose, while situating itself, through the spiritual debate, on the highest level of European romantic literature.

Keywords: *aesthetic canon, cult fairy tale, erotic sketch, philosophical short story, sociological story, fantastic prose, romantic literature.*

Vom celebra foarte curând, la 15 ianuarie 2022, aniversarea nașterii lui Mihai Eminescu, cel care nu mai e perceput de multă vreme doar ca mare poet. Personalitate eponimă a culturii naționale – căci 15 ianuarie a fost adoptată, în chip inspirat, drept Zi a Culturii Române –, Eminescu a ajuns să fie considerat astăzi cu mult mai mult decât atât, înfățișându-ni-se la cote mult mai înalte, de „cel mai reprezentativ maestru al nostru" (Constantin Rădulescu-Motru), de „coloană infinită a spiritualităţii naționale" (Dimitrie Vatamaniuc), de „om deplin al culturii românești" (Constantin Noica), de „român absolut" (Petre Țuțea), de „exponent suprem al românismului" (Lucian Boia), situat la altitudinea de „centru canonic al culturii române" (Theodor Codreanu)...

Să nu uităm însă că, tot în 2022, se vor împlini – cum vom vedea în cele ce urmează – 156 de ani de la debutul său ca poet și traducător și 152 de ani de la debutul ca publicist și prozator. În sfârșit, cifre aniversare mai rotunde sunt cele care marchează împlinirea a 150 de ani de când citește pentru prima dată în Cenaclul „Junimea" (septembrie 1872), publicând, tot atunci, în *Convorbiri literare* (decembrie 1872), ori împlinirea a 120 de ani (ianuarie 1902) de când Titu Maiorescu a depus la Academia Română prețioasa ladă cu cele 10.000 de pagini manuscrise rămase, după îmbolnăvirea poetului, în păstrarea ilustrului critic…

Eminescu a pătruns în forță, aș zice, în trombă în câmpul literelor românești, afirmându-se încă din primul lustru de activitate creatoare atât ca poet și traducător, cât și ca gazetar și prozator, deschizător de drumuri și creator de noi specii literare, necunoscute la noi până atunci – precum basmul cult, schița, nuvela filozofică și

fantastică, nuvela erotică și cea onirică etc. Debutase ca poet – cum bine se știe – exact când împlinea 16 ani, în ianuarie 1866, cu elegia ocazională *La mormântul lui Aron Pumnul,* prilejuită de trecerea la cele veșnice a îndrăgitului său profesor de la Cernăuți, autor al „faimosului *Lepturariu*", cum îl numea Călinescu. Va urma, la puțină vreme, publicarea poeziei *De-aş avea...* în numărul din 25 februarie/ 9 martie 1866 al revistei *Familia,* cu care prilej directorul acesteia, Iosif Vulcan, îi schimbă numele din Eminoviciu în Eminescu. Ceea ce se știe însă mai puțin e amănuntul, deloc lipsit de importanță, că Eminescu debutează acum şi aici şi ca traducător, publicând – în cinci numere consecutive din lunile octombrie şi noiembrie 1866 ale revistei *Familia* – versiunea în limba română a nuvelei *Lanţul de aur*, aparţinând romanticului suedez Onkel Adam, scriere care va constitui ulterior un model şi o sursă de inspiraţie pentru prozatorul Eminescu...

Debutul ca prozator se va produce însă abia peste patru ani, în numerele din 1 şi 15 noiembrie 1870 ale revistei *Convorbiri literare,* cu basmul cult *Făt-Frumos din lacrimă*, Eminescu fiind creatorul acestei specii în literatura română. Între timp se produsese şi debutul în publicistică, prin articolul *O scriere critică*, apărut în numerele din 19 şi 21 ianuarie 1870 ale revistei *Albina* din Pesta, în care Eminescu lua apărarea lui Aron Pumnul împotriva unei broşuri a lui D.Petrino din Cernăuţi, care criticase *Lepturariul românesc*. După numai o săptămână, în numărul din 30 ianuarie 1870 al revistei *Familia*, tânărul student vienez debutează şi în critica de teatru, articolul intitulat *Repertoriul nostru teatral* fiind cea dintâi cronică dramatică semnată de Eminescu. În sfârşit, nu mult după aceea se produce şi debutul lui Eminescu ca gazetar politic (calitate în care va excela, între 1877 şi 1883, în gazeta bucureşteană *Timpul*), cu o suită de trei articole – *Să facem un congres, În unire e tăria* şi *Echilibrul* – găzduite în numerele din 17 şi 22 aprilie, respectiv 11 mai 1870, în revista *Federaţiunea* din Pesta. Deşi semnate cu pseudonimul Varro, autorul articolelor care îi îndemnau pe românii de pretutindeni să se unească în hotarele Daciei Mari, e depistat de autorităţi, Eminescu fiind citat de procurorul public din Pesta, care îi intentează un proces de presă...

Revenind la proza propriu-zisă, literară, ficţională a lui Eminescu, e de observat că – poate şi datorită excesivei sale exigenţe – autorul n-a reuşit să-şi vadă tipărite în timpul scurtei şi zbuciumatei sale existenţe decât patru dintre cele nu mai puţin de douăzeci şi patru de creaţii prozastice. Astfel, după ce publică basmul *Făt-Frumos din lacrimă*, Eminescu începe să scrie nuvela *Sărmanul Dionis*, definitivată, se pare, la finele lui 1871 şi citită în şedinţa Cenaclului „Junimea" din 1 septembrie 1872, cea dintâi în care e consemnată prezenţa poetului. Ca şi în cazul basmului cult, Eminescu e, şi de astă dată, deschizător de drumuri, capodopera *Sărmanul Dionis* – publicată în numerele din decembrie 1872 şi ianuarie 1873 ale *Convorbirilor literare* – fiind nu doar cea dintâi nuvelă filozofică şi fantastică, dar şi cea dintâi proză onirică din literatura noastră. Tot acum, în 1873, student fiind la Universitatea din Berlin, Eminescu lucrează la poemele *Împărat şi proletar, Călin Nebunul* şi *Fata din grădina de aur*, dar şi la o serie de scrieri în proză, cum ar fi *Moş Iosif, Poveste indică* şi *Întâia sărutare.* În anul următor, 1874, pe când era director al Bibliotecii Centrale din Iaşi, începe să lucreze la cel de-al doilea roman al său – *Aur, mărire şi amor* –, care va rămâne în stadiul unei nuvele, publicate postum. Destituit, în urma unor intrigi, din postul de director al Bibliotecii Centrale, e numit, cu începere de la 1 iulie 1875, în funcţia de revizor şcolar pentru districtele Iaşi şi Vaslui. În data de 10 august 1875 Eminescu înainta deja Ministerului de resort un raport asupra constatărilor făcute cu ocazia conferinţelor cu învăţătorii din judeţul Iaşi, între care remarcă pe institutorul Ion Creangă de la Şcoala Nr.2 din Păcurari. Amănuntul e relevant pentru prozatorul Eminescu, întrucât acesta împrumută numele lui Creangă pentru povestirea intitulată *La curţile cuconului Vasile Creangă*, care urma să fie inclusă în romanul, rămas neterminat, *Aur, mărire şi amor*. Se pare că tot Creangă i-ar fi inspirat şi figura *părintelui Ermolachie Chisăliţă*, din proza cu acelaşi titlu, scrisă tot în 1875. Din manuscrisele eminesciene ale acestei perioade face parte şi proza *Archaeus* (titlu dat de editori).

În vara anului următor, schimbându-se guvernul, revizorul şcolar Eminescu e pus în disponibilitate, începând cu data de 3 iunie 1876. Rămas fără slujbă, e nevoit să primească postul de redactor al părţii neoficiale la ziarul local *Curierul de Iaşi*. Numeroase rubrici erau redactate de Eminescu fără semnătură. În această formă îi apare, în numărul din 9 iulie al ziarului, schiţa *La aniversară*, cea dintâi schiţă cu subiect erotic din literatura noastră. A patra şi ultima proză antumă este *Cezara*, cea dintâi nuvelă erotică din literatura română, publicată în serial, cum am spune astăzi, în numerele din 9, 11, 13, 15 şi 18 august 1876 ale *Curierului de Iaşi.* Eminescu va mai publica, tot în *Curierul de Iaşi*, în traducerea sa, *Morella* de Edgar Allan Poe. Tot acum scrie şi povestirea *Visul unei nopţi de iarnă*, rămasă între manuscrisele anului 1876.

În septembrie 1877 Eminescu demisionează de la *Curierul de Iaşi*, fiind numit, în octombrie, redactor la ziarul *Timpul* din Bucureşti, unde desfăşoară, vreme de peste cinci ani, o intensă activitate jurnalistică. Anii

1877-1883 reprezintă însă, cum bine se ştie, şi perioada de apogeu a creaţiei sale poetice. Dar, deşi extrem de ocupat cu activitatea ziaristică şi cu definitivarea şi publicarea capodoperelor sale lirice, Eminescu nu abandonează în totalitate nici proza literară, scriind, în 1878, nuvela *Ioan Vestimie*, cea din urmă operă în proză rămasă între manuscrisele sale. În anii următori, continuând activitatea epuizantă de strălucit gazetar la *Timpul,* al cărui redactor-şef devenise în 1880, Eminescu munceşte enorm, ruinându-şi sănătatea. Se va întoarce la proza literară doar incidental, în 1881, când va revizui nuvela *Cezara*, pe care o încredinţează lui Maiorescu, probabil la cererea acestuia. Mult mai târziu, în 1887, la insistenţele unui alt apropiat al său, V.G. Morţun, poetul acordă acestuia autorizaţia de a edita un volum de *Proză şi versuri*, pe care însă autorul nu va mai apuca să-l vadă tipărit. În noaptea de 15 spre 16 iunie 1889, la ora 3 dimineaţa, Eminescu se stinge din viaţă la Sanatoriul doctorului Şuţu din Bucureşti. Volumul *Proză şi versuri* – cel dintâi care conţinea proză literară (nuvela *Sărmanul Dionis* şi basmul *Făt-Frumos din lacrimă*) – avea să apară la Iaşi în 1890, inaugurând astfel impresionanta producţie editorială aparţinând postumităţii eminesciene. De remarcat că, pe lângă poeziile antume din ediţia princeps (1883), editorul V.G. Morţun adăugase în menţionatul volum două poeme postume (*Stelele-n cer* şi *Vieaţa*), precum şi textul conferinţei *Influenţa austriacă asupra românilor din Principate,* rostită de Eminescu la 14 martie 1876, în cadrul „prelecţiunilor populare" ale „Junimii" şi tipărită iniţial în numărul din 1 august, acelaşi an, al *Convorbirilor literare.*

Trei ani mai târziu, în 1893, apare tot la Iaşi, în Editura Librăriei Şcoalelor „Fraţii Şaraga", cel de al doilea volum conţinând proză literară de Eminescu, intitulat *Nuvele* şi având următorul cuprins: *Sărmanul Dionis, La aniversară, Cezara, Făt-Frumos din lacrimă*, adică exact bucăţile antume, la care editorul adaugă şi câteva articole politice.

Abia în 1904, după 35 de ani de la redactare, avea să vadă lumina tiparului, la Bucureşti, în Editura Institutului Grafic „Minerva", singurul roman al lui Eminescu *Geniu pustiu*. Editat de Ion Scurtu, care semnează o introducere critică şi notele, volumul purta titlul *Geniu pustiu. Roman inedit*. În anul următor, acelaşi Ion Scurtu îngrijeşte ediţia *Mihai Eminescu – „Scrieri literare şi politice"*, vol. I, care include naraţiunea *Archaeus,* numind-o „povestire romantico-filozoficească". În sfârşit, tot Ion Scurtu va tipări, în 1908, la Editura „Minerva" din Bucureşti, cel dintâi volum conţinând exclusiv proză literară de M.Eminescu, intitulat fiind chiar „*Proză literară*. Ediţie îngrijită după izvoare, cu o introducere de Ion Scurtu".

În ciuda strădaniilor acestor editori, tipărirea prozelor artistice rămase în lada cu manuscrise eminesciene, aflată la Academia Română, nu se încheiase încă. Acţiunea va fi definitivată abia în 1932, de către G.Călinescu. Ilustrul critic şi exeget eminescian publică acum, în *Adevărul literar şi artistic* din 19 iunie, pentru prima dată, fragmentar sau cu rezumate, încă trei naraţiuni din proza literară a lui Eminescu: *Aur, mărire şi amor, La curtea cuconului Vasile Creangă* şi *Iconostas şi fragmentarium*. În sfârşit, tot în *Adevărul literar şi artistic* din 3 iulie 1932, G.Călinescu publică, în premieră, alte patru proze eminesciene: *Umbra mea, Părintele Ermolachie Chisăliţă, Visul unei nopţi de iarnă* şi *Întâia sărutare*. Se încheia astfel, după 62 de ani de la debutul lui Eminescu ca prozator, o importantă etapă din receptarea postumă a moştenirii sale artistice, şi anume – tipărirea în integralitate a prozei sale literare.

În perioada interbelică şi, mai ales, în deceniile de după Al Doilea Război Mondial se tipăresc numeroase ediţii conţinând proza literară a lui Eminescu, intitulate fie *Sărmanul Dionis*, fie *Geniu pustiu*, fie *Proză literară.* Demn de consemnat aici este cel din seria ediţiei critice monumentale începută de Perpessicius şi continuată de un colectiv de cercetători de la Muzeul Literaturii Române. Este vorba despre volumul *Opere. Vol. VII. Proza literară*, volum coordonat de Petru Creţia, cu studii introductive de Perpessicius şi Al.Oprea, apărut, în 1977, la Editura Academiei Române.

Creată cu precumpănire în faza tinereţii, între 18 şi 28 de ani, publicată numai în parte (o treime) în timpul vieţii autorului, proza lui Eminescu stă în întregime sub semnul personalităţii puternice a scriitorului, al eului său complex, al celui activ, furtunos, revoltat, patriotic şi revoluţionar în *Geniu pustiu*, al celui dinamic în sens mitic, popular în *Făt-Frumos din lacrimă*, al celui indirect protestatar prin cufundare în lumea visului şi a fanteziei în *Sărmanul Dionis*, ori al celui idealist prin căutarea şi practicarea unei alte etici a iubirii în *Cezara.* Considerată astfel – spunea Lovinescu –, proza lui Eminescu „merită nu numai atenţia cititorului modern deprins a cere prozei alte moduri de expresie, ci şi pasionata lui încordare pentru foşnetul unor aripi, ce vor domina apoi de la o mare înălţime întreaga poezie lirică românească" [1, p.202].

Având ca punct central condiţia omului de geniu, drama omului superior – asemenea unora dintre capodoperele sale lirice – multe dintre prozele literare ale lui Eminescu reprezintă tot atâtea piese adecvate de

verificare şi de înţelegere adâncă a eului eminescian. În proza artistică eminesciană – uneori chiar mai mult decât în poeme – aflăm drama geniului, drama autorului însuşi. Multe dintre personajele prozei eminesciene nu sunt altceva decât proiecţii idealizate ale autorului, astfel încât putem spune că multiplele faţete ale eului eminescian, întâlnite în proza sa literară, reprezintă tot atâtea trepte iniţiatice ale universului interior al lui Eminescu. Alături de poezie şi de publicistică, proza literară constituie unul dintre elementele principale în descifrarea personalităţii lui Eminescu. Prin proza sa literară, Eminescu, dublând şi uneori anticipând problematica liricii sale, deschide orizonturi necunoscute în proza românească, fixându-se totodată, prin dezbaterea spirituală, în planul cel mai de sus al literaturii romantice europene. Altfel spus, proza literară eminesciană este un exerciţiu făcut de un mare poet pe câteva teme ale romantismului european, o dezvoltare a unor idei filozofice, într-o fabulaţie originală, în imagini trecând de la transparenţe astrale la luxurianţe peisagiste şi grotesc de coşmar. Ideile social-politice sunt, de asemenea, expresia unei personalităţi ieşite din pământul neamului românesc şi încercând să-l apere cu o îndârjită pasiune. „Lecţia lui Eminescu dată contemporanilor – scria Zoe Dumitrescu-Buşulenga despre atitudinile politice ale prozatorului – se cuvine să fie învăţată şi de urmaşi pentru că, în ciuda caducităţii unora din ideile pe care le-a profesat, idealul lui rămâne mereu viu şi simţul lui «istoric» are adevărul lucrurilor eterne pe care-l respiră creaţia celui mai mare dintre scriitorii noştri” [2, p.38].

Dar proza lui Eminescu are, în acelaşi timp, şi o valoare de sine stătătoare indiscutabilă, aşa cum arăta Tudor Vianu, care îl trece pe autorul *Geniului pustiu* printre cei mai însemnaţi prozatori români. „Miracolul eminescian poate fi contemplat şi aici” – spunea istoricul literar – Eminescu fiind întâi de toate „un povestitor fantastic, căruia i se impune nu observarea realităţii, ci recompunerea ei vizionară, grea de semnificaţii adânci” [3, p.260].

În istoria literaturii române există, într-adevăr, un sector autonom al prozei literare eminesciene, marcând un moment distinct în evoluţia prozei noastre literare. Continuator al lui C.Negruzzi şi V.Alecsandri, Eminescu va fi urmat, la rândul său, de Mihail Sadoveanu în latura regresivă spre civilizaţia veche, milenară, populară şi de Liviu Rebreanu atât în evocarea epocilor istoriei, cât şi în tabloul marilor răscoale. Făt-Frumos, Dionis, Maria, Vasile Creangă, moş Iosif, părintele Ermolachie Chisăliţă ş.a. sunt, ca să zicem aşa, personaje sadoveniene, în timp ce Toma Nor, Ioan, faraonul Tla şi avatarii săi, Cezara sunt personaje rebreniene. Prin latura fantastică a prozei sale Eminescu va fi urmat de Mircea Eliade, iar prin redarea atmosferei citadine este un predecesor al lui Camil Petrescu şi George Călinescu. Aşa încât, Ion Rotaru era îndreptăţit să afirme că „aproape întreaga literatură dintre cele două războaie mondiale a înflorit sub semnul lui Eminescu” [4, p.404]. Noi am îndrăzni să trecem chiar dincolo de strălucita epocă interbelică, spunând că Eminescu a anticipat, cu aproximativ un secol, o serie de tehnici narative moderne şi chiar procedee specifice epicii postmoderniste. După cum bine observa cândva Zoe Dumitrescu-Buşulenga, modernă este, în proza lui Eminescu, „dacă vrem, într-un fel, şi anticonstrucţia, adică pierderea şirului epic prin zăbovirea mai cu seamă asupra momentelor excesive, asupra situaţiilor limită, coşmaruri, stări demenţiale, incendii, ucideri, sinucideri, care depăşesc cu mult şi nu numai cantitativ calapoadele exterioare ale romantismului” [5, p.177]. Într-adevăr, proza lui Eminescu e de o surprinzătoare modernitate şi actualitate. Apelând la filozofie – cu genială intuiţie – ca suport al planului fantastic, autorul *Sărmanului Dionis* a devansat nuvela şi povestirea romantică apuseană. Printr-o serie de specii şi categorii tematice, ca basmul cult, schiţa erotică, povestirea fantastică, povestirea sociologică, nuvela filozofică şi cea onirică, Eminescu este un deschizător de drumuri nu doar pentru proza românească a veacului XX, ci şi pentru literatura de anticipaţie (*science fiction*). Prin însuşirile ei de imaginaţie şi analiză, de fantastic şi citadinism, de retrospecţie şi introspecţie, de patos, ironie şi umor proza artistică eminesciană stă la baza celor mai reprezentative creaţii ale epicii naţionale. Pe drumul deschis de el vor merge scriitori ca Ion Creangă, Ioan Slavici, I.L. Caragiale, Al.Odobescu, B.Şt. Delavrancea, M.Eliade, V.Voiculescu, Ştefan Bănulescu, A.E. Baconsky ş.a.

Apoi, prin ancorarea în problematica socială a timpului său, prin concepţia sa filozofică având multe sclipiri de originalitate, ca şi prin creaţiile sale literare în versuri şi proză, Eminescu impune concluzia că e un creator deopotrivă de valoros atât ca poet, cât şi ca prozator. „Se poate afirma, fără putinţă de tăgadă – spunea cândva Perpessicius –, că Eminescu a fost şi în ordinea prozei literare un meşteşugar tot pe atât de iscusit şi de strălucit ca şi în ordinea poeziei” [6, p.185].

Original cum n-a mai fost altul până la el în literele române, urmărind un ideal politic şi estetic înalt, stăpân pe o viziune foarte modernă asupra lumii, dar extrem de atent la problemele creaţiei, Eminescu, perfect integrat literaturii europene, a ajuns să respire astăzi în drumul mare al culturii universale.

Referințe:

1. LOVINESCU, E. Mihai Eminescu. În: *Scrieri*. Vol.I. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1969.
2. DUMITRESC-BUŞULENGA. Z. *Proza lui Mihai Eminescu. Studiu introductiv*. Bucureşti: Editura pentru Literatură, 1967.
3. VIANU, T. *Eminescu*. Iaşi: Junimea, 1974 („Eminesciana").
4. ROTARU, I. Mihai Eminescu. În: *O istorie a literaturii române.* Vol.I. Bucureşti: Minerva, 1971.
5. DUMITRESC-BUŞULENGA, Z. *Cultură şi creaţie*. Bucureşti: Eminescu, 1976.
6. PERPESSICIUS. Proza literară a lui Eminescu. În vol.: *Eminesciana*. Iaşi: Junimea, 1983.

Date despre autor:
Liviu CHISCOP, doctorand, Şcoala doctorală *Științe Umanistice*, Universitatea de Stat din Moldova.
E-mail: agentiacontexte@yahoo.com
ORCID: 0000-0002-5877-8291

Prezentat la 06.12.2021

STUDIA UNIVERSITATIS MOLDAVIAE, 2022, nr.4(154)
Seria "Științe umanistice" ISSN 1811-2668 ISSN online 2345-1009 p.76-79

CZU: 111.83:165.023.1:343.14 **DOI: https://doi.org/10.5281/zenodo.6583966**

О ЛОГИЧЕСКОЙ ПРИРОДЕ ONUS PROBANDI

Роман БЕЛОГОРОДОВ

Молдавский государственный университет

Статус принципа «Бремя доказывания лежит на том, кто утверждает…» (Onus Probandi) часто заявляется как нелогичный. То есть, применение этого принципа в качестве основы доказывания во всякого рода спорах и дискуссиях связано с контекстом, стандартами и соглашениями, а не с логикой. В полемике ненаучного характера, где стороны не всегда стремятся прийти к истине, а чаще стремятся переубедить оппонента, нелогичность Onus Probandi не вызывает серьезных затруднений и преодолевается, например, предписаниями, как в правовых спорах. Однако в научно-философских диспутах таких предписаний нет, что приводит к ситуациям, когда стороны перекладывают друг на друга бремя доказательства, оставаясь на своих изначальных позициях и не прибавляя к ним ничего нового. Это можно исправить, например, показав логическую природу Onus Probandi, попытка чего и предпринимается в этой статье.

Ключевые слова: *бремя доказательства, бремя доказывания, Onus Probandi, принципы логики.*

PRIVIND NATURA LOGICĂ A PRINCIPIULUI ONUS PROBANDI

Statutul principiului „Proba aparține celui care afirmă...” (Onus Probandi) este adesea declarat ca ilogic. Adică, aplicarea acestui principiu ca bază de probă în tot felul de dispute și discuții este legată de context, standarde și convenții, nu însă de logică. În polemicile neștiințifice, în care părțile nu întotdeauna se străduiesc să ajungă la adevăr, ci caută mai des să convingă adversarul, ilogicitatea lui Onus Probandi nu provoacă dificultăți serioase și este depășită, de exemplu, prin prescripții, ca în litigii juridice. Nu există însă astfel de prescripții în litigiile științifice și filosofice, ceea ce duce la situații în care părțile își transferă una asupra celeilalte sarcina probei, rămânând în pozițiile lor inițiale și neadăugându-le nimic nou. Acest lucru poate fi remediat, de exemplu, prin demonstrarea naturii logice a Onus Probandi, ceea ce s-a și făcut în acest articol.

Cuvinte-cheie: *sarcina probei, Onus Probandi, principiile logice.*

ON THE LOGICAL NATURE OF ONUS PROBANDI

The status of the principle "who makes the claim has a burden of proof..." also known as Onus Probandi, is often declared illogical, i.e. the application of this principle as the basis of proof in disputes and discussions relies on either context, or standards and conventions, but not on logic. In non-scientific polemics, where the parties do not always desire for truth but rather seek to convince the opponent, the illogicality of Onus Probandi does not cause serious difficulties and can be overcome, e.g. by injunction, as in legal disputes. However, there are no such prescriptions in scientific and philosophical disputes. This leads to a situation of philosophical controversy when the parties shift the burden of proof on each other, remaining in their original positions and not adding anything new to them. This situation can be solved, for instance, by showing the logical nature of Onus Probandi, as it is demonstrated in this article.

Keywords: *burden of proof, Onus Probandi, logical principles.*

Вводная часть

Существует положение в философии, а также в праве и публицистике, известное как «Бремя доказательства» (лат. Onus Probandi). Звучит оно следующим образом: «Бремя доказывания лежит на том, кто утверждает, а не на том, кто отрицает» (лат. Onus probandi incumbit ei qui dicit, non ei qui negat).

Согласно этому положению, например, утвердительное высказывание (1) *«Вы преступник, на том основании, что не можете доказать обратного»* является недостаточно обоснованным, как и другое, отрицательное высказывание (2) *«Бога нет, потому что никто не доказал, что он есть».*

В публицистике принцип Onus Probandi (OP) в той или иной форме приобрел особую актуальность в контексте популярного в начале 2000-х годов движения «Нового атеизма», объявившего главной своей задачей рациональное искоренение религиозных убеждений [1]. Наиболее популярные разновидности OP в этот период – «Бритва Хитченса» и «Стандарт Сагана». Бритва Хитченса: «Что можно утверждать без доказательств, то можно отвергнуть без доказательств» (анг. What can be asserted without evidence can also be dismissed without evidence) [2], парафраз старинного латинского выражения «Что утверждается без оснований, отвергается без оснований» (лат. Quod gratis asseritur, gratis negatur),

известного уже в XVII веке [3]. Стандарт Сагана: «Сверхъестественные заявления требуют сверхъестественных доказательств» (анг. Extraordinary claims require extraordinary evidence) [4].

В современном праве принцип ОР применяется как предписание, обязующее заявителя доказывать свои заявления. Также этот принцип принимает форму одной из главных основ судопроизводства – презумпции невиновности (человек считается невиновным, пока его вина в совершенном преступлении не будет доказана) [5].

ОР берет начало, по всей видимости, в работах древнеримского юриста III века Юлия Павла, где используется в качестве юридического принципа [6].

Принято считать, что убедительность ОР как аргумента в полемике всякого рода определяется контекстом, стандартами и соглашениями, а не логикой [7, 8]. То есть, высказывания (1) и (2) считаются здесь ложными не в силу нарушения логических принципов, а в силу нарушения ОР. Достаточно странное с научной точки зрения обстоятельство. Однако такая нелогическая природа ОР, по всей видимости, не является серьезным препятствием к убедительной аргументации в публичной полемике, где он может использоваться в качестве соглашения с целью обеспечить аргументированный вклад в доказательство всех участников спора [9]. Понятно, что конвенциональность не требует логического обоснования и никаких проблем с обоснованностью публичных заявлений, основанных на ОР, здесь возникнуть не может.

В современном праве нелогичность ОР также не является препятствием к убедительной аргументации, поскольку законные предписания всегда обязательны к исполнению [5, 7]. Исходя из этого, истинность высказываний (1) и (2) также не требует обращения к логике: достаточно знать и использовать действующее законодательство.

Однако в философии и в науке убедить кого-либо в необходимости принимать принцип, не являющийся логическим в качестве обоснования той или иной позиции не так легко [7]. И можно ли вообще считать доказательством то, что не основано на логических принципах? Действительно, почему кто-то в философии, не будучи связан соглашениями или законодательством, должен следовать требованию, основанному на том, что доказывание является обязанностью утверждающего, а не отрицающего? «Аргумент к незнанию» (лат. argumentum ad ignorantiam) – «некоторое утверждение верно, поскольку никто не доказал, что оно ошибочно, или утверждение ошибочно, поскольку никто не доказал его истинности» – своим сведением к абсурду и апелляцией к здравому смыслу («отсутствие доказательств не является доказателем отсутствия» [10]) также не убедителен. Абсурдность обстоятельств – не всегда не логична (вспомним, например, апории Зенона), а здравый смысл – не всегда логичен (вспомним, хотя бы, эфир или флогистон). Другими словами, в философии (науке) требуется нечто большее для того, чтобы признать истинными высказывания (1) и (2), чем апелляция к древнеримским текстам. И это «большее» должно быть по меньшей мере следствием применения логики. А такой нелогичный статус ОР любые философские дебаты превращает в споры о том, на ком из участников дебатов лежит бремя доказывания. Сегодня это называется «Теннис бремени» (анг. Burden tennis) или «Игра в бремя» (анг. Onus Game) [11, 12, 13].

Если считать, что только аргументы, основанные на принципах логики, принимаются философами и учеными безоговорочно, то выходов из сложившейся ситуации два: либо вовсе отказаться от ОР как убедительного аргумента в дебатах, либо показать его логическую природу, то есть, показать, что он является следствием логических принципов. Последнее представляется вполне осуществимым, что и показано далее.

Обоснование

Согласно принципу достаточного основания (ПДО), заявляемое кем-либо высказывание $\boldsymbol{P}$ – истинно тогда и только тогда, когда доказана его истинность. Другими словами, ни одно предположение или заявление не является ни истинным, ни ложным, пока не доказана его истинность или ложность. Нам надо показать, что бремя доказывания лежит на том, кто утверждает, а не на том, кто отрицает. Или, иными словами, нам нужно показать, что высказывание $\boldsymbol{P}$ не становится доказанным (истинным), потому что не доказана истинность (или ложность) его отрицания $\neg \boldsymbol{P}$.

Поскольку речь идет о высказывании и его отрицании (противоречивым ему высказывании), здесь применим закон исключенного третьего $\boldsymbol{P} \vee \neg \boldsymbol{P}$ (истинно $\boldsymbol{P}$ или его отрицание $\neg \boldsymbol{P}$). Или, не формально говоря, $\boldsymbol{P}$ – истинно тогда и только тогда, когда $\neg \boldsymbol{P}$ – ложно; и наоборот $\neg \boldsymbol{P}$ – ложно, когда $\boldsymbol{P}$ – истинно,

третьего не дано. Таким образом, согласно этому закону, если доказано ***P***, доказана и ложность ¬ ***P***. И наоборот, если доказано ¬ ***P***, доказана и ложность ***P***. Соответственно, пока не доказано ни одно из этих высказываний, ни одно из них не истинно и не ложно и имеет статус предположения (заявления). Отсюда, ***P*** перестает быть предположением (заявлением) только и только в четырех случаях: когда доказана его истинность, когда доказана его ложность, когда доказана истинность ¬ ***P*** и когда доказана ложность ¬ ***P***. Или еще короче: ***P*** станет истинным в связи с ¬ ***P*** только и только если будет доказана ложность ¬ ***P***.

Для большей наглядности вышесказанное можно представить в виде таблицы истинности:

Таблица

P	¬***P***
1	0
0	1
?	?

Истинность высказываний обозначена в таблице «1», ложность – «0», статус предположения (заявления) – «?».

Представим теперь, что кто-либо заявляет, что ***P*** истинно на том основании, что не доказана истинность ¬ ***P***. Или, иначе говоря, ***P*** имеет статус истины на том основании, что ¬ ***P*** имеет статус предположения. Из таблицы видно, что если ¬ ***P*** имеет статус предположения (¬ ***P*** **=** ?), то и ***P*** имеет статус предположения (***P*** **=** ?), другого не дано. Значит, заявления о том, что ***P*** истинно на том основании, что не доказана истинность ¬ ***P*** ошибочны. Человек, который объявляет подобное, то есть, объявляет истинным то, что не доказано, нарушает ПДО, то есть один из основополагающих логических законов, а не только OP. Что и требовалось, собственно, показать.

Используем один из предыдущих примеров. Если один из участников дискуссии заявляет (3) *«Бога нет»* на том основании, что противником не доказано обратное (4) *«Неверно, что бога нет»* (*«Бог есть»*), он совершает логическую ошибку: объявляет истинным то, что не доказано, то есть, нарушает ПДО. Заявление (3) в подобных обстоятельствах имеет статус предположения. И если противник не может (или не хочет) доказывать обратное предположение (4), это, согласно закону исключенного третьего, не меняет статус высказывания (3) и оно остается по-прежнему предположением. А значит, чтоб изменить его статус на истинное, заявляющему необходимо предоставить доказательства, не связанные с позицией противника. То есть, доказать свое утверждение (3) или опровергнуть (4), другого не дано.

Выводы

Итак, мы выяснили, что заявляющий что-либо обязан доказывать свои высказывания, если он желает, чтобы они стали истинными, независимо от того, доказывает ли свои высказывания отрицающая их сторона. Onus Probandi, не являясь логическим *принципом*, является прямым *следствием* логических принципов. А именно: следствием применения логического принципа достаточного основания к противоречивым высказываниям. В той степени, в какой участники дебатов следуют принципам достаточного основания и исключенного третьего, в той же мере они должны следовать и Onus Probandi.

Литература:

1. BASSHAM, G. *The philosophy book.* New York: Sterling Publishing Co Inc, 2016. p.506. ISBN 978-1-4549-1847-9
2. HITCHENS, C. *Mommie Dearest.* Slate Magazine 20 (October), 2003.
3. JAROSZKIEWICZ, G. *Quantized Detector Networks: The Theory of Observation.* Cambridge: Cambridge University Press, 2017, p.282. ISBN 9781108547413
4. SAGAN, C. *Billions and Billions: Thoughts on Life and Death at the Brink of the Millennium.* New York: Ballantine Books, 1997. ISBN 0345379187
5. МИХАЙЛОВСКАЯ, И. Обязанность доказывания. В: *Большая российская энциклопедия. Том 23.* Москва: ОАО «БРЭ», 2013, с.617.

6. WATSON, A. *"22.3.2". The Digest of Justinian.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1998. ISBN 0-8122-1636-9.
7. ANTONY, M. *Where's The Evidence?* Philosophy Now – Issue 78, 2010.
8. LEITE, A. A localist solution to the regress of epistemic justification. In: *Australasian Journal of Philosophy*, vol. 83, 2005 - Issue 3, p.395-421. doi:10.1080/00048400500191974
9. GOLDMAN, A. Argumentation and social epistemology. In: *The Journal of Philosophy*, 1994, no 91(1), p.27-49. doi:10.2307/2940949
10. SAGAN, C. *The Demon-Haunted World.* New York: Random House, 1997. ISBN 0-345-40946-9
11. DENNET, D. Review of Fodor, Psychosemantics. In: *Journal of Philosophy*. LXXXV, 1988, p.384-389. doi:10.2307/2026956
12. RODYCH, V. *Wittgenstein's inversion of Gödel's theorem.* In: Shanker, Stuart; Kilfoyle, David (eds.). Ludwig Wittgenstein: critical assessments. Vol.2. The later Wittgenstein: from Philosophical investigations to On certainty. London; New York: Routledge, 1996, p.232-265. ISBN 0415149150
13. ABELSON, R. *Credibility of argument. Statistics as principled argument.* Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1995, p.170. ISBN 0805805273

Данные об авторе:
Роман БЕЛОГОРОДОВ, лектор, кандидат философских наук, Молдавский государственный университет.
E-mail: roman.belogorodov@usm.md
ORCID: 0000-0001-7158-5139

Prezentat la 04.04.2022

PREZENTARE DE CARTE

MONUMENT AL MEMORIEI ISTORICE ȘI AL DEMNITĂȚII UMANE

Gheorghe TULGARA. *MONOGRAFIA MOȘIEI SĂRĂTENI, ȚINUTUL ISTORIC ORHEI (1554-1944).* Cu un cuvânt-înainte de dr. hab. Igor Cereteu / Colecția „Satele basarabene". Chișinău: Cartea Militară, 2021. 407 p.

Monografia elaborată de domnul Gheorghe Tulgara este una cu mult har spiritual, livresc și emoțional. Este o carte despre demnitate, personalități, despre o epocă nostalgică, radiată de turbulențele secolului extremelor. Este un volum testimoniu al unei moșii pierdute în vâltoarea evenimentelor perturbatoare de la mijlocul veacului al XX-lea. Autorul a pornit de la manuscrisul elaborat în anul 1942 de Simion Boescu, director al școlii rurale mixte Sărăteni în anii 1926-1944, unchiul autorului monografiei.

Produsul cultural-istoric este prefațat de Igor Cereteu, dr.hab., conf.univ., cercetător științific principal la Institutul de Istorie al Ministerului Educației și Cercetării. Însuși Igor Cereteu este autorul unei monografii a localității sale de baștină[1], sătenii l-au distins cu titlul onorific de cetățean de onoare (2018).

Cartea este bine îngrijită stilistic de un redactor pe măsură (regretatul Gheorghe Chiriță), iar autorul acesteia – Gheorghe Tulgara – validează probitatea unei înalte culturi istorice. Discursul narativ este unul de sorginte creștinească, cu conectare directă la cititor (lector).

Autorul a beneficiat din abundență de realizările științifice nu doar din domeniul istoriei, ci și din cel al geografiei, filologiei, botanicii, antropologiei, teologiei, dreptului, sociologiei. Cadrul cronologic al demersului științific include anii 1554-1944. Produsul cultural pus în circuitul științific informațional, educațional poate fi estimat ca o strategie de a recupera din trecut exemple de pietate religioasă, valori creștine, morale, etice, personalități, forme de ancorare în justiția memoriei colective.

Lucrarea este bine documentată și vizează recuperarea memoriei colective. Or, autorul a cules informații autentice cu caracter istoric și etnografic „de pe la casele bătrânești ale satului". Fundamentul studiilor în domeniul dreptului l-a direcționat pe autor să analizeze documentele juridice. S-au utilizat însă din abundență surse iconografice, scrisorile de epocă.

Laborios edificată, cu o ușoară tentă emoțională, lucrarea este elaborată în profilul școlii Gusti. Se are în vedere cercetarea monografică, pluriaspectuală, cu includerea intrinsecă a elementelor spirituale și materiale. Istoria colectivă este îmbinată armonios cu cea individuală. Factorul subiectiv este antrenat în cel obiectiv. Contextul istoric este prezentat de la general la particular, prin identificarea identității și alterității. Se scot în evidență particularitățile generale și cele specifice ale moșiei Sărăteni. Din această perspectivă prezintă interes istoria vecinătății apropiate, a moșiilor Coropceni, Ciocâlteni, Țânțăreni, Zahăicani.

Autorul scoate în evidență sătenii, patrimoniul material și spiritual al localității. Sărăteni a fost poziționat la intersecția drumurilor medievale, generând astfel o dezvoltare socioeconomică a localității. O bogăție indiscutabilă o constituie cernoziomul fertil, dar și flora și fauna spațiului de referință. Sunt luate în atenție și calamitățile naturale. Analizei sunt supuse originea denumirii satului (vechea denumire fiind *Curmeiaști*), toponimia, legenda, vatra veche a localității. S-a făcut o retrospectivă istorică a moșiei Sărăteni, a dinamicii proprietății.

Este abordată dinamica demografică, viața cotidiană a populației (locuința, hrana, îmbrăcămintea, igiena). Din vizor nu au fost eludate nici viciile sătenilor. Așa cum nota Simion Boescu, se consuma în exces alcool: „Beau și femeile și unele întrec pe bărbați… Ce e mai rău decât toate e că se dă de băut și copiilor mici, dezvoltându-le încă din fașă această predispoziție moștenită de la părinți" (p.123). Tot fostul director de școală nota că sunt puțin răspândite cunoștințele de carte: „Cărțile sunt aruncate sau rupte pentru a fi așternute sau le întrebuințează ca hârtie pentru fumat" (p.123). O altă caracteristică se referă la faptul că „unora dintre oameni le lipsește personalitatea și orientarea politică". Jocul popular, tradiția, moralitatea, ciclul vieții (nașterea, botezul, nunta, înmormântarea), datini și obiceiuri în timpul anului – toate și-au găsit reflectare în această monografie.

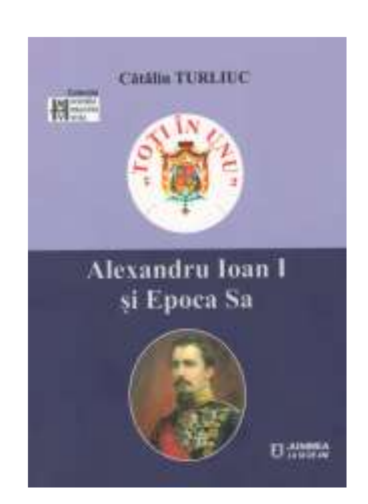
[1] Igor Cereteu. *Satul Drochia: pagini de istorie*. Chișinău, 2007. 134 p.

O atenție aparte este acordată școlii, târgurilor și dughenelor, Primăriei, Jandarmeriei, Spitalului de zemstvă. Nu sunt eclipsate din vizor nici instituțiile spirituale. Biserica sătească a deținut cărți religioase, inclusiv *Evanghelia cea domnească* de la 1775, distrusă în perioada comunistă.

De o valoare incomensurabilă sunt profilurile de personalitate ale unor săteni de seamă: reprezentanți ai clerului, medicul-șef cu studii la Geneva și Petrograd, moașa satului, directorul de școală, primarul, șeful postului de jandarmi.

Monografia prezintă o autentică carte de vizită a localității, dar și un exemplu de cercetare bun de urmat și de alți pasionați de istoria locală. Lucrarea este un monument al memoriei istorice și al demnității umane ancorate în spațiul nativ, implicit cel al sacralității. Este o formă de a reînvia trecutul și de a-l perpetua pentru alte generații.

Dr. Ion Valer XENOFONTOV

Cătălin TURLIUC. *„TOŢI ÎN UNU". ALEXANDRU IOAN I ŞI EPOCA SA.* Iaşi: Junimea, 2020. 190 p.

Cartea pe care o prezentăm astăzi, semnată de istoricul ieşean Cătălin Turliuc[1], are un titlu destul de original: *„Toţi în Unu". Alexandru Ioan I şi Epoca Sa* şi este dedicată Unirii Principatelor Române de la 1859 şi caracteristicii celor mai de vază reprezentanţi.

Autorul scrie în partea introductivă a cărţii că mai toate textele din această lucrare au fost prezentate şi publicate de-a lungul mai multor ani în diverse reviste şi jurnale naţionale, unele ştiinţifice, altele culturale. Unele dintre ele au o valoare euristică, altele propun o narativitate relativ facilă, lucrarea fiind, de fapt, o a doua ediţie revăzută şi adăugită a lucrării publicate anterior, în anul 2016.

Lucrarea, cum constată autorul, este o modalitate firească prin care îşi exprimă omagiul său faţă de o personalitate şi epoca sa, ambele deopotrivă fundamentale şi memorabile pentru destinul naţiunii române [1, p.9].

Pe de altă parte, s-ar părea că ce se mai poate spune/scrie după celebrele lucrări scrise de A.D. Xenopol şi Constantin Giurescu sau cele consacrate diferitor teme legate de evoluţiile care s-au petrecut în diferite domenii în cadrul perioadei examinate de autor, sau cele dedicate domniei lui Alexandru Ioan Cuza şi începuturilor constituirii statului naţional modern român. În pofida prezenţei acestor numeroase lucrări, unii cercetători consideră că până în prezent nu există lucrări solide scrise de pe poziţii noi metodologice care ne-ar reda o interpretare obiectivă, aş spune mai mult – inedită/originală despre ilustrul domn şi perioada sa de domnie.

În lucrarea sa *„Toţi în Unu". Alexandru Ioan I şi Epoca Sa*, publicată în 2020 la *Editura Junimea* din Iaşi, Cătălin Turliuc nu are ca scop să facă o tratare, în baza unor documente inedite de arhivă şi să expună o viziune originală asupra subiectului propus investigaţiei istorice, dar face o privire de ansamblu asupra domniei lui Alexandru Ioan Cuza şi a epocii sale prin prisma conceptului statului naţional în faza sa timpurie de constituire.

Volumul este alcătuit din trei mari părţi, care tratează: ***1.*** idealul naţional în epocă, ***2.*** familia şi colaboratorii lui Cuza şi ***3.*** omul Cuza şi epoca sa.

Autorul începe cu argumentarea sărbătoririi datei de 24 ianuarie, argumentând și actualitatea temei de cercetare.

Fiecare început de an, scrie autorul, fiecare 5 şi 24 ianuarie ne amintesc – începând din 1859 – faptul că românii şi-au plămădit un stat naţional modern, că şi-au început ascensiunea dificilă între naţiunile moderne ale Europei şi lumii. Iată câteva dintre argumentele pe care le aduce autorul pentru a considera această zi drept veritabilă Sărbătoare naţională:

[1] Este istoric de profesie, absolvent şi doctor al Universităţii „Al.I. Cuza" din Iaşi. În prezent este cercetător gr. I şi şef de Departament la Academia Română, Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" Iaşi, precum şi profesor universitar la Universitatea „Al.I. Cuza". A publicat în ţară şi în străinătate 18 cărţi, manuale şi cursuri, a coordonat 14 volume şi este coautor şi colaborator la peste 80 de volume. În plus, este autor a peste 50 de studii în reviste de prestigiu şi a peste 350 de articole în diverse reviste şi jurnale. Pe parcursul anilor, a beneficiat de granturi şi stagii de cercetare şi specializare în Marea Britanie, SUA, Germania, Italia, Ungaria, Polonia, Israel, Finlanda, China etc. A participat la peste 60 de congrese, forumuri şi conferinţe internaţionale organizate în afara ţării. Preocupările sale ştiinţifice includ studiile cu privire la naţionalism şi etnicitate, istorie modernă şi contemporană, procesul modernizării, istoria dreptului şi istoria construcţiei europene, teoria şi istoria relaţiilor internaţionale [2].

Din cele cca 10 idei de bază expuse de autor amintim doar câteva: data de 24 ianuarie reprezintă Unirea Principatelor, prin dubla alegere a lui Alexandru Ioan Cuza, fiind, de fapt, un prim pas pentru realizarea statului naţional unitar român la 1 Decembrie 1918; această zi semnifică, practic, ziua de naştere a statului naţional modern român; intrarea tânărului stat naţional modern român în concertul internaţional, lucru care va conduce mai târziu, în contextul crizei orientale din 1877-1878, la proclamarea şi dobândirea independenţei de stat a României; deschide calea procesului modernizării rapide a statului şi a societăţii româneşti; contribuie decisiv la afirmarea deplină a identităţii naţionale româneşti; a fost prilej de bucurie şi sărbătoare pentru toţi românii, inclusiv cei aflaţi în teritoriile româneşti de sub vremelnică stăpânire străină (Transilvania, Banat, Basarabia, Bucovina ş.a.m.d.) şi a fost aniversat ca atare în permanenţă; este o sărbătoare populară asociată în mentalul colectiv românesc cu unitatea şi solidaritatea naţională; demonstrează că domnia lui Alexandru Ioan I a fost una generatoare de mituri şi folclor, fiind comparabilă în acest sens cu domnia lui Ştefan cel Mare şi Sfânt etc. [1, p.7-8].

Prin urmare, actualitatea tematicii luate în dezbatere de către autor este evidentă şi presupune, întâi de toate, un mecanism al „schimbării paradigmelor" în interpretare, al modificării sistemului de criterii în aprecieri raportate la obiectivitatea inerentă a istoriei. Autorul şi-a pus lucrarea sub semnul unui concept demn de atenţia istoricilor şi, aşa cum ne-o demonstrează stăruitor pe paginile lucrării, acesta s-a născut dintr-un *travaliu* asiduu şi de mai mulţi ani în domeniu. Urmând o linie de gândire proprie cu trimiteri la date istorice incontestabile culese, în mare parte, din diferite surse istorice şi supuse unor analize minuţioase, cercetătorul reuşeşte să lărgească spectrul problematicii abordate. Interpretarea faptelor istorice este una critică, autorul stăruind să pună în lumină informaţii de reală valoare istorică asupra temei cercetate, să exploreze cât mai deplin câmpul faptelor ceea ce, constatăm, i-a reuşit. Astfel, cercetarea temei ***„Alexandru Ioan I şi Epoca Sa"*** a fost sintetizată evolutiv, izvoarele şi lucrările folosite fiind prelucrate şi integrate în contextul evenimentelor şi faptelor ce vizează destinul românilor la 1859.

Întru realizarea sarcinilor lucrării, materialul factologic a fost expus, în linii mari, în baza *metodei structurale* de concepere a realităţilor istorice orientate exclusiv în cadrul sistemului cercetat, ceea ce presupune o epistemologie a modelului, ajungându-se la o corelaţie dialectică dintre analiză şi sinteză atât de necesare cercetării istorice. Valoarea ei cognitivă a orientat cercetătorul spre o unitate de soluţii, creând şi o posibilitate de reconstituire a cadrului istoric, economic, social şi politic deopotrivă, legat de domnia lui Alexandru Ioan Cuza şi epoca sa.

Prima parte a lucrării este dedicată unui subiect încă insuficient cercetat şi înţeles în literatura istorică, cel de *naţiune*, împreună cu conceptele care derivă din această noţiune, cum ar fi: *ideal naţional*, *specific naţional*, *stat-naţiune* sau *etnicitate*. Analiza subiectelor date, unde autorul este destul de bine documentat, permite să fie înţelese mai profund schimbările legate de apariţia statului naţional român, de activitatea lui Alexandru Ioan Cuza.

Partea a doua a lucrării este alcătuită din mici biografii dedicate membrilor familiei lui Alexandru Ioan Cuza sau unor dintre cei mai apropiaţi colaboratori şi prieteni ai săi: Doamna Elena Cuza, soţia acestuia, Grigore Cuza, unchiul domnitorului, Vasile Alecsandri, care a activat cu succes în domeniul politicii externe în timpul domniei lui Cuza şi Mihail Kogălniceanu, apropiat colaborator, prieten şi sfetnic al domnitorului şi prim-ministru în cea mai importantă perioadă a implementării programului de reforme.

Partea a treia a volumului pune în discuţie anumite aspecte din domnia lui Alexandru Ioan Cuza, precum secularizarea averilor mănăstireşti, reforma electorală, reforma agrară, organizarea administrativ-teritorială, autorul evidenţiind și memoria socială a românilor în urma abdicării lui Alexandru Ioan Cuza.

Nu voi purcede la analiza compartimentelor de bază ale lucrării şi a concluziilor la care ajunge autorul, lăsând acest lucru să-l facă cititorul, în special studentul, pentru a nu-l influenţa şi a nu-l orienta conceptual.

Vreau doar să subliniez un singur gând expus de autor în partea introductivă a lucrării, citându-l în acest sens pe Vasile Boierescu: Cu tot sprijinul extern pentru cauza românească, nu putem încheia fără a ne aminti cuvintele lui Vasile Boerescu, care în acele vremuri exprimau, de fapt, voinţa marii majorităţii a elitelor româneşti: „De noi depinde a şti să ajungem la Unire, la acest drept al nostru, la această consecinţă a autonomiei noastre, la realizarea acestei idei, ce s-a împlântat atât de tare în spiritul a tot ce e român" [1, p.8-9]. **Vă întreb şi mă întreb: oare aceste cuvinte, pătrunse de atâta patriotism, nu se referă astăzi la noi, cei din Republica Moldova?**

Autorul constată că la bicentenarul naşterii celui care va rămâne de-a pururi în memoria socială a românilor Domnitorul Unirii gândurile naţiunii trebuie să se îndrepte spre două semnificaţii profunde cu rezonanţe în contemporaneitate: ***1.*** mai întâi, sacrificiul personal al celor implicaţi în fondarea şi dezvoltarea iniţială a tânărului stat naţional modern român, sacrificiu care a implicat adesea nu numai posesiuni materiale şi averile moştenite de la generaţiile anterioare, ci adesea şi libertatea personală şi liniştea propriului cămin; ***2.*** iar mai apoi, voinţa de unitate şi armonie într-o ţară care se afla în plin proces al primei integrări europene de factură occidentală dacă admitem că astăzi o parcurgem pe cea de-a doua [1, p.9].

Lucrarea finisează cu Reperele fundamentale ale unei domnii de şapte ani (Fragmentarium Cronologic), care include principale date din activitatea lui Alexandru Ioan Cuza, unificatorul Principatelor Române, care îl va ajuta pe cititor şă memoreze aceste etape din viaţa domnitorului.

Lucrarea este bine ilustrată, conţinând portrete ale domnitorului Alexandru Ioan Cuza şi ale altor personaje istorice şi nu numai, hărţi, drapele, steme, facsimile etc.

I-am putea reproşa autorului că lipsește o atitudine critică faţă de personalitatea lui Alexandru Ioan Cuza şi acţiunile sale întreprinse în calitate de domnitor; că s-a referit prea mult la primul compartiment al lucrării – naţiune şi naţionalism; că identitatea românească şi edificarea statului-naţiune românesc par neconvingătoare, în baza materialului prezentat; că a apreciat doar pozitiv colaboratorii şi apropiaţii domnului; că nu a explicat fenomenul corupției care atinsese cote maxime în timpul domniei lui Cuza sau camarila din jurul său şi stilul de viaţă dezordonat şi indecent al domnitorului. S-ar putea. Dar autorul şi-a conceput lucrarea prin prisma pozitivă a lucrurilor, a pătruns în spiritul epocii şi a analizat-o prin spiritul timpului şi nu a cerut de la Alexandru Ion Cuza mai mult decât acesta a putut să facă în acea fază timpurie a constituirii statului naţional modern român. În unele cazuri autorul avertizează cititorul, cum este în cazul lui Mihail Kogălniceanu, al cărui rol în realizarea Unirii de la 1859 „[…] a fost unul major şi întreaga sa activitate în acest sens nu poate fi cuprinsă decât într-o lucrare de dimensiuni considerabile. Ne mărginim a sublinia aici că poziţia de primadonă a Partidei Naţionale i-a revenit şi că multe dintre evenimentele conexe Unirii ar fi avut o altă desfăşurare în absenţa personajului nostru" [1, p.105].

În acest context, avea dreptate Mihail Cogălniceanu când, în 1873, la despărţirea de bunul său prieten menționează: „Nu greşelile l-au răsturnat pe Cuza, ci faptele lui cele mari. […] şi cât va avea ţara aceasta o istorie […] cea mai frumoasă pagină va fi aceea a lui Alexandru Ioan I" [*Apud:* 3].

Dincolo de orice observaţie critică, o concluzie se impune din start: lucrarea colegului Cătălin Turliuc este, fără îndoială, o concludentă reuşită a rezultatelor unor cercetări temeinice şi de reală valoare ştiinţifică, o lucrarea strict obligatorie pentru tineretul studios, în special pentru cei de la facultăţile socioumanistice.

Vă îndemn să citiţi, să lecturaţi această carte. Sunt sigur că se merită.

Referințe:

1. TURLIUC, Cătălin. *„Toţi în Unu". Alexandru Ioan I şi Epoca Sa*. Iaşi, 2020.

2. *Prof. dr. Cătălin Turliuc, Academia Română, Filiala Iaşi.* În: http://www.simpozionstaniloae.ro/catalin-turliuc [Accesat: 12.01.2022]

3. CIOROIANU, Adrian. *23 februarie 1866 – Domnul Unirii, Alexandru Ioan Cuza, este silit să abdice*. În: ersipamantromanesc. wordpress.com/2018/02/23/23-februarie-1866-alexandru-ioan-cuza-este-silit-sa-abdice/ [Accesat: 11.01.2022]

Valentin TOMULEŢ,
doctor habilitat, profesor universitar,
Departamentul Istoria Românilor, Universală şi Arheologie,
Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova

UN STUDIU MONOGRAFIC INEDIT

Aliona GRATI.
REGELE MIHAI ȘI BASARABIA.
O POVESTE UITATĂ DE NEUITAT.
București: Eikon, 2021. 313 p.

Este vorba de monografia „Regele Mihai și Basarabia. O poveste uitată de neuitat” elaborată de Aliona Grati, dr.hab., prof.univ. În acest studiu autoarea a ridicat probleme importante ale istoriei relativ recente a românilor, și anume: rolul monarhiei în modernizarea României, guvernarea regelui Mihai, imaginea acestuia în memoria basarabenilor, atitudinea regelui Mihai față de politicile URSS în Basarabia cotropită (deportările populației în Siberia), dar și față de poziția conducerii Statului Republica Moldova.

Monografia este structurată după cum urmează: „În loc de Introducere” (p.9-28), trei capitole – „I. Vizitele lui Mihai în Basarabia” (p.29-164), „II. Mihailiada basarabenilor” (p.165-202), „III. Regele Mihai despre Basarabia” (p.203-224), după care urmează compartimentul „Cum trece un rege în poveste” (p.225-236) și „Povestea în imagini” (p.237-276). Lucrarea finalizează cu *Note și referințe bibliografice* (p.277-310) și cu *Mulțumirile* autoarei adresate celor care au ajutat-o la elaborarea acestui proiect.

Pe parcursul cărții autoarea „consemnează fapte” (p.19) fără să expună numeroasele controverse legate de viața privată și politicile de stat ale regilor Carol al II-lea și Mihai I ai României. Chiar în primele pagini ale volumului dna Aliona Grati recunoaște că în copilărie a citit povești cu țari și țarine, prințese și prinți nobili „cultivați și plini de șarm irezistibil” (p.11). „În copilărie, – scrie autoarea, – găseam în figurile de împărați idealul părintelui virtuos, de adânc respect, orânduindu-și regatul și locuitorii lui cu prudență și bunătate, iar prinții ocupau arealul tinerilor războinici și curajoși, gata oricând să ia apărarea celor aflați la ananghie; basmele românești cu mitologia lor etică ne procură repertoriul unor împărați bogați și puternici, oameni de treabă și frumoși, înțelepți și drepți, cucernici și luminați, dedicați popoarelor lor.” (p.13). Această imagine fantezistă a monarhilor din povești a fost extrapolată asupra personalității regelui Mihai, de care a fost preocupată dna Aliona Grati. De mai multe ori autoarea nu a ratat ocazia să-l prezinte pe Mihai asemenea unui erou din poveștile copilăriei sale. De exemplu: „Mihai a fost un copil foarte frumos, cu păr bălai, ten alb, gură desăvârșită și ochi de culoarea unui minunat albastru deschis” (p.47). Sau: „...Principele se făcuse într-adevăr un tânăr chipeș care atrăgea atenția prin ținuta sa distinsă și zveltă. Era timpul când începea să-și ia culoarea de tânăr domn cu un farmec irezistibil, bine legat și moștenind statura faimosului său bunic, regele Constantin I al Greciei, arăta, la rândul lui, ca un erou al Eladei” (p.95).

În primul capitol au fost prezentate pagini din viața părinților lui Mihai, a regelui Carol al II-lea și a reginei Elena, din copilăria lui Mihai, despre vizitele lui Mihai în Basarabia, prima fiind în iunie 1935 (p.55 și urm.), după care au urmat altele, inclusiv cele din anii războiului germano-sovietic (1941-1945) – perioadă importantă în istoria românilor, Mihai fiind rege al acestora. Astfel, Mihai a fost alături de tatăl său, Carol al II-lea, în vizita acestuia la Chișinău la 6 ianuarie 1940, de Bobotează. Autoarea expune cu lux de amănunte acea prezență a regelui Carol al II-lea, într-adevăr importantă pentru basarabeni, și citează din *Însemnările zilnice* ale lui Carol al II-lea, cele scrise de rege despre acea zi. Regelui i se făcuse frig, mai ales la picioare și el a decis să meargă la Cercul militar pe jos, ceea ce „a stârnit entuziasmul publicului”. Însă Carol al II-lea a omis să menționeze în jurnalul său o promisiune făcută basarabenilor. A fost vorba de îngrijorarea generalizată că URSS va agresa România. Această stare de frică i-au exprimat-o și reprezentanții minorităților etnice aflați la Cercul militar – germani, ucraineni și ruși. Carol al II-lea, citat de Aliona Grati, a fixat pentru eternitate:

„Aceștia din urmă [rușii; cuvinte – *A. P.*] foarte frumoase și foarte importante, ei spunând că sunt absolut loiali țării și că sunt gata s-o apere în orice împrejurare. Rusul a făcut aluzie și la acei fără țară cărora le-am dat azil” (p.93-94). Rușii din România stabiliți în Basarabia erau persoane refugiate din URSS, cărora bolșevicii le-au sechestrat averile, le-au distrus viața, forțându-i să plece din patria lor. România le-a oferit condiții de viață bune. Iată de ce promisiunile acelor ruși de a apăra România în orice împrejurări au fost sincere și trebuiau luate în serios de suveranul României. Pe drum spre Cercul militar, fiind aclamat de populația de pe stradă, Carol al II-lea a declarat că „nici o brazdă din trupul țării nu va fi cedată”. Dar regele Carol al II-lea nu s-a ținut de cuvânt: la doar șase luni de la promisiunea făcută public el a cedat ocupantului sovietic Basarabia, dar și nordul Bucovinei și Ținutul Herța. Timp de un an, iunie 1940 – iunie 1941, enkavediștii au masacrat rușii antisovietici din teritoriile ocupate și au deportat din numita RSS Moldovenească în Siberia gospodarii satelor noastre, bărbați care și-au găsit moartea în lagărul de la Ivdel.

Scuzați, încă o dată: ce știa Carol al II-lea, cel mai informat om al României, în ianuarie 1940 referitor la securitatea țării? În august 1939 Germania și URSS au semnat un Tratat de neagresiune, publicat în presă. Atunci nimeni nu știa că rușii și germanii au semnat și Protocolul adițional secret prin care au împărțit între ei Europa de Est. Cotropirea comună sovieto-germană a Poloniei și retragerea trupelor sovietice și germane până la anumite linii de demarcație dădeau de înțeles că între puterile ocupante erau niște înțelegeri secrete. În ianuarie 1940 mai continua războiul agresiv al URSS împotriva Finlandei, pretextul începerii războiului fiind trecerea „prea aproape” a frontierei Finlandei lângă Leningrad. Ambasadorul Germaniei la București i-a atras atenția lui Carol al II-lea: „Deoarece orașul Odesa nu poate fi mutat, s-ar putea modifica frontiera româno-sovietică” (citez din memorie). Atât a putut spune Wilhelm Fabricius. Fiind în Basarabia, în ianuarie 1940, Carol al II-lea nu a inspectat linia de întărituri, construită de-a lungul Nistrului, linie care îi purta numele, nu a luat în serios avertizările exprimate privind o agresiune a URSS împotriva României. Comportamentul lui Carol al II-lea în zilele în care a fost primit ultimatumul sovietic este cunoscut, chiar suveranul României scriind în *Notele zilnice* despre asta. Apropo, a fost tocmai ziua când Mihai a absolvit liceul și tată-său a organizat un banchet cu acest prilej. În fine, Basarabia, nordul Bucovinei, iar mai târziu și Ținutul Herța au fost cedate fără lupte. Și aici apare ca firească întrebarea: care este rostul armatei într-o țară independentă? Nu este oare acela de a apăra frontierele statului? Și fie ce-o fi! Care a fost rostul construirii „Liniei Carol al II-lea” de-a lungul Nistrului? Mai târziu, Carol al II-lea va scrie în același jurnal că-i pare rău că nu a opus rezistență armată. Aceleași sentimente le-a expus și Mihai: „Mai târziu, am descoperit că am putut să rezistăm mai mult. Poate nu un timp îndelungat, dar totuși să rezistăm!” (p.207).

Revenim la conținutul volumului semnat de dna Aliona Grati. Autoarea are dreptate când scrie că regele Carol al II-lea își aranja vizitele în așa fel ca lumea prezentă să rămână uimită de eveniment: „Prezența membrilor familiei regale la Bălți, Chișinău sau oriunde în altă parte a provinciei lăsa în memoria martorilor amintiri de neuitat” (p.65). Ceea ce este adevărat. Astfel de cazuri nu sunt uitate. Autoarea a publicat amintirile mai multor persoane care îi văzuse pe regii României.

Autoarea monografiei a studiat presa timpului și a cules informații referitoare la regele Mihai. Astfel, în martie 1943, cu susținerea Fundației Culturale „Regele Mihai I”, Regionala Basarabia, și-a reluat activitatea ziarul „Cuvânt moldovenesc. Foaie săptămânală pentru norod” (director fiind L.T. Boga). Săptămânalul a publicat foarte multe informații despre activitatea monarhiei române în acel timp (a se vedea p.121 și urm.), fapte prezentate în monografie și care sunt utile cititorilor.

Dna Aliona Grati prezintă pe larg vizita realizată de regele Mihai pe data de 31 octombrie 1942 la Chișinău, participarea lui la sfințirea Catedralei Mitropolitane „Nașterea Maicii Domnului”, reparată și din contribuția regelui Mihai, la parada organizată cu acest prilej. Apoi, alături de regina-mamă, Mihai a mers la ceremonia de inaugurare a Expoziției „Dezrobirea Basarabiei” și la *Muzeul Satului Basarabean*. În aceeași zi, alături de mareșalul Ion Antonescu, regele Mihai și regina-mamă Elena au participat la dezvelirea *Turnului Dezrobirii Basarabiei*, în preajma satului Ghidighici (p.125 și urm.). Monografia doamnei Aliona Grati include compartimentul „Povestea în imagini” (p.237 și urm.). Este vorba de fotografii de epocă depistate și publicate de autoare. Între imagini sunt și cele ce au imortalizat momentul inaugurării impunătorului monument „Turnul Dezrobirii Basarabiei” (p.262). La construirea Turnului Dezrobirii Basarabiei a lucrat și bunelul patern al autoarei, Nicolae, locuitor al Ghidighiciului (p.132).

Ne-am fi mirat dacă, în 1944, rușii mereu „eliberatori” ar fi păstrat acest monument. Nu, nu a fost să fie! Monumentul a fost distrus. Păcat. Poate este cazul să-l restabilim? Ar fi un omagiu eroilor-eliberatori, mulți

dintre care și-au sacrificat viața în luptele cu ocupantul sovietic pentru eliberarea pământului strămoșesc și aducerea libertății basarabenilor, locuitorilor nordului Bucovinei și ai Ținutului Herța.

Intervin două momente cardinale, legate de regele Mihai: ieșirea României din războiul împotriva URSS, întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste și detronarea regelui României.

Autoarea monografiei analizează acele momente dramatice pentru România, explică decizia regelui Mihai de a întoarce armele împotriva germanilor și a semna armistițiul cu URSS (care prezenta Coaliția antihitleristă). Nu intrăm în detalii. Totuși, un lucru merită a fi evidențiat. Regele Mihai a restabilit Constituția din 1923, conform căreia avea dreptul să numească și să revoce miniștrii (art.88), inclusiv prim-ministrul. Pe data de 23 august 1944 Ion Antonescu a fost înlocuit cu generalul Constantin Sănătescu. Ceea ce a făcut regele Mihai, dar nu avea dreptul s-o facă: i-a arestat pe Ion Antonescu și Mihai Antonescu și i-a dat pe mâna rușilor. Pentru ceea ce a urmat după 23 august 1944 regele Mihai nu poartă nicio vină: sovieticii și-au impus voința cu forța armelor: operațiunea militară Iași-Chișinău a fost una de represalii față de România; Kremlinul a tărăgănat cu bună-știință semnarea Armistițiului cu România, timp în care a luat cu japca militari români care nu mai luptau cu rușii. Altfel spus, odată cu intrarea trupelor sovietice în România, Patria noastră și-a pierdut suveranitatea de stat. Chiar dacă monarhia s-a mai păstrat un timp oarecare.

Doamna Aliona Grati scrie despre numita „grevă regală" (21 august 1945 – ianuarie 1946), timp în care regele Mihai nu semna proiectele de legi, redactate de guvernul pro-sovietic, condus de Petru Groza (p.147-148). E nevoie de următoarea precizare: noțiunea „grevă regală" a fost inventată de comuniști ca o poziție ostilă, dar și ilegală, a suveranului, ceea ce este greșit: conform prevederilor Constituției menționate mai sus, suveranul avea dreptul legitim să semneze sau, dimpotrivă – să nu semneze proiecte de legi sau decrete care erau îndreptate împotriva poporului român. Deci, nu a fost o „grevă", ci un drept legitim asigurat de Constituție.

Detronarea regelui Mihai este un subiect bine abordat de doamna Aliona Grati (p.151 și urm.). Petru Groza l-a amenințat pe Mihai: dacă nu abdică, atunci „o mie de studenți cu viziuni monarhiste vor fi imediat executați pentru că și-au manifestat atașamentul față de tron" (p.151).

Autoarea scrie și despre ultima vizită în Basarabia a regelui Mihai, la 1 iunie 2006, la inaugurarea *Cimitirului Românesc de Onoare* de lângă satul Țiganca. La pag. 267 sunt publicate imagini de la acest eveniment. Pe una dintre ele pe cine vedem? Pe Iurie Roșca, Ion Varta, Vlad Cubreacov... Este adevărat: de multe ori o imagine spune mai mult decât un capitol din carte.

Autoarea monografiei a expus viața și activitatea regelui Mihai al României, atât în calitatea acestuia de suveran al țării, cât și ca simplu cetățean aflat în exil. Sunt adunate memoriile diverselor persoane din Basarabia, care au avut șansa să-l vadă pe suveran, a fost cercetată literatura memorialistică despre regele Mihai, presa timpului, au fost luate în atenție fonduri cu imagini ale timpului etc. Doamna Aliona Grati a încercat să prezinte regalitatea română. Ceea ce a scris domnia sa este adevărat. Evenimentele sunt numite corect: cotropirea Basarabiei, nordului Bucovinei și a Ținutului Herța de către URSS este numită cotropire, autoarea folosește noțiuni ca Prima ocupație sovietică etc.

Dar legat de monarhia română există și altă parte a adevărului, pe care autoarea doar l-a schițat. Cartea recenzată este de real folos persoanelor care vor să cunoască trecutul poporului nostru. Dar „Povestea uitată de neuitat" trebuie completată cu cât mai mult adevăr care nu ar trebui să supere pe nimeni. Comuniștii au făcut foarte rău că au încercat să dea uitării o instituție importantă (poate cea mai importantă într-o monarhie). Dar este bine ca recuperarea trecutului să fie făcută cât mai amplu.

Doamna Aliona Grati a pornit datele problemei de pe un teritoriu literar, nu istoric; interdisciplinaritatea a fost conștientizată de dumneaei și a acordat multă atenție aspectului istoric.

Autoarea monografiei a fost interesată de ceea ce au reținut oamenii legat de regele Mihai și a constatat că structura memoriilor lor este cea a basmului cu eroi buni și răi, cu împărați care îi protejează, așa cum au auzit ei din basmele copilăriei. Fabulațiile lor, și ale autoarei – din solidaritate –, sunt explicate prin necesitatea de a fi protejați de cineva mai puternic, de la Dumnezeu dat pe pământ. Fiind specialist de literatură și imaginar, autoarea cărții a analizat simbolurile imaginarului legate de împărați; ea a încercat să explice aceste momente în *Introducere* și în *Concluziile* de la final și a reușit cu brio.

Recomandări: la ediția a doua a cărții ar fi bine de evitat unele greșeli (de ex., Kaganovici, comisar al poporului pentru aviație", p.92; Lazăr Kaganovici a fost comisar al poporului al căilor ferate; nu a fost împușcat în 1939, ci a trăit 98 de ani, până în 1991 etc.).

De acord cu dna autoare: lumea nu cunoaște suficient de bine regii României, viața și activitatea lor. Este bine să fie elaborate câteva proiecte de cercetare care ar umple acest vid istoriografic. Este bine să se scrie corect și amplu despre politicile promovate de regi atât în interiorul țării, cât și în relațiile cu statele lumii.

Felicitări autoarei!

28 decembrie 2021

PS. La publicarea anunțului despre lansarea monografiei dnei Aliona Grati am primit de la domnul *A.R.* următorul mesaj:

„Nu cunosc conținutul cărții, dar îmi doresc mult ca să fie cât mai puține elogii gratuite la adresa lui Carol al II-lea și Mihai, fiindcă în acea perioadă nefastă, când a fost destrămată România Mare, începând cu 28 iunie 1940 și terminând cu 23 august 1944, *Casa regală a avut o contribuție esențială la abandonarea și pierderea Basarabiei, Bucovinei de Nord, Ardealului de Nord și Cadrilaterului în anul 1940*.

Oricâte povești neuitate am găsi, se cere, mai întâi, să nu uităm că *în urma Declarației regelui Mihai din 23 august 1944, Armata Română a fost decapitată de elita militară formată în perioada interbelică, pierzând peste 160 de mii de ofițeri și ostași, o parte din ei fiind măcelăriți la periferia orașului Bălți.*

Nu mă refer la carte, fiindcă nu am citit-o, dar moda de a elogia și înălbi Casa regală aduce prejudicii adevărului istoric, demnității unui popor dezmembrat și istoriei României. Îmi doresc ca autoarea, care a oferit studii de valoare pentru cultura românească din Basarabia, să se mențină în albia ei firească și să fie cât mai departe de moda din ultimii ani – monarhia salvează România. Fiindcă românii basarabeni și bucovineni cunosc pe propria piele cum i-a „salvat monarhia” în 1940, rămânând și astăzi în afara României”. (Evidențierea cu *italice* fa fost făcută de dl *A.R.*).

Punctul de vedere exprimat de dl *A.R.* este împărtășit de multă lume. Tocmai de aceea este nevoie de studierea suplimentară a problemelor legate de rolul monarhiei în România, mai ales în vremurile de tristă amintire (1940, 1944, 1947). Sunt convins că afirmația dlui *A.R.* „*Casa regală a avut o contribuție esențială la abandonarea și pierderea Basarabiei, Bucovinei de Nord, Ardealului de Nord și Cadrilaterului în anul 1940*” este greșită. „Contribuția esențială” a avut-o URSS, înarmată până la dinți, aliată cu Germania nazistă, cu care avea o înțelegere secretă de a cotropi Basarabia.

În acelați rând și opinia cum că *„în urma Declarației regelui Mihai din 23 august 1944, Armata Română a fost decapitată de elita militară formată în perioada interbelică”.* În august 1944 România a fost forțată de URSS să întoarcă armele împotriva Germaniei naziste, Armata roșie a invadat teritoriul țării noastre, a arestat militari români, care primise ordin să nu lupte împotriva rușilor. Conducerea de la Moscova și sculele românești ale acesteia se fac responsabile de dezastrul ce a urmat în România după 23 august 1944.

Privind sloganul „Monarhia salvează România”: acesta se referă la situația politică de astăzi din România.

Anatol PETRENCU,
doctor habilitat, profesor universitar,
Membru de onoare al AOȘR

UN STUDIU MONOGRAFIC VALOROS

Victoria FONARI.
HERMENEUTICA MITULUI ANTIC ÎN POEZIA DIN REPUBLICA MOLDOVA (1990-2010).
Chișinău: Epigraf, 2021. 272 p.

Monografia „**Hermeneutica mitului antic în poezia din Republica Moldova (1990-2010)**” de Victoria Fonari este rezultatul unei investigații îndelungate și perseverente, o sinteză relevantă a unui fenomen cu impact catalitic și stimulator, înainte de toate, în poezia din spațiul pruto-nistrean la intersecția a două milenii. E un fenomen totuși care se impune cu forța evidenței și în metoda mitică a exegezei literare, dar care, în forța inerției, a fost tratat ocazional, fragmentar, nu rareori cu prejudecăți impresioniste. Fără pretenții de exhaustivitate, autoarea excelează în analize pertinente, centrându-se pe structuri lirice individuale, mereu luând în calcul raportarea imaginarului mitic la schimbările de paradigmă. Remarcabile în acest sens sunt reconsiderările/ reinterpretările cu privire la particularitățile și metamorfozele poeziei, mai cu seamă a reprezentanților generației șaizeciste (Gr.Vieru, A.Busuioc, V.Teleucă), dar și a celor din promoția „ochiul al treilea” (N.Dabija, L.Lari, A.Țurcanu, V.Romanciuc).

Noutatea științifică a lucrării consistă în aplicarea unei teorii de interpretare prin filiera mitului antic: etapele propuse se bazează pe viziunea hegeliană cu anumite modificări: relația mit – text artistic racordează selectarea subiectului mitului antic la actualitatea socială. În acest scop are loc fragmentarea mitului și, prin selecție, fragmentul/ mitemul devine elementul configurator al unui sau altui sistem poetic. Mai mult, are loc recunoașterea și rescrierea fragmentului mitului ca a unui „ceva general uman” la care el accede sau îl transgresează, altfel spus, îl modifică în procesul creației în consonanță cu vocea sa, fie că își exprimă emoțiile interioare, fie că se bazează pe jocul rațional, fie că demitizează sau îl ironizează.

Nelipsite de interes sunt precizările conceptelor de mit, mit literar, mit personal, gândire mitică, hermeneutica mitului. Astfel, de exemplu, în viziunea autoarei, **hermeneutica mitului „**constituie modalități de interpretare a mitologismelor din textele artistice, după instrumentarul propus de știința hermeneutică, care conține următoarele etape: identificarea, investigarea, înțelegerea, cercetarea vectorială a textului de la imagine la mit, de la transformarea mitului și consecințele acestuia în dialogul cultural/social/temporal. Cercetarea vectorială presupune direcțiile pe care și le asumă autorul atunci când abordează imaginea artistică începând de la adâncimea arhetipală prezentă în mit și ajungând la asamblarea textuală a unui scriitor concret. Această *ghidare* analizează multiplele transformări generate de conceptele moderne din diferite științe, de asimilarea multiculturală, de gestionarea imediatului încorporat în opera artistică” (p.50). Perceperea metodologică explică dubla viziune interpretativă a mitului: văzut ca o sursă de inspirație, ca un instrument de interpretare a fenomenelor actuale. Perspectivele practice sunt incluse în sondarea imaginilor mitice în texte poetice.

Primul capitol al monografiei, „**Hermeneutica mitului antic: perspective de investigare**”, este axat pe corelația „mit și gândire mitică”, pe conceptualizarea mitului antic, pe perspectivele gândirii mitice la Mircea Eliade, pe gândirea mitică la Lucian Blaga, Solomon Marcus etc. Autoarea trece în revistă definițiile miturilor, efectuând delimitări și sistematizări conceptuale din perspective interdisciplinare: filosofice, antropologice, literare, lingvistice, psihologice, elucidează rolul extrem de important al imaginației în procesul formării mitului, insistă pe direcția care unește mai multe concepte, antiteza haos-ordine, pe segmentul miturilor greco-romane, pe raportul „sacru-profan”, evidențiindu-se nu doar importanța lui M.Eliade în elucidarea unui set de noțiuni ale mitologiei, ci și contribuția acestuia la trecerea cercetărilor științifice în domeniul hermeneuticii la o etapă calitativ nouă. Blaga considera că un rol important în crea-

rea mitului joacă nu atât haosul, cât contrariul acestuia – ordinea. Ca promotor al misterului, filosoful culturii e atras de perspectivele ce țin de inconștient, de raportul dintre conștient și inconștient. Autoarea observă pe bună dreptate că viziunea lui Carl Gustav Jung i-a fost apropiată, pentru că Blaga pune accent pe valoric în inconștientul care ne domină, văzut ca o moștenire milenară. Astfel, inconștientul devine perceptibil prin credințe, mituri, legende, limbă, stil, acesta este infiltrat în spațiul geografic care influențează orizontul cultural. El e de părere că toată filosofia greacă, modul de viață și conceptul moral al Greciei Antice se bazează în primul rând pe ordine.

Perspectiva hermeneutică a lui Wilhelm Dilthey se caracterizează, cum se știe, prin specificul emoțional. În interpretarea mitului, W.Dilthey se bazează pe istoria filosofiei, combinând-o cu atitudinea religioasă față de lumea înconjurătoare. „Interferența autor – text – interpret, cum observă V.Fonari, insistă asupra cercetării teoriei sale de interpretare a vieții din perspectiva autobiograficului. *Trăirea* și *interpretarea* sunt momentele care apropie autorul de cititor sau creatorul textului artistic de interpret. O creație nu poate apărea fără experiența trăirii, fie și imaginativă, iar retrăirea din partea celui ce recepteză va fi ecoul sufletesc ce generează *înțelegerea* oricărei creații" (p.59). În secvența „Mitul în lucrările cercetătorilor din Republica Moldova" se estimează contribuțiile savanților din spațiul basarabean: E.Prus, M.Dolgan, N.Corcinschi, J.Kușnir, O.Gîrlea ș.a.

Capitolul II, „**Metoda mitică – un instrument al criticii literare: Mihai Cimpoi, Eugen Simion"**, este consacrat analizei metodelor mitologice. Autoarea ia în discuție modelele clasicizate cu privire la cercetarea miturilor antice prin prisma textelor moderne, examinând lucrările lui C.G. Jung și metoda „arhetipologică" a acestuia, conceptul lui G.Duran și metodele „școlii franceze" (comparativ, empiric, terminologic etc.) și școala metodologică a cunoscutului filosof religios din Rusia A.Losev, care a introdus în circuitul științific mai multe metode științifice, utilizate pe larg de savanții de astăzi, între care se remarcă și metoda fenomenologică, cea a continuității, dialectică și metoda dialectică mitologică.

O perspectivă mitopo(i)etică aplică M.Cimpoi în abordarea lui Eminescu, văzut ca centru iradiant al canonului literar românesc. Eminescu și eminescianismul se impun ca precepte hermeneutice în traiectul exegetic de la mitologie la viziunea eurocentrică. O altă perspectivă de interpretare a creației eminesciene se întreprinde prin valorificarea dihotomiei „haos-cosmos". La Eminescu, acest raport trimite la dihotomiile „memorie-uitare", „natural *vs.* artificial sau Adam *vs.* Golem". „În antiteza **Narcis și Hyperion**, observă autoarea, se proiectează un joc al gândirii în valorificarea cuvintelor ce desenează o circumferință: cer, cerc, cercare. Acestea conturează un traseu al voinței de a cunoaște sau, utilizând expresia exegetului M.Cimpoi, valorifică <<limpezirea oglinzilor>>. Omul devine o ființă care se confruntă cu necunoașterea, înțelege modul de a descoperi un sens propriu impunând rolul său de inițiat" (p.98). Revelatoare sunt și mitemele cu care operează M.Cimpoi în „O istorie deschisă a literaturii române din Basarabia". Acestea se pliază perfect pe realitățile literare: „Perioada postbelică: rătăciri dogmatice și întoarceri la Ithaka"; „Infernul proletcultist"; „Vântul lumii și focul sacru din vatra proprie"; „Reabilitarea eticului și a sacrului"; „Cultul eumenidelor"; „Fenomenul basarabean sub semnul Păsării Phoenix" etc.

Mitul constituie un reper temeinic și în critica lui Eugen Simion. Așa cum se demonstrează cu lux de amănunte, exegetul pune mare miză pe transformare, „autorul alege două principii de metamorfoză: una care se remodelează pe sine – unde cel care își schimbă forma este subiect și obiect (cazul lui Proteu); alta care își asumă jocul transformărilor extrapolat asupra altora, respectiv, subiectul transformă obiectul = corpul altora. Prezintă interes faptul că personajul feminin cinic este nuanțat emotiv: <<Mica vrăjitoare (Circe) ne poate ajuta să definim natura acestui gen care trăiește, structural și estetic, din instabilitate și, totodată, vocația lui de a valorifica instabilitatea, efemerul, insignifiantul, informul (valori negative, neestetice), pentru a-și defini o retorică (o retorică a antiretoricii, cum i-am zis mai înainte) și a-și structura discursul>>)" ca să concluzioneze: „În această hermeneutică a diaristicii autorul plonjează între Scila și Caribda cu alte fațete: Proteu și Circe. Transformarea din interior și transformarea din exterior este o problemă a metamorfozei în raport cu eul ce își asumă jurnalul și scrierea ca interlocutor" (p.109). Autoarea comentează cum acestea sunt inserate în textul criticii literare, contribuind la un nou nivel de percepție a materialului de studiu. De aici încolo autoarea se va axa pe investigarea imaginilor miturilor antice în textele artistice, acordând prioritate mitului orfic pendulând între reprezentări sociale și transfigurări transcendentale.

Cel de-al treilea capitol, „**Spiritul Renașterii Naționale sub semnul orfismului**", are la baza interpretărilor un bogat dosar al receptării poeziei lui Gr.Vieru prin prisma orfismului (între care se remarcă eseurile „Grigore Vieru – discipol al lui Orfeu" de Marin Sorescu, „Un poet cu lira-n lacrimi" de Eugen Simion, „Eternul Orfeu" de Margareta Curtescu, „Grigore Vieru, poetul arhetipurilor" de Mihai Cimpoi ș.a.). Trebuie subliniat că în subiectul examinat este foarte dificil să vii cu un nou punct de vedere, lucru

care mult contează în critica literară. Victoria Fonari reușește totuși să pună în evidență un orfism latent cu rezonanțe mesianice: „Sacrul, frumosul, eternul – toate apar la Grigore Vieru în veșmintele rugăciunii, devin timpul și spațiul în care omul are acces la creație prin creație. Această smerenie, pioșenie constituie și putere. În acest caz, în conceptul din perspectiva orfică se includ valorile creștine: credința (în forța cuvântului), speranța (de a dăinui în neam), dragostea (în unitate). Momentul orfic persistă și în pacea pe care o emană versul vierean (...) Ce înseamnă pentru poetul Grigore Vieru întoarcerea privirii? Urma poetului este copilăria sa, dificilă, dar e timpul când ține coroana mâinii mamei, numai privind în urmă poetul poetizează despărțirea de satul natal, de mamă. Tristețea, regretul sunt prezente și în poezia de dragoste. Privirea poetului ține de profunzimea percepției în care nu acceptă moartea, urâtul, indiferența" (p.129-130). „Cântecul din oglinda apelor" este reflecția imaginii percepută ca un ecou al mitului lui Narcis. Optica dată oferă racursiuri noi pentru a percepe dimensiunea tragică a existenței. Concluziile cercetătoarei se disting prin disocieri exacte: „Percepția morții este raportată la două viziuni în creația lui Grigore Vieru: la cea orfică și la cea creștină" (p.134).

La Nicolae Dabija subiectele din mitologia universală se împletesc cu motivele folclorice. Acestea, demonstrează autoarea, se grefează pe o structură derivată din raportul dintre mit și mit literar, de aici și predilecția pentru imaginea lui Homer, perspectiva orfică a poetului care are menirea de a schimba lumea. O simbioză inedită aflăm în „capsula timpului", o reverie teleologică a orficului, inclusă și în traseul lui Ulise sau îmbinarea imaginii lui Euridice cu zidirea Anei lui Manole. La Leonida Lari poetul apare ca o parte componentă a cetății – apărător al valorilor culturii în fața invaziei străine. Între alte trăsături specifice creației L.Lari se evidențiază misticismul, legătura mitică între Castor și Polux, elementele apei și ale focului, mitizarea persoanei autorului.

În capitolul „**Implicațiile mitului antic în contextul social**" sunt reinterpretate textele altor trei autori: Andrei Țurcanu, Aureliu Busuioc, Valeriu Matei. La A.Țurcanu sare în ochi figura Centaurului. Mai mult, autoarea, reflectând asupra crizei identității eului poetic, surprinde metamorfoze neobservate de exegeți, „centaurizarea eului liric" corporalizat în alternanțe dintre Chiron sau Nessos. Poetul edifică o contra-utopie, o „Arcadie în negativ", fie după modelul bacovian, fie după cel urmuzian, kafkian sau orwellian, în care eul poetic cu o ceată de personaje traversează toposurile utopice: Arcadia, Hypnos, Oniros, Lotofagia (tărâmul uitării), Abatida (tărâmul absurdului), Strămonia (țara laurilor și a laureaților), Lemuria (țara duhurilor rele). Imaginea centaurului Chiron, conchide autoarea, se suprapune pe evenimentele unei lumi în disoluție. A.Busuioc ironizează primitivismul, birocratismul, stereotipurile proletcultiste ale literaturii și culturii, demitizează trecutul și prezentul nostru (romanul „Hronicul Găinarilor"), îmbinând cu succes elementele imaginare cu viziunile mitice (p.191). Creația poetică a lui Valeriu Matei coagulează motivele Greciei Antice cu viziunile creștine. În versurile sale emblematice se resimte dorința de a reactualiza miturile și de a le trece prin filiera unei dacizări. Amprentele poemelor lui Homer „Iliada" și „Odiseea" pot fi observate în culegerea „Ziliada", unde autorul își manifestă nostalgia față de elementul inițial, cel din care a fost creată lumea.

Ultimul capitol, „**Fenomenul transcendenței în valorificarea mitului antic în literatura artistică**", completează o panoramă vivantă a poeziei lui V.Romanciuc, V.Teleucă, T.Palladi. La Vasile Romanciuc descoperim că imaginile mitice (Olimpul, labirintul Minotaurului); zeii și eroii: Zeus, Ianus, Eol, Phoenix, Sisif, Midas, Pygmalion; personalități din Antichitate până în prezent: Homer, Esop, Cleopatra, Socrate, Nero etc. sunt chemate să demitizeze, să demaște viciile sociale. Perspectiva transcendentalului este reperată pe sintagma „memorie cosmică", iar „tăcerea poetică" e concepută ca o stare care creează un labirint al gândirii poetului. Prin simbolul oglinzii, V.Romanciuc reflectă profunzimi autoreferențiale, tentația de autoperfecționare spirituală, care se complementează cu ideile de transcendență ale lui M.Heidegger. Ideea transcendenței este amplificată și nuanțată în disocierile din secvențele „Victor Teleucă și complexul lui Sisif" și „Piatra sisifică la Albert Camus și confruntarea gândurilor la Victor Teleucă".

Studiul monografic „Hermeneutica mitului antic în poezia din Republica Moldova (1990-2010)" ne ajută să înțelegem mai bine rolul configurator al mitului în transfigurările artistice ale realităților virtuale, în instituirea unor sisteme poetice individuale, în edificarea unor adevărate „mituri personale".

Alexandru BURLACU